УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗОЛОТАРЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

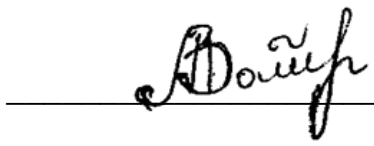
УДК 378.091.3:373.3.011.3-051]:37.017.4(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ

011 Освітні, педагогічні науки
01 Освіта/Педагогіка
Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Т.О. Золотаренко

Науковий керівник – **Васютіна Тетяна Миколаївна**, доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Золотаренко Т.О. Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2026.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання щодо з'ясування особливостей реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія та визначення можливостей імплементації конструктивних ідей норвезького досвіду в українську систему професійної педагогічної освіти.

У першому розділі – «Теоретичні засади проблеми реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегії» окреслено історичну еволюцію громадянської освіти як суспільно-педагогічного феномену. Виявлено, що громадянська освіта виникла ще в добу Античності, коли вміння вести дискусію, аргументувати позицію та брати участь у суспільному житті вважалося важливішим за практичні уміння. У Середні віки акцент змістився під впливом церковних інституцій, що підтримували модель виховання, орієнтовану на авторитарність, дисципліну та обмеження самостійного, критичного мислення. Відродження повертає гуманістичні ідеали античної педагогіки, а в Новий і Новітній часи інтерес до громадянської освіти лише поглиблюється, особливо у зв'язку з розвитком демократичних інституцій, прав людини та громадянської участі.

З'ясовано, що розвиток громадянської освіти має нелінійний, хвилеподібний характер і залежить від культурних, соціальних, релігійних та

політичних чинників, які і зумовлювали асинхронність цього процесу в різних державах. У межах дослідження здійснено аналіз європейських підходів до впровадження громадянської освіти у фахову підготовку майбутніх педагогів на прикладі низки європейських держав, які індексуються у Democracy Index як повноцінні демократії, недосконалі демократії та перехідні режими. Зокрема вивчено досвід Королівства Швеції, Німеччини, Великої Британії, Італії та Польщі. Установлено, що хоча більшість країн Європи визнають громадянську освіту важливим чинником розвитку демократичного суспільства, вони не мають єдиної політики щодо її реалізації в системі освіти, що зумовлює значну варіативність моделей впровадження.

Встановлено, що у змісті професійної підготовки вчителів в університетах європейських країн загальною тенденцією є широке застосування інтерактивних методів, зокрема дискусій, дебатів, колаборативного навчання, проєктної діяльності, а також створення умов для високого рівня самостійності здобувачів освіти при виконанні освітніх завдань. З’ясовано, що саме самостійність, свобода вибору та практична залученість формують активну громадянську позицію майбутнього педагога.

Окрему увагу приділено аналізу категорійно-понятєвого апарату. Здійснено порівняння тлумачення поняття «громадянська освіта» в українському та норвезькому науковому дискурсі. Виявлено, що українські дослідники зосереджують увагу здебільшого на теоретичному обґрунтуванні термінології та окремих напрямах її упровадження в систему освіти на різних рівнях, тоді як норвезькі – на практичних аспектах її реалізації. Незважаючи на різні акценти, в науковому полі обидвох країн громадянська освіта характеризується як інструмент залучення особистості до життя демократичної держави та суспільства. При цьому в Україні вона часто має функцію протидії зовнішнім і внутрішнім викликам з об’єктивних причин, а в Королівстві Норвегія переважно спрямована на посилення внутрішньої культури взаємної довіри, соціальної рівності та рефлексії суспільства.

У другому розділі – «Організаційно-методичні основи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» з'ясовано, що норвезька модель громадянської освіти вирізняється системністю, цілісністю та високим рівнем практичної зорієнтованості. Вона побудована на принципах демократичної участі, рівності можливостей, інклюзії, соціальної відповідальності та тісної взаємодії університету з громадою.

Нормативно-правову основу підготовки педагогів становлять Закон «Про університети та коледжі» (Universitets- og høyskoleloven), «Рамковий план підготовки вчителів початкової школи» (1-7 класи) (Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7) та освітні програми підготовки фахівців, розроблені університетами. Показово, що норвезькі документи акцентують увагу не на переліку конкретних компетентностей, а на вимогах до якості освітнього середовища та професійних діях вчителя. Такий підхід свідчить про високий рівень довіри до здобувачів освіти, як активного суб'єкта, який здатний відповідально впливати на власну траєкторію розвитку.

Аналіз освітніх програм шести провідних університетів Королівства Норвегія (Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University) та Університету Агдера (University of Agder)), дає підстави констатувати, що підготовка майбутніх вчителів початкової школи триває 5 років (3 роки I цикл + 2 роки II цикл) і охоплює 300 кредитів ЄКТС. Обов'язкові дисципліни поєднуються з широким спектром вибіркових курсів, значна частина яких присвячена питанням громадянської освіти, культурної різноманітності, етики, демократії, інклюзії та взаємодії закладів освіти різних рівнів із суспільством.

Вартим неабикої уваги для України в контексті реалізації прав корінних народів в освітній політиці займає тема корінного народу Саамі. Усі освітні програми містять змістові елементи, що сприяють збереженню мови, культури та громадянських прав цього народу, що є важливою складовою національної політики Королівства Норвегія та частиною громадянської освіти.

З'ясовано, що реалізація громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи забезпечується широким використанням активних методів: проєктів, дискусій, дебатів, симуляцій, міждисциплінарних і міжфакультетських проєктів. Особливо показовими є «Проєкт шкільних виборів», демократичні ігри та національні дискусійні платформи, такі як Tenk.faktisk. Встановлено, що окремі заклади освіти (наприклад, Глеммен) практично повністю переходять на проєктно-орієнтовані моделі.

У третьому розділі – «Екстраполяція досвіду Королівства Норвегія з реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в Україні» проаналізовано сучасний стан громадянської освіти в Україні, її нормативну основу (Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.); «Про основні засади молодіжної політики» (2021); «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (2020), «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки» (2016 р.), «Стратегію національно-патріотичного виховання» (2024), «Національну стратегію у сфері прав людини» (2021), Стандарти вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) (2021 р.) та магістерського (2024 р.) рівнів за спеціальністю 013 «Початкова освіта»; Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (2024 р.)). Однак найбільш вагомим документом з цього питання залишається «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» (2018; 2022). Виявлено, що правове забезпечення є потужним і комплексним, але практична

реалізація потребує подальшого розвитку і предметного втілення на усіх рівнях освіти, з урахуванням реального стану освіти під час війни та перспектив повоєнного відновлення.

Установлено, що громадянська освіта у вітчизняних освітньо-професійних програмах для майбутніх учителів початкової школи представлена, але переважно у формі загальних курсів, без чіткого проблемного фокуса. На відміну від Королівства Норвегія, українські програми мають значно меншу частку вибіркових дисциплін (до прикладу, на бакалавраті обов'язкова складова становить 180 кредитів ЄКТС; вибіркова складова – 60 кредитів ЄКТС), що обмежує індивідуальну освітню траєкторію та рівень автономії здобувачів освіти.

Здійснено порівняльний аналіз за низкою параметрів: нормативно-правова база; мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти; співвідношення обов'язкової та вибіркової складової в ОПП; наявність дисциплін пов'язаних з громадянською освітою та демократією; форми, методи і засоби навчання; ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; політика підтримки нацменшин в освітньому процесі; громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти (неформальна та інформальна освіта). Установлено, що Королівство Норвегія приділяє значно більшу увагу темі культурної різноманітності та правам меншин, чого практично не відображено в українських освітніх програмах підготовки фахівців в університетах.

На основі проведеного аналізу запропоновано напрями імплементації норвезького досвіду:

- Наскрізне втілення у зміст освітніх компонентів інноваційних технологій, які сприяють формуванню громадянських компетентностей здобувачів вищої освіти: «Навчання через участь», «Занурення», «Проживання зсередини».

- Упровадження практик проєктного, дослідницького навчання у зміст фахової підготовки на засадах міждисцплінарної/міжфакультетської взаємодії.
- Розроблення вітчизняних цифрових платформ для реалізації громадянської освіти на основі норвезького досвіду та залучення здобувачів вищої освіти до їх використання.
- Формування національно-культурної ідентичності майбутніх учителів через упровадження біографічних онлайн-проєктів у процес фахової підготовки.

У межах роботи розроблено навчально-методичний посібник «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України» та впроваджено низку проєктів, спрямованих на формування громадянських компетентностей та збереження історичної пам'яті (зокрема, «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову»).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше:*

охарактеризовано особливості реалізації громадянської освіти в університетах Королівства Норвегія, які інтегрують ціннісний, змістовий, організаційний, діяльнісний і рефлексивний напрями та забезпечують безперервне формування громадянських компетентностей упродовж 5-річного циклу підготовки вчителів початкової освіти;

здійснено компаративний аналіз норвезької та української моделей громадянської освіти в аспекті нормативної бази, змісту, дидактичних підходів, освітньої автономії здобувачів освіти, організації університетського середовища та специфіки взаємодії з суспільством;

уточнено й систематизовано змістові характеристики поняття «громадянська освіта майбутнього вчителя», визначено її як багаторівневий

процес формування здатності до свідомої громадянської участі, міжкультурного діалогу, відповідального прийняття рішень та формування демократичної культури в здобувачів початкової освіти;

обґрунтовано концепт демократичного університетського простору як ключової умови реалізації громадянської освіти, що включає партнерську взаємодію викладачів і здобувачів освіти, свободу вибору, участь у внутрішньоуніверситетському управлінні, відкритість до громадських ініціатив та співпрацю з місцевою громадою;

виокремлено специфічні норвезькі акценти громадянської освіти, зокрема увагу до прав корінного народу Саамі, політики рівності, механізмів суспільного діалогу, культури довіри та соціальної відповідальності.

структуровано ефективні дидактико-методичні стратегії норвезького досвіду, щодо розвитку громадянських компетентностей (проєктно-орієнтоване навчання, моделювання демократичних процесів, дебати, дискусійні платформи тощо).

подальшого розвитку набули узагальнення європейських моделей громадянської освіти та визначення місця Королівства Норвегія в загальноєвропейському контексті; обґрунтування можливостей адаптованого впровадження норвезького досвіду в Україні з урахуванням національних викликів, воєнного стану, політики збереження ідентичності та інтеграції української освіти у європейський простір.

Практичне значення дослідження полягає в: можливості безпосереднього впровадження теоретичних положень, методичних розробок і висновків дисертації у процесі модернізації української педагогічної освіти, удосконалення змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та підвищення рівня сформованості їхніх громадянських компетентностей; розробці авторської навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів», яка може бути інтегрована до освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності А3/013 «Початкова освіта»;

створенні навчально-методичного посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України», що може використовуватися у роботі викладачів ЗВО, учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації; підвищення кваліфікації; розробці методичних рекомендацій щодо інтеграції змісту громадянської освіти в українські освітні програми фахової підготовки, що передбачає збільшення частки вибіркових дисциплін, орієнтацію на діяльнісний підхід та ширше використання проєктних і дослідницьких методів на засадах міждисциплінарної/міжфакультетської взаємодії, розвиток університетського середовища як демократичного простору.

Результати дослідження впроваджено під час реалізації онлайн-проєктів, які організовувалися спільно із Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України. Серед них: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам’ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову». Їхнє втілення у освітній процес закладів-партнерів продемонструвало позитивний вплив на формування громадянської активності, професійної самосвідомості та прояву чіткої національно-демократичної позиції майбутніх учителів.

Матеріали дисертації можуть бути використані при вдосконаленні освітніх програм фахової підготовки майбутніх учителів; під час розробки методичних матеріалів для курсів підвищення кваліфікації; у змісті діяльності освітніх установ, які впроваджують демократичні практики та прагнуть формувати громадянську компетентність; для поглиблення співпраці українських університетів із європейськими партнерами й розробленні спільних освітніх ініціатив у сфері громадянської освіти.

Ключові слова: громадянська освіта, фахова підготовка майбутніх учителів, вчитель початкової школи, Королівство Норвегія, європейська

вища педагогічна освіта, інклюзивна освіта, волонтерська діяльність, національна ідентичність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати дисертації

Навчально-методичні видання

1. Золотаренко, Т.О. (2025). *Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України* / (за наук. ред. Т. Васютіної). Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова.

2. Олефіренко, Т., Матвієнко, О., Васютіна, Т., & Золотаренко, Т. (2022). *Основи організації дистанційного та змішаного навчання у закладах вищої та початкової освіти*. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта». Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

Статті, опубліковані у виданнях, індексованих у Web of Science

1. Myroshnychenko, N., **Zolotarenko, T.,** Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024). Transformação do ensino superior na Ucrânia no contexto da globalização. *Conhecimento & Diversidade,* 16(44). p. 129-148. https://doi.org/10.18316/rcd.v16i44.12077

Статті у наукових фахових виданнях

2. Березівська, Л.Д., **Золотаренко, Т.О.,** Середа, Х.В. (2025). *Педагогічна спадщина України: використання онлайн-проєктів для збереження історичної пам'яті.* Відновлено з http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/83/part_2/3.pdf

3. Васютіна, Т.М., **Золотаренко, Т.О.** (2024). Європейський досвід фахової підготовки майбутніх педагогів до волонтерської діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-

Кропивницький : Видавництво «Код», 10, 14 - 19. DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.10.014

4. Золотаренко, Т.О. (2023) Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Освітньо-науковий простір : науковий журнал.* Вип. 4 (1 – 2023). 53-60 DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.06

5. Золотаренко, Т.О. (2024) Індекси демократії як показники реалізації громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький: Видавництво «Код», 9, 107 - 113. DOI: 10.59694/ped_sciences.2024.09.107

6. Олефіренко, Т., Матвієнко, О., Васютіна, Т., **Золотаренко, Т.** (2023). Використання цифрових освітніх ресурсів учителем початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 50 57. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.2

Матеріали науково-практичних конференцій

7. Золотаренко, Т.О. (2024b). *Роль громадянської освіти у формуванні педагогічної майстерності майбутніх учителів початкових класів: порівняльний аналіз стандартів Норвегії та України.* Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. Випуск 10., Україна, 104-106. https://surl.li/ghsvya

8. Золотаренко, Т. О. (2023a). *Європейські орієнтири реалізації громадянської освіти.* Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя – Мелітополь, 23–24 червня 2023 р.) Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 20–25. Відновлено з https://surl.li/ajbnco

9. Золотаренко, Т. О. (2024c). *Біографічні онлайн-проєкти: вплив на національно-патріотичне виховання.* Педагогічна біографіка про

національно-патріотичне виховання дітей і молоді: Ідеї, концепції, практики: Матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю Київ, 13 травня 2024 р. Вінниця: ТВОРИ, 159–162. Відновлено з https://surl.li/abcpze

10. Золотаренко, Т. О. (2024d). *Досвід Королівства Норвегія у контексті впровадження елементів дуальної освіти у процес формування громадянської компетентності.* Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» 23 лютого 2024 року, X Міжнародної наукової-практичної конференції «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам'яті членкореспондента НАПН України Віктора Сидоренка 24 лютого 2024 року/ за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ, 98–102. Відновлено з https://bit.ly/4pvzQnW

11. Золотаренко, Т. О. (2024e). *Досвід упровадження вправи з розвитку демократії «Democracy Cake» у підготовці фахівців на базі університету Осло (Королівство Норвегія).* Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 2): Матеріали XI Всеукр. наук.-практ. студентської інтернет-конференції. Київ, 29 березня 2024 р. Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 292–298. Відновлено з https://bit.ly/4rHBYuX

12. Золотаренко, Т. О. (2024f). *Інтерактивні online-ресурси як ефективний інструмент ресурсно-орієнтованого навчання громадянської освіти.* Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: Доступність, діалог, динаміка: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Полтава, 22–23 лютого 2024 р. Полтава: ФКУЕП ПДАУ, 213–216. Відновлено з https://bit.ly/3M5MfAz

13. Золотаренко, Т. О. (2024g). *Концептуальні засади формування громадянської компетентності в умовах цифровізації навчання у ЗВО Королівства Норвегія.* Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта:

сучасні реалії та перспективи розвитку» 23 лютого 2024 року, X Міжнародної наукової-практичної конференції «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам'яті членкореспондента НАПН України Віктора Сидоренка 24 лютого 2024 року/ за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ, 396–400. Відновлено з https://bit.ly/48ojiYa

14. Золотаренко, Т. О. (2024h). *Особливості інтеграції громадянської освіти у навчальні програми підготовки майбутніх учителів початкової школи у Королівстві Норвегія.* Освіта і наука – 2024: Збірник наукових праць Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 206–208. Відновлено з https://surl.lu/tixozh

15. Золотаренко, Т. О. (2024i). *Реалізація національно-патріотичного виховання засобом педагогічних біографічних online-проєктів.* Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану: Матеріали звітної наук.-практ. конф. Київ, 17 грудня 2024 р.. Вінниця: ТВОРИ, 51–53. Відновлено з https://surl.li/bdmray

16. Золотаренко, Т. О. (2024j). *Роль громадянської освіти у творенні національної ідентичності в умовах війни.* Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Збірник матеріалів / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичневидавництво»; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, 231–233. Відновлено з https://bit.ly/4dXLh3a

17. Золотаренко, Т., Бойко, О. (2025). *Поняття «онлайн-проєкт» на сторінках енциклопедичних словників.* Проблеми сучасного словникарства: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. семінару 5 лют. 2025 р. / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Пед. музей України, Обл. універс. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського, КЗ «Кіровоград. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. Василя Сухомлинського»; [уклад. Жосан О. Е.]. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 61-65. Відновлено з https://surl.lu/ozbkbt

18. Золотаренко, Т.О. (2023d) *До 95-го ювілею відомого українського педагога Ярмаченка Миколи Дмитровича (1928-2010).* Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference, August 3-4, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 238-240. Відновлено з https://surl.li/eqvutk

19. Золотаренко, Т.О. (2023b) *Можливості реалізації норвезької ініціативи UIO: DEMOCRACY на базі закладів вищої освіти України.* Збірник матеріалів XI Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь-2023» Київ, 21 листопада 2023 р.. / упоряд.: А. Яцишин. К.:ЦП «КОМПРИНТ», 318-319. Відновлено з https://surl.lu/egppnt

20. Золотаренко, Т.О. (2023c) *Норвезька міждисциплінарна ініціатива UIO: DEMOCRACY та її потенціал у контексті освітньої системи України.* Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. Випуск 9., Україна, 80-81. Відновлено з https://surl.lt/kguzvs

21. Золотаренко, Т.О. (2023d) *Онлайн-проєкт «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!»: здобутки та перспективи.* Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. уч., 16 трав. 2023 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін. ; редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Міхно О. П., Антонець Н. Б., Тарнавська С. В., Середа Х. В.]. Вінниця : ТВОРИ, 121-126. https://surl.li/vwmpaf

22. Золотаренко, Т.О. (2023f) *Особливості трактування категорії «громадянська освіта» у норвезькому науковому дискурсі.* Інноваційні практики наукової освіти : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної

конференції (Київ, 6–12 грудня 2023 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 215-218. https://bit.ly/43TCXNm

23. Золотаренко, Т.О. (2024k). *Аналіз ролі громадянської освіти у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів в Королівстві Норвегія*. Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «PROКИЇВ», 3-4 грудня 2024 року, м. Київ, 273-275. https://surl.lu/stjnmn

24. Золотаренко, Т.О. (2024m). *Інноваційні засоби формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти в освітній практиці Королівства Норвегія.* Традиційні та інноваційні підходи розвитку сучасної освіти в Україні. Збірник наукових праць. Одеса: КЗ «ОПФК», 76-79. https://surl.li/zvyric

25. Золотаренко, Т.О. (2024n). *Концепція лідерства крізь призму громадянської освіти у Королівстві Норвегія.* Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітняпрактика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайнконференції Київ, 14–19 лютого 2024 року. Київ: Інститут обдарованоїдитини НАПН України, 411-414. Відновлено з https://bit.ly/45Vjoqu

26. Золотаренко, Т.О. (2024p). *Особливості розвитку soft skills у структурі громадянської освіти.* Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності : теорія іпрактика : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції м. Глухів, 22 лютого 2024 року/ за науковою редакцією д-ра пед. наук, професора Бірюк Людмили Яківни. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 38-40. Відновлено з https://surl.li/mfrtcg

27. Золотаренко, Т.О. (2024p). *Перспективи використання штучного інтелекту під час проведення демократичного волевиявлення.* Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024). Artificial intelligence in science and education: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Київ, 1-2

березня 2024 р. [Електронний ресурс] / [упоряд: А. Яцишин, В. Матусевич, В. Коваленко]. Київ : УкрІНТЕІ, 369-371. Відновлено з http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/19302

28. Золотаренко, Т.О. (2024q). *Практичні аспекти впровадження STEM-освіти крізь призму громадянського навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців початкової освіти на основі досвіду Королівства Норвегія.* Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, 7–8 листопада, 2024 р. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 209-211. Відновлено з http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/34671

29. Золотаренко, Т.О. (2025c). *Громадянська освіта як інструмент підготовки майбутніх учителів початкової школи на прикладі Королівства Норвегія.* Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 2): матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції з міжнародною участю (25 березня 2025 року): збірник тез. Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 352-356. Відновлено з https://drive.google.com/file/d/14UwqsI2XHUH_tlZDz5FKrhAglVjwPQXl/view

ANNOTATION

Zolotarenko T.O. Implementation of the Content of Civic Education in the Professional Training of Future Primary School Teachers at Universities of the Kingdom of Norway. – Qualification scholarly work (manuscript).

Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences. Dragomanov Ukrainian State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2025.

The dissertation provides a theoretical generalization and solution to the scientific problem of identifying the specific features of implementing the content of civic education in the professional training of future primary school teachers at universities of the Kingdom of Norway, as well as determining the possibilities for implementing constructive ideas of Norwegian experience in the Ukrainian system of professional pedagogical education.

The first chapter, «Theoretical Foundations of the Problem of Implementing the Content of Civic Education in the Professional Training of Future Primary School Teachers at Universities of the Kingdom of Norway», outlines the historical evolution of civic education as a socio-pedagogical phenomenon. It is revealed that civic education emerged as early as Antiquity, when the ability to engage in discussion, argue one’s position, and participate in public life was considered more important than practical skills. In the Middle Ages, the emphasis shifted under the influence of church institutions that supported a model of education oriented toward authoritarianism, discipline, and the restriction of independent thinking. The Renaissance restored the humanistic ideals of ancient pedagogy, while in the Modern and Contemporary periods interest in civic education only deepened, particularly in connection with the development of democratic institutions, human rights, and civic participation.

It has been established that the development of civic education is nonlinear and wave-like in nature and depends on cultural, social, religious, and political factors, which determined the asynchrony of this process in different states. Within the study, European approaches to civic education were analyzed using the examples of several European countries indexed in the Democracy Index as full democracies, flawed democracies, and transitional regimes. In particular, the experience of the Kingdom of Sweden, Germany, the United Kingdom, Italy, and Poland was examined. It was found that although most European countries recognize civic education as an important factor in the development of a democratic society, they do not have a unified policy for its implementation, which results in significant variability of implementation models.

It was determined that a general trend in the content of teacher training at universities in European countries is the extensive use of interactive methods, including discussions, debates, collaborative learning, project-based activities, as well as the creation of conditions for a high level of learner autonomy in completing educational tasks. It was clarified that autonomy, freedom of choice, and practical engagement are precisely the factors that shape an active civic position of future teachers.

Special attention was paid to the analysis of the categorical and conceptual framework. Interpretations of the concept of «civic education» in Ukrainian and Norwegian academic traditions were compared. It was revealed that Ukrainian researchers focus primarily on the theoretical substantiation of terminology, whereas Norwegian scholars emphasize practical aspects of its implementation. Despite different emphases, both academic traditions interpret civic education as a tool for involving individuals in the life of a democratic state and society. At the same time, in Ukraine it often performs the function of counteracting external and internal challenges, while in the Kingdom of Norway it is more oriented toward strengthening an internal culture of mutual trust, social equality, and societal reflection.

The second chapter, «Organizational and Methodological Foundations for Implementing the Content of Civic Education in the Professional Training of Future Primary School Teachers at Universities of the Kingdom of Norway», establishes that the Norwegian model of civic education is characterized by systematicity, integrity, and a high level of practical orientation. It is built on the principles of democratic participation, equal opportunities, inclusion, social responsibility, and close interaction between universities and the community.

The regulatory and legal framework for teacher education includes the Act relating to Universities and University Colleges (Universitets- og høyskoleloven), the National Curriculum Regulations for Primary and Lower Secondary Teacher Education (Grades 1–7) (Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7), and educational programs developed by universities. Notably, Norwegian documents emphasize not a list of specific competencies, but rather requirements for the quality of the educational environment and the professional actions of teachers. This approach indicates a high level of trust in learners as active subjects capable of responsibly influencing their own developmental trajectories.

An analysis of educational programs at six leading universities of the Kingdom of Norway (the University of Oslo, the Norwegian University of Science and Technology (NTNU), the Arctic University of Norway (UiT The Arctic University of Norway), the University of Stavanger, Nord University, and the University of Agder) provides grounds to conclude that the training of primary school teachers lasts five years (three years of bachelor's studies plus two years of master's studies) and comprises 300 credits. Mandatory disciplines are combined with a wide range of elective courses, a significant portion of which focus on civic education, cultural diversity, ethics, democracy, inclusion, and interaction between educational institutions at different levels and society.

Of particular relevance for Ukraine in the context of implementing the rights of Indigenous peoples in educational policy is the issue of the Sámi people. All educational programs contain content elements that contribute to the preservation

of the language, culture, and civic rights of this people, which is an important component of the national policy of the Kingdom of Norway and an integral part of civic education.

It was clarified that the implementation of civic education in the professional training of future primary school teachers is ensured through the wide use of active methods: projects, discussions, debates, simulations, interdisciplinary and interfaculty projects. Particularly illustrative are the «School Elections Project», democratic games, and national discussion platforms such as Tenk.faktisk. It was established that some educational institutions (for example, Glemmen) have almost completely transitioned to project-oriented models.

The third chapter, «Extrapolation of the Experience of the Kingdom of Norway in Implementing the Content of Civic Education in the Professional Training of Future Primary School Teachers in Ukraine», analyzes the current state of civic education in Ukraine and its regulatory framework (the Law of Ukraine «On Education»; the Law of Ukraine «On the Basic Principles of Youth Policy»; the Law of Ukraine «On Recognition of the Plast Movement and the Specifics of State Support for the Plast and Scout Movements»; the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026; the Strategy of National-Patriotic Education; and the National Human Rights Strategy). However, the most significant document in this area remains the Concept for the Development of Civic Education in Ukraine (as amended, 2022). It was revealed that the legal framework is robust and comprehensive, but practical implementation requires further development and concrete realization at all levels of education, taking into account the real state of education during wartime and the prospects for post-war recovery.

It was established that civic education is present in domestic educational and professional programs for future primary school teachers, but mainly in the form of general courses without a clear problem-oriented focus. In contrast to the Kingdom of Norway, Ukrainian programs have a significantly smaller proportion of elective disciplines (for example, at the bachelor’s level, the compulsory component

comprises 180 ECTS credits, while the elective component comprises 60 ECTS credits), which limits individual educational trajectories and the level of learner autonomy.

A comparative analysis was carried out on a number of parameters: regulatory and legal framework; minimum duration of study and number of ECTS credits required to qualify as a primary school teacher; forms, methods and means of teaching; ratio of compulsory and elective components in the curriculum; the degree of implementation of inclusive approaches in the content and process of professional training of future teachers; the availability of disciplines related to civic education and democracy; civic engagement in the process of professional training of higher education seekers (non-formal and informal education); policies to support national minorities in the educational process. It has been established that the Kingdom of Norway pays much more attention to the topic of cultural diversity and minority rights, which is practically not reflected in Ukrainian programmes.

Based on the analysis, the following directions for implementing the Norwegian experience are proposed:

- Cross-cutting implementation of innovative technologies in the content of educational components that contribute to the formation of civic competencies of higher education students: «Learning through participation», «Immersion», «Living from within».
- Introduction of project-based and research-based learning practices into the content of professional training based on interdisciplinary/interfaculty interaction.
- Development of domestic digital platforms for the implementation of civic education based on Norwegian experience and involvement of higher education students in their use.
- Shaping the national and cultural identity of future teachers through the introduction of biographical online projects into the professional training process.Within the study, an author-developed course «Civic Education in the

Professional Training of Future Teachers» was created; a учебно-методичний manual «Civic Education in the Professional Training of Future Teachers in the Kingdom of Norway: Experience and Prospects for Ukraine» was developed; and a number of projects aimed at forming civic competencies and preserving historical memory were implemented (in particular, «We Stand on the Shoulders of Our Predecessors: Anniversary Teachers», «Teachers of Ukraine: We Remember, We Honor», «Teachers of Ukraine on National-Patriotic Education», and «Teachers on the Ukrainian Language»).

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the dissertation, for the first time:

characterizes the features of civic education implementation in universities of the Kingdom of Norway, which integrate value, content, organisational, activity and reflective components and ensure continuous development of civic competences throughout the 5-year cycle of primary education teacher training;*conducts* a comparative analysis of Norwegian and Ukrainian models of civic education in terms of regulatory frameworks, content, didactic approaches, educational autonomy of learners, organization of the university environment, and the specifics of interaction with society;

clarifies and systematizes the substantive characteristics of the concept «civic education of the future teacher», defining it as a multilevel process of forming the ability for conscious civic participation, intercultural dialogue, responsible decision-making, and the development of democratic culture among primary education learners;

substantiates the concept of a democratic university space as a key condition for the implementation of civic education, including partnership interaction between teachers and learners, freedom of choice, participation in internal university governance, openness to civic initiatives, and cooperation with the local community;

identifies specific Norwegian emphases in civic education, in particular attention to the rights of the Indigenous Sámi people, equality policies, mechanisms of social dialogue, a culture of trust, and social responsibility;

systematizes effective didactic and methodological strategies of Norwegian experience for the development of civic competencies (project-based learning, modeling of democratic processes, debates, discussion platforms, etc.).

Further development was achieved in generalizing European models of civic education and determining the place of the Kingdom of Norway in the broader European context; substantiating possibilities for the adapted implementation of Norwegian experience in Ukraine, taking into account national challenges, martial law, policies of identity preservation, and the integration of Ukrainian education into the European space.

The practical significance of the study lies in the possibility of directly implementing the theoretical provisions, methodological developments, and conclusions of the dissertation in the process of modernizing Ukrainian pedagogical education; improving the content of professional training of future primary school teachers and enhancing their civic competencies; developing the author's course «Civic Education in the Professional Training of Future Teachers», which can be integrated into bachelor-level educational and professional programs in specialty A3 «Primary Education»; creating the educational and methodological manual «Civic Education in the Professional Training of Future Teachers in the Kingdom of Norway: Experience and Prospects for Ukraine», which can be used by higher education instructors, teachers, and participants of professional development courses; developing a model for integrating civic education into Ukrainian programs that предусматриває an increase in the proportion of elective disciplines, an orientation toward activity-based teaching methods, the use of project and research methods, and the development of the university environment as a democratic space; and creating a set of methodological recommendations for applying Norwegian civic education practices.

The research results were implemented through online projects organized jointly with the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine («We Stand on the Shoulders of Our Predecessors: Anniversary Teachers», «Teachers of Ukraine: We Remember, We Honor», «Teachers of Ukraine on National-Patriotic Education», and «Teachers on the Ukrainian Language»), which demonstrated a positive impact on the formation of civic activity, professional self-awareness, and a stable national-democratic position of future teachers.

The dissertation materials may be used to improve educational standards and teacher training programs; in the preparation of methodological materials for professional development courses; in the activities of educational institutions that implement democratic practices and aim to form civic culture; and to deepen cooperation between Ukrainian universities and European partners and develop joint educational initiatives in the field of civic education.

Keywords: civic education, professional training of future teachers, primary school teacher, Kingdom of Norway, European higher pedagogical education, inclusive education, volunteer activity, national identity.

LIST OF PUBLISHED WORKS BY RESEARCH TOPIC

Educational and methodical edition

Textbook

1. Zolotarenko, T.O. (2025). *Civic education in the professional training of future teachers in the Kingdom of Norway: experience and prospects for Ukraine.* Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University: Vasiutina T.

2. Olefirenko, T., Matvienko, O., Vasyutina, T., & Zolotarenko, T. (2022). *Fundamentals of organizing distance and blended learning in higher and primary education institutions.* Teaching and learning guide for students majoring in 013 «Primary Education.» M. P. Dragomanov National Pedagogical University.

Articles published in publications indexed in Web of Science

1. Myroshnychenko, N., Zolotarenko, T., Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024). *Transformation of higher education in Ukraine in the context of globalization.* Knowledge & Diversity, 16(44). p. 129-148. (WOS (Web of Science)) Retrieved from https://doi.org/10.18316/rcd.v16i44.12077

Articles in specialized scientific publications

2. Berezivska, L.D., Zolotarenko, T.O., Sereda, H.V. (2025). *Pedagogical heritage of Ukraine: using online projects to preserve historical memory.* Retrieved from http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/83/part_2/3.pdf

3. Vasiutina, T.M., Zolotarenko, T.O. (2024). *European experience in training future teachers for volunteer work in an inclusive educational environment. Scientific notes.* Series: Pedagogical sciences / Ed. by V.F. Cherkasov, O.A. Bida, N.I. Shetyla, et al. Uzhhorod-Kropyvnytskyi: Kod Publishing House, 10, 14–19. DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.10.014

4. Zolotarenko, T.O. (2023) *Civic education in the professional training of future teachers in the Kingdom of Norway.* Educational and Scientific Space: Scientific Journal. Issue 4 (1–2023). 53–60 DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.06

5. Zolotarenko, T.O. (2024) *Democracy indices as indicators of the implementation of civic education in the professional training of future teachers in the Kingdom of Norway.* Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences / Ed. by V.F. Cherkasov, O.A. Bida, N.I. Shetyla, et al. Uzhhorod-Kropyvnytskyi: Kod Publishing House, 9, 107–113. DOI: 10.59694/ped_sciences.2024.09.107

6. Olefirenko, T., Matvienko, O., Vasiutina, T., Zolotarenko, T. (2023). *Use of digital educational resources by primary school teachers.* Acta Paedagogica Volynienses, 2, 50–57. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.2

Scientific works presenting the testing of the dissertation materials:

7. Zolotarenko, T.O. (2024b). *The role of civic education in shaping the teaching skills of future primary school teachers: a comparative analysis of standards in Norway and Ukraine.* The development of the personality of younger schoolchildren: current realities and prospects: materials from a scientific and practical online conference of young scientists and students. Issue 10, Ukraine, 104-106. https://surl.li/ghsvya

8. Zolotarenko, T. O. (2023a). *European guidelines for the implementation of civic education.* European integration guidelines for innovative scientific research by Ukrainian youth: Materials from the international scientific and practical conference (Zaporizhia – Melitopol, June 23–24, 2023). Melitopol: B. Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University, 20–25. https://surl.li/ajbnco

9. Zolotarenko, T. O. (2024c). *Biographical online projects: impact on national-patriotic education.* Pedagogical biographies on national-patriotic education of children and youth: Ideas, concepts, practices: Materials of the IX All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on the History of Education with International Participation, Kyiv, May 13, 2024. Vinnytsia: TVORY, 159–162. https://surl.li/abcpze

10. Zolotarenko, T. O. (2024d). *The experience of the Kingdom of Norway in the context of introducing elements of dual education into the process of forming civic competence.* Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference in Memory of Academician Dmytro Tkhorzhevsky «Technological Education: Current Realities and Prospects for Development» February 23, 2024, X International Scientific and Practical Conference «Topical Issues of Graphic Training: Theory, Practice, and Ways of Development,» dedicated to the memory of Corresponding Member of the National Academy of

Pedagogical Sciences of Ukraine Viktor Sydorenko, February 24, 2024/ edited by D. Kilderov, V. Kharlamenko. Kyiv, 98–102. https://bit.ly/4pvzQnW

11. Zolotarenko, T. O. (2024e). *Experience of implementing the «Democracy Cake» exercise in the training of specialists at the University of Oslo* (Kingdom of Norway). Student's Scientific Space: Searches and Findings (Part 2): Materials of the XI All-Ukrainian Scientific and Practical Student Internet Conference. Kyiv, March 29, 2024. Kyiv: Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University, 292–298. https://bit.ly/4rHBYuX

12. Zolotarenko, T. O. (2024f). *Interactive online resources as an effective tool for resource-oriented civic education.* Resource-oriented learning in «3D»: Accessibility, dialogue, dynamics: Materials of the IV International Scientific and Practical Internet Conference. Poltava, February 22–23, 2024. Poltava: FKUEP PDAU, 213–216. https://bit.ly/3M5MfAz

13. Zolotarenko, T. O. (2024g). *Conceptual foundations for the formation of civic competence in the context of the digitalization of education in higher education institutions in the Kingdom of Norway.* Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference in memory of Academician Dmytro Tkhorzhevsky «Technological Education: Current Realities and Prospects for Development» February 23, 2024, X International Scientific and Practical Conference "Topical Issues of Graphic Training: Theory, Practice, and Ways of Development," dedicated to the memory of Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Viktor Sydorenko, February 24, 2024/ edited by D. Kilderov, V. Kharlamenko. Kyiv, 396–400. https://bit.ly/48ojiYa

14. Zolotarenko, T. O. (2024h). *Features of the integration of civic education into the training programs for future primary school teachers in the Kingdom of Norway.* Education and Science – 2024: Collection of scientific works Kyiv: Mykhailo Dragomanov National University, 206–208. https://surl.lu/tixozh

15. Zolotarenko, T. O. (2024i). *Implementation of national-patriotic education through pedagogical biographical online projects.* Information support

for the sphere of education and science in Ukraine under martial law: Materials from the reporting scientific-practical conference. Kyiv, December 17, 2024. Vinnytsia: TVORY, 51–53. https://surl.li/bdmray

16. Zolotarenko, T. O. (2024j). *The role of civic education in the formation of national identity in wartime.* The space of existential questions and the search for answers. The space of existential questions and the search for answers. Collection of materials / Ed. by Prof. A. Kyrydon, Doctor of Historical Sciences. Kyiv: State Scientific Institution «Encyclopedic Publishing House»; Military-Scientific Department of the Headquarters of the Troops of the Armed Forces of Ukraine, 231–233. https://bit.ly/4dXLh3a

17. Zolotarenko, T., Boiko, O. (2025d). *The concept of «online project» in encyclopedic dictionaries.* Problems of modern lexicography: collection of materials from the All-Ukrainian scientific and practical seminar on February 5, 2025 / State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V. O. Sukhomlynsky, Pedagogical Museum of Ukraine, Regional University Scientific Library named after D. I. Chyzhevsky, Kirovohrad Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named after Vasyl Sukhomlynsky; [compiled by O. E. Zhosan]. Kropyvnytskyi: Vasyl Sukhomlynsky Kirovohrad Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 61-65. https://surl.lu/ozbkbt

18. Zolotarenko, T. O. (2023b) *On the 95th anniversary of the famous Ukrainian educator Mykola Dmytrovych Yarmachenko (1928-2010).* Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference, August 3-4, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 238-240. https://surl.li/eqvutk

19. Zolotarenko, T.O. (2023c) *Opportunities for implementing the Norwegian initiative UIO: DEMOCRACY in Ukrainian higher education institutions.* Collection of materials from the XI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Scientific Youth-2023» Kyiv,

November 21, 2023. / Edited by: A. Yatsyshyn. Kyiv: CP “KOMPRINT”, 318-319. https://surl.lu/egppnt

20. Zolotarenko, T.O. (2023d) *The Norwegian interdisciplinary initiative UIO: DEMOCRACY and its potential in the context of the Ukrainian education system.* The development of the personality of younger schoolchildren: current realities and prospects: materials from a scientific and practical online conference of young scientists and students. Issue 9., Ukraine, 80-81. https://surl.lt/kguzvs

21. Zolotarenko, T.O. (2023e) *Online project «Teachers of Ukraine: we remember, we honor!»: achievements and prospects.* Pedagogical biographies in the educational and scientific space in wartime: new challenges and tasks: collection of materials from the VIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on the History of Education with International Participation, May 16, 2023, Kyiv / National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Department of Philosophy of Education, General and Preschool Pedagogy, V. O. Sukhomlynsky National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [et al.; editorial board: Berezivska L. D. (chair of the editorial board), Mikhno O. P., Antonets N. B., Tarnavska S. V., Sereda K. V.]. Vinnytsia: TVORY, 121-126. https://surl.li/vwmpaf

22. Zolotarenko, T. O. (2023f) *Features of the interpretation of the category «civic education» in Norwegian scientific discourse.* Innovative practices in scientific education: materials of the III All-Ukrainian scientific and practical conference (Kyiv, December 6–12, 2023). Kyiv: Institute for Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 215–218. https://bit.ly/43TCXNm

23. Zolotarenko, T.O. (2024k). *Analysis of the role of civic education in the professional training of future teachers in the Kingdom of Norway.* Materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation “PROKYIV”, December 3-4, 2024, Kyiv, 273-275. https://surl.lu/stjnmn

24. Zolotarenko, T.O. (2024m). I*nnovative means of forming civic competence in higher education students in the educational practice of the Kingdom of Norway.* Traditional and innovative approaches to the development of modern education in Ukraine. Collection of scientific works. Odessa: KZ «OPFK», 76-79. https://surl.li/zvyric

25. Zolotarenko, T.O. (2024n). *The concept of leadership through the prism of civic education in the Kingdom of Norway.* Leadership and giftedness: contemporary scientific discourse and educational practice: materials from the All-Ukrainian scientific and practical online conference, Kyiv, February 14–19, 2024. Kyiv: Institute for Gifted Children of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 411–414. https://bit.ly/45Vjoqu

26. Zolotarenko, T.O. (2024o). *Features of soft skills development in the structure of civic education.* Development of soft skills in the process of educational activity: theory and practice: materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference, Hlukhiv, February 22, 2024/ edited by Dr. of Pedagogical Sciences, Professor Lyudmila Yakovlevna Biryuk. Hlukhiv: RVV Hlukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko, 38-40. https://surl.li/mfrtcg

27. Zolotarenko, T.O. (2024p). *Prospects for the use of artificial intelligence in democratic decision-making.* Artificial intelligence in science and education (AISE 2024). Artificial intelligence in science and education: collection of materials from the international scientific conference (Kyiv, March 1-2, 2024) [Electronic resource] / [compiled by: A. Yatsyshyn, V. Matusevych,V. Kovalenko]. Kyiv: UkrINTEI, 369-371. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/19302

28. Zolotarenko, T.O. (2024q). *Practical aspects of implementing STEM education through the prism of civic education in the process of training future primary education specialists based on the experience of the Kingdom of Norway.* Modern digital technologies and innovative teaching methods: experience, trends, prospects: materials of the XIV International Scientific and Practical Internet

Conference, Ternopil, November 7–8, 2024. Ternopil: Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, 209–211. http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/34671

29. Zolotarenko, T.O. (2025c). *Civic education as a tool for training future primary school teachers based on the example of the Kingdom of Norway.* Student's scientific space: searches and findings (part 2): materials of the XII All-Ukrainian scientific and practical student Internet conference with international participation (March 25, 2025): collection of abstracts. Kyiv: Mykhailo Dragomanov National Pedagogical University, 352-356. https://drive.google.com/file/d/14UwqsI2XHUH_tlZDz5FKrhAglVjwPQXl/view

ЗМІСТ

ВСТУП..... 34

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЇ..... 48

1.1. Європейські наративи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи у науковому дискурсі 48

1.2. Характеристика категорійно-понятєвого апарату дослідження в контексті вітчизняного досвіду та Королівства Норвегія..... 56

1.3. Громадянська освіта як детермінанта змісту програм фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в Королівстві Норвегія..... 67

Висновки до першого розділу 75

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ..... 78

2.1. Аналіз нормативно-правової бази реалізації змісту громадянської освіти у програмах фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія 78

2.2. Громадянські компетентності майбутніх учителів початкової школи Королівства Норвегія як результат ефективної реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці в університетах 89

2.3. Зміст, форми, методи і засоби формування громадянських компетентностей у майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки в університетах Королівства Норвегія 96

Висновки до другого розділу 132

РОЗДІЛ 3. ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ ДОСВІДУ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ З РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ 136

3.1. Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в змісті сучасної фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах 136

3.2. Порівняльний аналіз формування громадянських компетентностей майбутніх учителів України і Королівства Норвегія у процесі фахової підготовки в університетах 151

3.3. Перспективні напрями впровадження норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти задля формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України 158

Висновки до третього розділу 164

ВИСНОВКИ 167

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 173

ДОДАТКИ 201

ВСТУП

Реалії стрімких суспільних трансформацій, що характеризують соціокультурний розвиток XXI століття, актуалізують важливість громадянської освіти як ключового чинника формування демократичної культури, стійкості інституцій та усвідомленої участі особистості у житті суспільства. У сучасному глобалізованому світі, позначеному викликами політичної нестабільності, інформаційної турбулентності та міжкультурних контактів, саме громадянська освіта набуває стратегічного значення (Вишневська, 2000). Вона стає важливою умовою становлення активного, відповідального громадянина, здатного поважати національні та європейські цінності, відстоювати права людини, підтримувати демократичний лад і сприяти сталому розвитку суспільства (Андрущенко, 2020).

Одним із пріоритетів державної політики України на шляху інтеграції до загальноєвропейського простору є модернізація закладів вищої педагогічної освіти, спрямована на формування нового типу вчителя – компетентного професіонала, здатного не лише ефективно організовувати освітній процес, а й виховувати покоління громадян із стійкими демократичними переконаннями (Гавриляк, 2020). У контексті реалізації Концепції Нової української школи особливої ваги набуває необхідність посилення громадянського складника професійної підготовки педагогів. Від якості такої підготовки залежить здатність учителя початкової школи формувати в дітей основи громадянської ідентичності, критичного мислення, відповідальності та поваги до прав і свобод інших (Андрощук, 2022)

Важливість оновлення підходів до громадянської освіти та адаптації прогресивних зарубіжних практик декларується в низці законодавчо-нормативних актів України, серед яких: Закон України «Про освіту» (2017, оновлення 2025), Закон України «Про вищу освіту» (2014, оновлення 2025), «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» (2018, оновлення 2022), Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти»

(2024), «Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 «Початкова освіта»» (2021) та ін.

На європейському рівні концептуальні засади громадянської освіти представлені у «Європейській рамці компетентностей для культури демократії», Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» (Кошарна, 2021). Ці документи окреслюють громадянську освіту як наскрізний процес, що передбачає інтеграцію демократичних цінностей у всі сфери суспільного життя, зокрема і зміст підготовки вчителів початкової школи (Гребеник, 2011).

Проблематика громадянської освіти, її змісту, ролі в підготовці майбутніх учителів, способів реалізації у вищій школі активно представлена в українському і зарубіжному науковому дискурсі. Серед дослідників, які розкривають теоретико-методологічні засади громадянської освіти та демократичної культури, варто виокремити праці В. Андрущенка (Андрущенко, 2020), Т. Бакки (Бакка, Мелещенко, 2019), Н. Бідюк (Бідюк, Ратушняк, 2022), О. Бескорсої (Гаврілова, Бескорса, Ішутіна, 2021), Т. Васютіної (Васютіна, 2025), Н. Вишневської (Вишневська, 2000), Л. Гаврілової (Гаврілова, Бескорса, Ішутіна, 2021), Т. Демчук (Демчук, 2024), О. Ішутіної, А. Карнаух (Карнаух, 2007), С. Кисельова, Т. Коваль, Т. Кучай, О. Лук'янченко (Васютіна, Лук'янченко, 2021), О. Матвієнко, Т. Мелещенко, Т. Олефіренка, С. Терепищого (Терепищий, 2025), О. Цихмейструк, І. Шапошнікової (Колесник, Матусевич, Шапошнікова, 2020); зарубіжних учених Ф. Адігер (F. Adiger), М. Барретт (M. Barrett), Г. Бісет (H. Biseth), С. Бломсо (S. Blomsø) (Blomsø, Jakhelln, Postholm, 2023), В. Драгесет (B. Drageset) (Drageset, Sæther, Antonsen, Steele, Killengreen, Unhjem, 2024) Галстон (W. Galston), Б. Хоскінс (B. Hoskins), А. Холмс-Хендерсон (A. Holmes-Henderson) (Holmes-Henderson, Žmavc, Kaldah, 2022), К. Хан (C. Hahn) (Hahn, 2011), Г. Мулея (G. Muleya) (Muleya, 2018), та ін. Питання професійної підготовки майбутніх учителів у компаративному вимірі

висвітлено у працях О. Локшиної, Н. Мирончук С. Сисоєвої, О. Огієнко, О. Пометун (Пометун, Ремех, 2020), Т. Ремех (Пометун, Ремех, 2019) ін. Реалізація професійної підготовки вчителів початкової школи в університетах країн Європи проаналізовано у публікаціях А. Гавриляк (Гавриляк, 2020), М. Граб (Граб, 2019), Т. Гребеник (Гребеник, 2019), О. Гриценчук (Гриценчук, 2020), О. Джеджула (Джеджула, 2019), І. Дзюбенко (Дзюбенко, 2018), К. Завгородня (Завгородня, 2021), І. Фольварочного (Фольварочний, 2018) ін.

Дослідження моделей громадянської освіти у скандинавських країнах, зокрема Норвегії, розкривають особливості демократичного підходу, роль університетського середовища, співпрацю університетів із громадами та практики формування громадянських компетентностей майбутніх педагогів. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, проблема реалізації змісту громадянської освіти саме у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія не була предметом системного цілісного аналізу в українській педагогічній науці (Максименко, 2021).

Освітня система Норвегії, зокрема педагогічні факультети Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University), Університету Агдера (University of Agder) та ін., вирізняється високим рівнем інтеграції демократичних цінностей в освітні програми підготовки вчителів, опорою на інтерактивні методи навчання, партнерством університетів із місцевими громадами та наявністю розвинених механізмів академічної автономії здобувачів освіти. Громадянська освіта частіше розглядається не як окрема дисципліна, а як наскрізний концепт, що пронизує всі елементи підготовки майбутнього

вчителя – від ціннісної орієнтації до педагогічної практики та етичних стандартів професії.

В Україні актуальність розгляду норвезького досвіду, щодо розвитку громадянської освіти значно посилюється в умовах викликів, пов'язаних із воєнним станом, необхідністю формування громадянської стійкості, зміцнення демократичних інститутів та розвитку культури участі. Пошук ефективних механізмів оновлення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи логічно потребує звернення до скандинавської педагогічної моделі, яка довела свою результативність у формуванні активного громадянина й побудові демократичного суспільства.

Науковий аналіз проблеми й практичний досвід роботи в закладах вищої освіти України дозволили виявити низку суперечностей, що стосуються реалізації громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів, а саме між:

- зростанням суспільного запиту на вчителя початкової школи як носія демократичних цінностей та агента громадянської соціалізації здобувачів освіти і недостатня цілісність та системність громадянського складника у професійній підготовці майбутніх педагогів;
- нормативно задекларована необхідність упровадження європейських стандартів громадянської освіти у підготовку вчителів та незавершеність їх практичної імплементації в освітніх програмах закладів вищої педагогічної освіти України;
- теоретичне визнання громадянської освіти як наскрізного, міждисциплінарного процесу та переважно фрагментарний, дисциплінарно обмежений характер її реалізації у практиці фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи;
- об'єктивна потреба творчого використання результативного норвезького досвіду громадянської освіти майбутніх педагогів та відсутність науково обґрунтованих механізмів його адаптації до українського освітнього й соціокультурного контексту.

Актуальність розв'язання зазначених суперечностей, зростаюча потреба в оновленні змісту професійної підготовки майбутніх педагогів та доцільність осмислення освітніх практик скандинавських країн зумовили вибір теми наукового дослідження: **«Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено відповідно до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Українського державного університету імені Михайла Драгоманова у межах науково-дослідної роботи «Відповідальне громадянство через наукову освіту: соціокультурні механізми реалізації в Україні» (державний реєстраційний номер 0122U000049). Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 6 від 25.01.2024 року); уточнено на засіданні вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 1 від 28.08.2025 року).

Об'єкт дослідження – фахова підготовка майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

Предмет дослідження – теоретичні та організаційно-методичні засади реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія та обґрунтуванні можливостей творчого впровадження прогресивних ідей цього досвіду в Україні.

Завдання дослідження:

1. Опрацювати стан задекларованої проблеми в українській і зарубіжній педагогічній теорії та практиці, з'ясувати зміст ключових понять «громадянська освіта» та «громадянські компетентності».

2. Схарактеризувати нормативно-правове забезпечення реалізації змісту громадянської освіти у програмах фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

3. Дослідити організаційно-методичні основи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

4. Здійснити порівняльно-педагогічний аналіз реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи України та Норвегії.

5. Обґрунтувати перспективні напрями екстраполяції прогресивних ідей норвезького досвіду щодо реалізації змісту громадянської освіти та формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи України у процесі фахової підготовки.

Для виконання визначених завдань було використано використано комплекс **методів дослідження**, серед яких: *теоретичні* – аналіз філософських, педагогічних і психологічних джерел, що дав змогу обґрунтувати концептуально-методологічні засади роботи; *інтерпретаторсько-аналітичний метод*, який передбачав опрацювання українських і зарубіжних праць із використанням процедур аналізу, синтезу, класифікації та узагальнення; *емпіричні методи* – аналіз нормативно-правових документів та результатів професійної діяльності з метою визначення особливостей реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегії; порівняльно-історичний аналіз, який дав можливість простежити становлення та зміст категорій «громадянська освіта» та «громадянська компетентність» у національному та зарубіжному освітньому контекстах; *прогностичні методи*, спрямовані на визначення перспектив і умов імплементації ефективних елементів норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи у систему вищої освіти України.

Джерельну базу дослідження становлять:

– законодавчі акти і нормативно-правові документи; документи центральних органів управління освітою Королівства Норвегія та України;

– Державні стандарти, освітні програми університетів, навчальні плани; матеріали наукових конференцій різних рівнів з питання реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегії;

– довідкові джерела з бібліотечних фондів: Національна бібліотека України імені В. Вернадського та Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. Сухомлинського.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі *вперше:*

охарактеризовано підходи до реалізації громадянської освіти в університетах Королівства Норвегія, яка інтегрує ціннісний, змістовий, організаційний, діяльнісний та рефлексивний компоненти та забезпечує безперервне формування громадянських компетентностей упродовж 5-річного циклу підготовки вчителів початкової освіти;

здійснено компаративний аналіз норвезької та української моделей громадянської освіти в аспекті нормативної бази, змісту, дидактичних підходів, освітньої автономії здобувачів освіти, організації університетського середовища та специфіки взаємодії із суспільством;

уточнено й систематизовано змістові характеристики поняття «громадянська освіта майбутнього вчителя», визначено її як багаторівневий процес формування здатності до свідомої громадянської участі, міжкультурного діалогу, відповідального прийняття рішень та формування демократичної культури в здобувачів початкової освіти;

обґрунтовано концепт «демократичного університетського простору» як ключової умови реалізації громадянської освіти, що включає партнерську взаємодію викладачів і здобувачів освіти, свободу вибору, участь у

внутрішньоуніверситетському управлінні, відкритість до громадських ініціатив та співпрацю з місцевою громадою;

виокремлено специфічні норвезькі акценти громадянської освіти, зокрема увагу до прав корінного народу Саамі, політики рівності, механізмів суспільного діалогу, культури довіри та соціальної відповідальності;

структуровано ефективні дидактико-методичні стратегії норвезького досвіду, щодо розвитку громадянських компетентностей (проєктно-орієнтоване навчання, моделювання демократичних процесів, дебати, дискусійні платформи тощо).

подальшого розвитку набули узагальнення європейських моделей громадянської освіти та визначення місця Королівства Норвегія в загальноєвропейському контексті; обґрунтування можливостей адаптованого впровадження норвезького досвіду в Україні з урахуванням національних викликів, воєнного стану, політики збереження ідентичності та інтеграції української освіти у європейський простір.

Практичне значення дослідження полягає в: можливості безпосереднього впровадження теоретичних положень, методичних розробок і висновків дисертації у процесі модернізації української педагогічної освіти, удосконалення змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та підвищення рівня сформованості їхніх громадянських компетентностей; розробці авторської навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів», яка може бути інтегрована до освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності А3/013 «Початкова освіта»; створенні навчально-методичного посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України», що може використовуватися у роботі викладачів ЗВО, учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації; підвищення кваліфікації; розробці методичних рекомендацій щодо інтеграції змісту громадянської освіти в українські освітні програми фахової підготовки, що передбачає

збільшення частки вибіркових дисциплін, орієнтацію на діяльнісний підхід та ширше використання проєктних і дослідницьких методів на засадах міждисциплінарної/міжфакультетської взаємодії, розвиток університетського середовища як демократичного простору.

Результати дослідження впроваджено під час реалізації онлайн-проєктів, які організовувалися спільно із Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук України. Серед них: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам’ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову». Їхнє втілення у освітній процес закладів-партнерів продемонструвало позитивний вплив на формування громадянської активності, професійної самосвідомості та прояву чіткої національно-демократичної позиції майбутніх учителів.

Матеріали дисертації можуть бути взяті до уваги при вдосконаленні освітніх стандартів і програм підготовки вчителів; під час підготовки методичних матеріалів для курсів підвищення кваліфікації; у змісті діяльності освітніх установ, які впроваджують демократичні практики та прагнуть формувати громадянську компетентність здобувачів вищої освіти; для поглиблення співпраці українських університетів з європейськими партнерами й розроблення спільних освітніх ініціатив у сфері громадянської освіти.

Основні результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №06/23 від 01.09.2025), Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (довідка №05-43/178[1] від 01.09.2025), Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 316 від 03.09.2025 р.), Черкаського Національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 127/04

від 03.09.2025 р.), Волинського Національного університету імені Лесі Українки (довідка №0324/01/2713 від 04.09.2025).

Особистий внесок здобувача. В публікації за співавторства Т. Васютіної охарактеризовано загальні особливості фахової підготовки майбутніх педагогів у вибраних європейських університетах у контексті волонтерської діяльності та особливостей роботи в інклюзивному освітньому просторі. У статті (співавтори Т. Олефіренко, О. Матвієнко, Т. Васютіна) описано найбільш результативні в роботі вчителя початкової школи цифрові сервіси: Zoom та Google Meet (проведення онлайн-занять і спілкування), Coggle (структурування освітнього матеріалу), Mentimeter, Kahoot!, Google Forms, Wordwall, Liveworksheets, LearningApps (перевірка знань і активізація навчальної діяльності), Quizlet, WordArt, Thinglink (інтерактивні плакати, хмари слів), «Всеосвіта» (вебквести), Google Arts & Culture (віртуальні екскурсії). Охарактеризовано відеоуроки Unimaster та програмний засіб MozaBook з інтерактивними освітніми матеріалами, сервіси для вивчення математики та розвитку логічного мислення (Matific), для організації навчального процесу (ClassDojo, Google Classroom). В опублікованій у співавторстві з Л. Березівською та Х. Середою статті, схарактеризовано технологію створення педагогічних біографічних онлайн-проєктів («Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам’ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову») їхню тематику, змістове наповнення, принципи подання інформації, дизайн, а також особливості впровадження біографічних знань про відомих і маловідомих педагогів в освітньо-науковому просторі через соціальні мережі. У статті (співавтори Н. Мірошниченко, Т. Колодко, С. Ткачук) охарактеризовано ключові особливості трансформації вищої освіти в Україні в рамках глобалізаційних тенденцій.

Ідеї співавторів у дисертації не використано.

Апробація дослідження. Основні результати дисертації представлено

в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях, круглих столах різного рівня: *міжнародні* – IV Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри», 22-23 листопада 2022 року; Міжнародний форум «Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу», 16 лютого 2023 року; І Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодення: проблеми та перспективи вирішення», 24 березня 2023 року, м. Переяслав; Міжнародна науково-практична конференція «Виклики сучасної освіти зумовлені екстремальними умовами функціонування», м. Берегове 30–31 березня 2023 року; Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвячена 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Запоріжжя – Мелітополь, 23–24 червня 2023 р; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023; X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвячена пам’яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка, м. Київ, 24 лютого 2024 року; VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», м. Вінниця, 26-27 березня 2024 року; II Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодення: проблеми та перспективи вирішення», м. Переяслав, 20 березня 2024 року; Міжнародна наукова конференція «Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024)». Artificial intelligence in science and education, м. Київ, 1-2 березня 2024 року; І Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна освіта в умовах глобалізованого світу: реалії, виклики, перспективи», м. Чернігів, 23-24 травня 2024 року; IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Ресурсно-орієнтоване

навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка», м. Полтава, 22–23 лютого 2024 року; XIII Міжнародна науково-практична конференція пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку», м. Київ, 23 лютого 2024 року; Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції», м. Черкаси, 3 грудня 2024; XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль, 7-8 листопада 2024; VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій», м. Слов'янськ, 6-7 грудня 2024; II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю PROКиїв, м. Київ, 3 грудня 2024; VII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами», м. Вінниця, 19 грудня 2024; XII Всеукраїнська науково-практична студентська конференція з міжнародною участю «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», м. Київ, 25 березня 2025; III Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта: виклики, інновації, перспективи», м. Переяслав, 25-26 березня 2025; XIV Міжнародний науково-методологічний Інтернет-семінар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Київ − Хмельницький, 15 травня 2025.

всеукраїнські – X Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», 31 березня 2023 року, м. Київ; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року; XI Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», м. Київ, 29 березня 2024 року; Всеукраїнська науково-практична онлайн

конференція «Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітня практика», м. Київ, 14-19 лютого 2024 року; XI Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наукова молодь-2023», м. Київ, 21 листопада 2023 року; II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика», м. Глухів, 22 лютого 2024 року; Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8 листопада 2023 року; III Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти», м. Київ, 6-12 грудня 2023 року; XIII «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», м. Глухів; Всеукраїнська наукова конференція. Війна росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни, м. Київ, 21 лютого 2024 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиційні та інноваційні підходи розвитку сучасної освіти в Україні», м. Одеса, 14-15 березня 2024 року; III Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені дослідженню і впровадженню в освітню практику наукової спадщини доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Олександри Яківни Савченко., м. Київ, 9 листопада 2023 року; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року; Звітно-наукова конференція Драгоманівців за підсумками наукових досліджень 2023 року «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету», м. Київ, 20-24 травня 2024 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльнісний підхід у початковій освіті в реаліях сьогодення: виклики та перспективи освітньої реформи», м. Черкаси, 7 травня 2024 року; Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8-листопада 2024; Всеукраїнська науково-

практична конференція «Сучасні проблеми української освіти», присвяченої пам'яті професора Василя Хруща, м. Івано-Франківськ, 23 жовтня 2024; I Всеукраїнські педагогічні читання пам'яті Володимира Бондаря «Контексти наукових досліджень Володимира Бондаря. Адаптивне навчання студентів в умовах воєнного стану та відновлення України»; II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Зміцнення спільних європейських цінностей через освіту», м. Запоріжжя, 25 жовтня 2024; Науково-методологічний інтернет-семінар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Хмельницький, 15 травня 2025; Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2023», м. Київ, 3-7 квітня 2023 р; Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2024», м. Київ, 8-12 квітня; Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2025», м. Київ, 7-11 квітня; Всеукраїнська науково-практична конференція «Інновації в початковій і спеціальній освіті: досягнення та перспективи», м. Черкаси, 14 травня 2025.

Результати обговорювалися на засіданні кафедри Початкової освіти та інноваційної педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (2022–2025 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження представлено в 31 публікації: 2 навчально-методичні посібники, 1 стаття у журналі, що входить до міжнародних науковометричних баз (Категорія «А»), 5 статей у фахових виданнях України у галузі педагогіки (усі видання входять до міжнародних наукометричних баз даних), 23 публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань, із них 152 іноземною мовою), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, зокрема 138 сторінок основного тексту. Дисертація містить 10 таблиць та 6 рисунків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЇ

1.1. Європейські наративи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи у науковому дискурсі

На сучасному етапі розвитку системи освіти України гостро актуалізовано питання вдосконалення підготовки педагогічних кадрів із урахуванням вітчизняного досвіду, стану соціально-економічної сфери та перспектив повоєнного відновлення (Матусевич, 2018). Саме тому поряд із урахуванням найкращих здобутків, важливим є виявлення прогресивних ідей зарубіжних інноваційних практик, зокрема у площині впровадження громадянської освіти (формальної, неформальної та інформальної) у всі рівні вітчизняної системи освіти.

Логіка викладення матералу дослідження спонукає до з’ясування ключових понять наукової розвідки, підходів до суті, прояву, втілення ідей громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів у провідних європейських університетах в різні історичні періоди (Маршицька, 2022). Для цього нами було обрано і охарактеризовано декілька країн Європи (Королівства Швеція, Німеччини, Великої Британії, Італії та Польщі) за критерієм відповідності індексу демократії «Economist Intelligence Unit», які посідають провідні місця у цьому рейтингу. Зупиномося на цьому детальніше (Малєєва, 2020).

Громадянська освіта була предметом дослідження педагогів-філософів ще за часів Стародавнього світу. Проте її розвиток не був лінійним і

характеризувався зміною цінностей та компетентностей, якими мав би володіти «справжній громадянин» загалом і майбутній педагог зокрема. До прикладу, у Стародавній Греції громадяни відігравали вагому роль у житті держави, оскільки будь-які суперечки вирішувалися за допомогою екклезій – народних зборів. Навіть освітній процес у ці часи був спрямований здебільшого не на здобуття виробничих навичок, а на вміння вести дискусії та критично мислити.

Зі зміною історичної епохи, на що вплинули різноманітні економічні, соціальні, політичні та культурні фактори, та переходу до Середніх віків змінюється і уявлення про громадянську освіту. Критичне мислення більше не розвивається, натомість демократія поступається беззаперечній вірі та догматичному вивченню єдино істинної інформації і правил поведінки. Однак вважати Середньовіччя періодом занепаду демократії було би помилково. Саме у цей період у 1215 році у Англії було прийнято Велику хартію вольностей – перший у світовій практиці правовий документ, який став підґрунтям для концепції прав людини (Велика хартія вольностей (Magna Carta), 1297). З настанням епохи Відродження відбувається повернення до античних цінностей, а епоха Просвітництва увійшла в історію як час значних змін і оновлень у всіх сферах життя: релігії, політиці, освіті, культурі, науці та техніці. На сучасному етапі розвитку суспільства прослідковується посилення суспільного інтересу до демократії та громадянської освіти (Hahn, 2010).

Нами було у загальних рисах охарактеризовано історичні зміни у ставленні до питання громадянської освіти. Однак варто зауважити, що така характеристика досить загально описує цей генезис. Розвиток громадянської освіти на різних землях відбувався асинхронно та нерівномірно, на що впливало ряд факторів. По-перше, констатовано різний час формування державності, коли деякі країни вже мали свою незалежність, то інші могли отримати її через століття. По-друге, різноманітні зовнішні впливи, зокрема війни чи революції часто змінювали вектор розвитку країни на діаметрально

протилежний. По-третє, суттєво на розвиток громадянської освіти впливали особливості культури та релігійні погляди. Ще одним вагомим чинником був рівень освіченості населення.

З огляду на це, в один і той же період, в одній державі демократія могла процвітати, у той час як в іншій – бути абсолютно відсутньою. Власне як це відбувається і зараз, коли паралельно існують держави з повноцінною демократією, з недосконалою демократією, з перехідним режимом та авторитарним режимом.

Хоча європейські країни приділяють особливу увагу громадянській освіті, проте вони не мають єдиної освітньої політики щодо цього (Ovcharuk, Ivaniuk, Soroko, Gritsenchuk, Kravchyna, 2020). Таким чином, для якісного аналізу європейських наративів реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи у науковому дискурсі ми не можемо обмежуватися описом досвіду лише однієї європейської держави (Рябовол, 2024). Для цього нами було обрано декілька країн Європи та їхні провідні університети, що здійснюють фахову підготовку майбутніх учителів, які класифікуються, відповідно до даних дослідження рівня демократії «Economist Intelligence Unit», по-різному (Огієнко, 2019).

Цінним для дослідження є досвід впровадження ідей громадянської освіти в університеський простір Королівства Швеції, яке, будучи за формою правління конституційною монархією, займає 3-тю позицію в рейтингу «Індекс демократії» (за 2024 р.). Підготовка вчителів у Швеції відбувається на базі коледжів та університетів, та здійснюється відповідно до принципів демократичності, відкритості, гнучкості, співпраці, інноваційності та безперервності (Бідюк, Ратушняк, 2022).

Стокгольмський університет є найбільшим ЗВО Скандинавського півострова. Для забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти на його базі (для здобуття бакалаврського ступеня) було розроблено 3 освітні програми: «Програма підготовки вчителів початкової

школи з акцентом на роботу в позашкільних центрах», 180 кредитів («Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i fritidshem»); «Програма підготовки вчителів початкових класів з акцентом на роботу в дошкільних закладах та початковій школі 1-3 класи», 240 кредитів («Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i förskoleklass och grundskolans årskurs 1-3»); «Програма підготовки вчителів початкової школи з акцентом на роботу в 4-6 класах початкової школи», 240 кредитів («Grundlärarprogrammet med inriktning mot arbete i grundskolans årskurs 4-6»), а також «Курс з додаткової педагогічної підготовки для вчителів початкової школи 4-6 років з математики, природничих наук та технологій», 75 кредитів («Kompletterande pedagogisk utbildning för Grundlärare 4-6 i matematik, NV och teknik»). Аналіз означених програм дає підстави зазначити, що в основі педагогічної підготовки ключовими є: дисципліни загального циклу, велика кількість практичної роботи, яка реалізується у рамках курсу «Освіта на робочому місці» («Verksamhetsförlagd utbildning»), та самостійна робота. Також нами було виявлено дисципліни, які спрямовані на розвиток громадянської освіти. Їхній перелік та коротка характеристика представлена у табл.1.1

Таблиця 1.1

Дисципліни, які реалізують зміст громадянської освіти під час підготовки вчителів початкової школи у Королівстві Швеція

(Каталог освіти (Utbildningskatalog), 2025)

Назва дисципліни, кількість кредитів ECTS	*Коротка характеристика*
Історія освіти та її місце в суспільстві (Utbildningens historia och plats i	Розглядається вплив суспільних змін та ідеологічних суперечок на історію освіти, а також мінливе ставлення до знань, учнів та професії вчителя в різні періоди часу. Підкреслюється значення школи в

samhället (UCG01K)) (5 кредитів)	різних періодах для відновлення та зменшення соціальної нерівності, особливо у зв'язку з класом та гендером. Крім того, школа розглядається як політично керована організація, і обговорюються сучасні моделі політичного управління, а також їхні наслідки для педагогічної практики.
Юриспруденція та етика у шкільному середовищі (Juridik och etik i skolans värld) (2,5 кредитів)	Курс «Юриспруденція та етика у шкільному середовищі» присвячений правовим та професійно-етичним питанням щодо статусу та гідності учнів, обмежень та можливостей у ролі вчителя, а також екзаменаційній діяльності та іншим аспектам здійснення владних повноважень.
Суспільствознавство (Samhällsorienterande ämnen) (15 кредитів)	Курс охоплює 15 кредитів і поділений на п'ять областей вивчення: історія з предметною дидактикою, релігієзнавство з предметною дидактикою, географія з предметною дидактикою, суспільствознавство з предметною дидактикою, а також дидактика суспільствознавчих предметів.
Соціальні відносини у школі: Вчитель початкових класів (Sociala relationer i skolan: Grundlärare, F-3) (7,5 кредитів)	Курс розглядає перспективи соціальних відносин і конфліктів на основі соціології дитинства, теорій соціальної взаємодії, соціальних норм і влади. Спрямований на розвиток наукової бази та готовності до вирішення складних завдань, що характеризують відносини між різними учасниками шкільного життя. У курсі розвиваються знання про дитячі відносини, конфлікти, формування ідентичності та сексуальність. Крім того, розглядаються проблеми комунікації та лідерства вчителя для створення стійкого соціального

	клімату для навчання.

Таким чином, було встановлено, що у ЗВО королівства Швеції у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи активно впроваджують громадянську освіту у зміст освітьо-професійної програм. Це реалізується як під час конкретних навчальних дисциплін, так і наскрізно – через розвиток самостійності, критичного мислення та соціальної взаємодії під час неформальної освіти.

Федеративна республіка Німеччина посідає 13 місце у рейтингу «Індекс демократії 2024». Як і у більшості європейських ЗВО, підготовка майбутніх вчителів початкової школи реалізується в її університетах шляхом надання теоретичних знань та практичного їх впровадження. Після завершення навчання, вчителі проходять стажування (тривалістю 18-24 місяці) в школах, де вони працюють під керівництвом досвідчених наставників. Це допомагає їм адаптуватися до конкретних умов роботи та отримати підтримку на початку становлення педагогічного шляху. І тільки після цього майбутні учителі отримують диплом. Однак варто зауважити, що на різних землях федеративної республіки Німеччини, підготовка майбутніх вчителів відбувається по-різному. Проте спільним є те, що громадянська освіта є невід’ємною частиною освітніх програм та націлена на формування відповідальних та активних громадян. Вона охоплює різні аспекти, такі як знання про політичну систему, права та обов'язки, демократичні цінності, а також розвиток соціальних навичок та критичного мислення.

Аналіз освітніх програм для підготовки майбутніх вчителів на базі Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана підтвердив цей факт. Окрім цього, нами було виявлено освітні програми, які націлені на формування кваліфікованого з питань інклюзивної освіти педагога. Зокрема таких програм як: Педагогіка при розладах аутистичного спектру (Pädagogik bei Autismus-Spektrum-Störungen) чи Педагогіка при поведінкових розладах (Pädagogik bei Verhaltensstörungen). Вони дають додатку кваліфікацію

майбутньому вчителю початкової школи. (Освітні дисципліни Мюнхенського університету Людвіга-Максиміліана (LMU-Studiengangsfinder, 2025)

Важливим для дослідження є аналіз державного устрою Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, яке, будучи конституційною монархією за формою правління й територіально охоплюючи простір Британських островів на північному заході Європи, посідає 17-ту позицію в рейтингу «Індекс демократії» (за 2024 р.). Ця країна є потужним осередком наукової думки в Європі, оскільки саме тут функціонують Університет Оксфорда та Кембриджський університет.

Громадянська освіта у Великобританії впроваджується на всіх освітніх рівнях як наскрізно, так і у процесі вивчення конкретних дисциплін у ЗВО. Аналіз освітніх програм з підготовки вчителів початкової школи у деяких ЗВО засвідчив, що, зокрема Оксфордському та Кембриджському університетах, під час підготовки майбутніх учителів важливу роль надають самостійній роботі та практиці у закладах освіти. На офіційному сайті Оксфордського університету вказано, що життєвою силою цього ЗВО є свобода слова. На практиці вона проявляється як заохочування до дискусій та сприйняття наявності різних діаметрально протилежних точок зору. Зазначається, що такий підхід дозволяє студентам, викладачам та дослідникам краще ознайомитися з різноманітністю переконань, теорій та думок у світі. Та разом з тим, варто зазначити, що хоча університет цінує досвід та інтелектуальні досягнення, а також відкритість, але в межах встановлених законом (Свобода слова. Оксфордський університет (Freedom of speech. University of Oxford), 2025). Також Оксфордський університет якісно дбає про захист прав здобувачів освіти та працівників. На сайті ЗВО можна знайти сторінки з інформацію та контактами, у разі якщо виникла потреба у соціальній підтримці, фінансовій допомозі чи необхідно повідомити про домагання, дискримінацію чи інші злочини на ґрунті ненависті. Кембриджські програми підготовки вчителів надають великого значення практичному досвіду в школах. Навчання для здобуття

бакалаврського освітньо-наукового рівня становить 3 роки. Програми зосереджені на розвитку навичок, необхідних для успішної роботи вчителя, таких як планування, організація, управління класом, оцінювання та комунікація. Цікавою формою організації процесу навчання є супервізії у малих групах. Вони спрямовані на вдосконалення професійних навичок шляхом взаємного обговорення складних педагогічних завдань. (Факультет освіти. Кембриджський університет (The Faculty of Education. University of Cambridge), 2025)

Також нами був проаналізований досвід Італійської Республіки, що функціонує як парламентська республіка. У межах рейтингу «Індекс демократії» (за 2024 р.) країна займає 37-му позицію. В Італії підготовка вчителів початкової школи складається з трьох основних етапів: бакалаврат (3 роки), магістратура (2 роки) та професійне стажування (1 рік). Найстаріший університет Європи – Болонський – для підготовки педагогічних працівників пропонує 3 освітні програми: «Викладач у сфері соціальних послуг для дітей», «Експерт у галузі соціальної та культурної освіти» та «Підготовка вчителів початкової школи». Остання – готує вчителів для роботи з дітьми вікової групи 3-11 років, що відповідає першим двом рівням вищої освіти Італії. Вона складається з теорії, семінарської роботи та практики. Важливо зазначити, що особлива увага приділяється темам міжкультурної взаємодії та інклюзії. Зокрема у змісті освітньої програми нами було виявлено такі курси: «Спеціальний педагогічний семінар з інклюзії» («Special Pedagogy Workshop for Inclusion»), «Спеціальна педагогіка для інклюзії» («Special Pedagogy for Inclusion»), «Міжкультурна педагогіка» («Intercultural Pedagogy»), «Психологія інвалідності та інтеграції» («Psychology of Disability and Integration»). (Початкова освіта вчителя. Болонський університет (Primary Teacher Education. Alma Mater Studiorum - Università di Bologna), 2025)

Доцільним для наукового аналізу є досвід Республіки Польща, що постає як держава, яка організована за моделлю парламентської республіки.

У рейтингу «Індекс демократії» (2024 р.) Польща посідає 39-ту позицію. В цій країні підготовка майбутніх вчителів початкової школи реалізується через систему вищої освіти, зокрема, через навчання у коледжах та педагогічних університетах. Закон про вищу освіту у Польщі визначає її двоступеневу структуру – бакалаврат (I ступінь) та магістратуру (II ступінь). Громадянська освіта є обов'язковим елементом освітніх програм та передбачає формування цінностей та навичок, які необхідні для активної участі у демократичному суспільстві. Як зазначає дослідниця Н. Мирончук, навчання майбутніх вихователів та учителів початкової школи відбувається в межах 2800 годин за п'ятьма модулями: змістова підготовка, психолого-педагогічна підготовка, дидактична підготовка, предметна підготовка (підготовка до викладання предмета) та підготовка в галузі спеціальної освіти. (Мирончук, 2025).

Таким чином, здійснений аналіз програм фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Європи свідчить, що освітні програми тих держав, які посідають верхні сходинки у рейтингу «Індексу демократії» (тобто ті – що мають повноцінно розвинену демократію, неповну або хоча б перебувають на стадії гібридного політичного режиму), мають зміст, суттєво детермінований ідеями громадянської освіти. Характерним у фаховій підготовці є систематичне впровадження методів навчання з різних груп інтерактивних технологій, які сприяють розвитку самостійності, професійному зростанню за індивідуальною навчальною траєкторією та формуванню критичного мислення майбутніх учителів. Також вагому роль займають дискусії, можливість волевиявлення у різних формах, свобода слова в професійних полілогах та чимала кількість практичної підготовки у закладах освіти – базах практик.

1.2. Характеристика категорійно-понятєвого апарату дослідження в контексті вітчизняного досвіду та Королівства Норвегія

Ключовим поняттям категорійно-поняттєвого апарату нашого дослідження є «громадянська освіта». Для ґрунтовного аналізу нами було проаналізовано його тлумачення українськими та норвезькими науковцями.

Громадянська освіта в Україні має тривалу історію, проте юридичного підґрунтя вона набула лише у 2018 році, зі схваленням Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, а надалі – у його редакції 2022 року. Цей документ надає трактування категорії «громадянська освіта» крізь призму її стратегічно важливих елементів, зокрема становлення у громадян відповідальності за національні інтереси України, її суверенітет і територіальну цілісність, гарантування безпеки та усвідомлення єдності інтересів особи й держави, утвердження національної ідентичності, що включає забезпечення повноцінного функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя з одночасною повагою до мов і сприянням розвитку національних меншин і корінних народів України (Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, 2022).

Л. Рябовол трактує громадянську освіту як складне, багаторівневе та цілісне утворення, що функціонує як інтегрована система взаємопов’язаних компонентів. Вона охоплює, по-перше, педагогічно адаптовану систему наукових знань про засади демократії, генезис і розвиток громадянського суспільства, принципи правової держави, а також про місце, роль і відповідальність громадянина в суспільно-політичних процесах. До цього компоненту належать знання про права, свободи й обов’язки людини і громадянина в різних сферах суспільного життя – правовій, політичній, економічній, соціальній та культурній, а також уявлення про механізми їх реалізації, захисту й відновлення у разі порушення, і принципи свідомої, активної та відповідальної участі особистості в житті суспільства та держави. По-друге, громадянська освіта включає розгорнутий комплекс когнітивних і практичних умінь та навичок, зокрема здатність до аналітичного й критичного мислення, оцінювання суспільних явищ і процесів, аргументованого висловлення власної позиції. Цей компонент передбачає

вміння застосовувати набуті знання у процесі навчальної діяльності та в позанавчальному середовищі, а також формування досвіду активної, усвідомленої й відповідальної участі в житті класного й шкільного колективів, у соціальному та політичному житті громади й суспільства загалом. Важливе місце при цьому посідає розвиток комунікативних навичок, умінь співпраці, соціальної адаптації, конструктивної взаємодії та розв'язання конфліктів ненасильницькими способами. По-третє, невід'ємною складовою громадянської освіти є система громадянських і демократичних цінностей, зокрема повага до людської гідності та прав людини, справедливість, рівність, толерантність, верховенство права й відповідальність. Важливим результатом освітнього процесу виступає не лише засвоєння цих цінностей на рівні знань, а й їх прийняття здобувачами освіти як особистих ціннісних орієнтирів, формування внутрішньої готовності діяти відповідно до них, усвідомлення власної ролі та відповідальності за прийняті рішення й їх наслідки у суспільному та громадянському житті. (Рябовол, 2024)

Т. Демчук зазначає, що з педагогічної точки зору громадянська освіта, попри поширене уявлення про її традиційність, постає важливим джерелом освітніх інновацій. Саме в межах цієї галузі активно розробляються й упроваджуються інтерактивні методи навчання, технології активного та діяльнісного підходів, що орієнтовані на залучення здобувачів освіти до обговорення, аналізу реальних суспільних проблем, моделювання громадянських ситуацій і прийняття відповідальних рішень. Громадянська освіта стимулює розвиток критичного мислення, комунікативних умінь, здатності до співпраці та рефлексії, що робить її одним із драйверів оновлення сучасного освітнього процесу. З позицій громадянського суспільства громадянська освіта розглядається як важливий інституційний ресурс формування активних, свідомих і компетентних громадян, здатних брати участь у діяльності громадських організацій, ініціативних груп та інших форм самоорганізації населення. Вона забезпечує підготовку осіб, які

володіють знаннями про демократичні цінності, принципи участі, солідарності й відповідальності, а також практичними навичками громадянської діяльності, необхідними для ефективного виконання соціальних ролей у межах демократично орієнтованого громадянського суспільства. З погляду держави громадянська освіта постає як стратегічно важливий інструмент формування відповідального громадянина, спроможного усвідомлено виконувати свої права й обов'язки, дотримуватися законів, брати участь у суспільно-політичному житті та демонструвати високий рівень національної свідомості й громадянської діяльності. Водночас громадянська освіта виконує ще одну, часто недооцінену функцію – слугує джерелом формування кадрового потенціалу для органів державної влади та місцевого самоврядування. Вона сприяє підготовці фахівців, які володіють демократичною політичною культурою, управлінськими та комунікативними компетентностями, здатністю діяти в інтересах суспільства та держави, що є необхідною умовою ефективного функціонування сучасних державних інституцій. (Демчук, 2024)

Цінними у контексті нашого дослідження є ідеї Т. Мелещенко, оскільки вона описує громадянську освіту, як важливий компонент системи підготовки майбутнього вчителя. (Мелещенко, 2023) Вчена стверджує, що сучасне реформування освіти має бути спрямоване на перехід до компетентнісного навчання. Це обумовлено тим, що наразі, освіта може вважатися вартісною лише у тому випадку, коли її результати можуть бути використані під просесійної діяльності. Причому у формуванні громадянської компетентності чільне місце належить саме громадянській освіті, яка сприяє глибшому усвідомленню цінностей демократії та верховенства права, виховує повагу до прав і свобод людини, а також заохочує формування активної громадянської позиції, відповідального ставлення до суспільних процесів і свідомої участі в житті громади та держави. (Мелещенко, 2023) Однак, автономія ЗВО у питанні вибору та підготовки освітніх програм, з огляду на практичну площину, викликає

занепокоєння, оскільки досить часто програми складені з акцентом на забезпечення годинами викладачів, а не на сучасні потреби здобувачів освіти. (Бакка, Мелещенко, 2019). Хоча разом з тим не варто й ігнорувати потужний прогрес у питанні демократизації системи освіти на усіх її рівнях. (Гаврілова, Бескорса, Ішутіна, 2021)

Окрім поняття «громадянська освіта» серед наукового доробку українських вчених зустрічаються і дотичні поняття. Зокрема І. Андрощук визначає визначає поняття «громадянська відповідальність» як одну з ключових складових професійної підготовки майбутніх учителів. У межах свого дослідження вчена розглядає цю дефініцію як органічний компонент громадянської освіти, тісно пов'язаний зі свободою свідомого прийняття педагогічних рішень та готовністю нести відповідальність за їхні наслідки у професійній діяльності. Громадянська відповідальність при цьому постає не лише як сукупність знань про громадянські обов'язки, а й як інтегрована особистісна характеристика педагога, що виявляється у здатності діяти відповідно до демократичних цінностей, етичних норм і суспільних очікувань, усвідомлювати власну роль у формуванні громадянської позиції учнів та відповідати за результати свого педагогічного впливу в освітньому й соціальному контекстах. (Андрощук, 2022)

Хоча нами було вказано, що юричного підґрунтя категорія «громадянська освіта» в Україні набула лише у 2018 році, однак ретроспективний аналіз дає підстави стверджувати, що ця педагогічна категорія цікавила український вчених ще за багато років до цього. Зокрема нами було виявлено публікацію за 2003 рік вченого М. Іванова. у своїй науковій праці дослідник здійснює спробу чіткого розмежування понять «політична освіта» та «громадянська освіта», звертаючи увагу на наявні в науковому дискурсі термінологічні неузгодженості. З урахуванням цих суперечностей автор пропонує власне трактування поняття громадянської освіти, розглядаючи її як цілісну систему навчально-виховних заходів, спрямованих на формування свідомого, соціально активного громадянина.

Такий громадянин, за визначенням автора, здатний діяти в межах чинного законодавства, ефективно захищати свої права й законні інтереси, а також усвідомлено підтримувати суспільні та політичні сили, які реально представляють і відстоюють інтереси громадян. При цьому громадянська освіта постає як важливий механізм розвитку правової культури, громадянської активності та відповідальної участі особистості в суспільному житті (Іванов, 2003). Причому вчений зазначає, що основною якістю громадянина має бути вміння діяти у власних інтересах, оскільки під впливом різних маніпуляцій досить часто люди втрачають здатність відрізняти власні бажання від нав'язаних.

Дослідження співставлення категорій «громадянська» та «політична освіта» були виявлені і в доробку інших вчених, зокрема С. Кисельова, який теж є прихильним думки про першочерговість власної користі та обстоювання власних інтересів. (Кисельов, 2015)

Ще одним дотичним до громадянської освіти поняттям, яке використовують українські науковці, є категорія «громадянські цінності». Як зазначають О. Матвієнко та О. Цихмейструк громадянські цінності становлять невід'ємну складову громадянської компетентності та громадянської освіти, головною метою яких є формування так званого «громадянина держави». На їхню думку, такий громадянин має володіти розвиненими аналітичними здібностями та критичним мисленням, здатністю до узагальнення, синтезу й практичного впровадження стратегій формування й розвитку складових державної та суспільної політики. Важливим показником його громадянської зрілості є також уміння здійснювати ефективну та якісну комунікацію на засадах поваги, діалогу й толерантності до співрозмовника. Крім того, «громадянин держави», за твердженням дослідниць, повинен вирізнятися гнучкістю мислення та готовністю до змін, здатністю адаптуватися до нових видів діяльності, аналізувати й ураховувати різноманітні суспільні потреби з метою сприяння розвитку демократичних процесів, зокрема в освітній сфері. Водночас він має бути активним

суб’єктом суспільних перетворень, впливати на формування освіченого громадянського суспільства та брати участь у становленні демократичної, правової держави, ґрунтованої на засадах верховенства права, поваги до прав людини й громадянських свобод. (Матвієнко & Цихмейструк, 2019).

Цінними також є практико спрямовані наукові розвідки. Зокрема, С. Терепищий пропонує цілісну концептуально-практичну модель інтеграції громадянської освіти в підготовку майбутніх учителів початкової школи, відповідаючи на виклики війни, вимушеної міграції та зростаючої культурної різноманітності. Науковець переконливо показує, що громадянська освіта має виходити за межі окремого навчального курсу й ставати організаційним принципом шкільного життя, поєднуючи культурно чутливе вчителювання, демократичні практики в класі та цифрову громадянськість. Особливу аналітичну цінність має запропонований дизайн університетського «Центру підтримки школи» як інституційного мосту між університетом, школою та громадою, що забезпечує супервізовані практики, правозахисну рамку та вимірювані результати у вигляді безпеки, належності й участі здобувачів освіти. Таким чином, підготовка вчителя постає не лише як професійне навчання, а як формування фасилітатора демократичної культури, здатного працювати з травмованими, багатомовними та соціально вразливими дитячими спільнотами (Терепищий, 2025).

Науковці О. Біда, А. Чичук, Т. Кучай зазначають, що формування громадянської солідарності як складової громадянської компетентності майбутніх учителів початкових класів є надзвичайно важливим у контексті сучасних суспільних трансформацій. Рівень громадянської солідарності визначає здатність суспільства до гармонійного функціонування, демократичного розвитку та подолання соціальних викликів. Громадянська солідарність трактується як усвідомлення спільної мети, відповідальності, єдності норм і цінностей та готовності до спільної діяльності задля спільного блага. Ключову роль у її формуванні відіграє громадянське виховання й освіта, спрямовані на розвиток свідомого, активного громадянина і патріота.

Особливе значення у цьому процесі належить педагогу, який виступає не тільки носієм знань, а й фасилітатором соціального та етичного розвитку здобувачів освіти, сприяючи становленню справедливого, рівноправного та демократичного суспільства (Біда,Чичук, Кучай, 2024).

Переходячи до аналізу тлумачення категорії «громадянська освіта» серед норвезьких науковців ми, насамперед, звернулися до нормативних документів, де нами було виявлено поняття «демократична компетентність». Як зазначено у пункті 2.5.2. Наказу Міністерства освіти та досліджень Королівства Норвегія, демократична компетентність – це важлива складова компетентності у взаємодії та участі (Samhandlingskompetanse, 2025). Демократична компетентність полягає у вмінні жити разом та разом вирішувати проблеми. Спільні проблеми, такі як зміна клімату та рівень конфліктів у сучасному світі, демонструють необхідність соціальної відповідальності та співпраці щодо спільних рішень у глобальному масштабі.

Демократична компетентність включає знання про політичну систему, права людини та вміння брати участь у виборах та інших демократичних процесах щодо прийняття рішень. Вона також пов'язана з демократичним громадянством, яке полягає у співіснуванні в суспільстві, участі та внеску в різні сфери суспільного життя. Це необхідно для створення підтримки спільних демократичних принципів, сприяння взаєморозумінню між людьми з різним походженням і цінностями, а також для стимулювання активності місцевих громад. У багатокультурних суспільствах важливо сприяти згуртованості та взаєморозумінню, а також вміти вирішувати конфлікти, якщо вони виникають. Здатність взаємодіяти з іншими є частиною демократичної компетентності, наприклад, здатність висловлювати власну думку, брати участь в дискусіях, слухати та виявляти повагу до думок та поглядів інших. Такі установки, як усвідомлення цінності спільноти та повага до різноманітності, а також те, що думки інших мають бути почуті, є центральними. Розуміння того, що участь вимагає взаємної відданості між людьми, також можна визначити як частину демократичної компетентності.

Демократична компетентність також включає здійснення демократичних дій на практиці, наприклад, здатність вести дискусії, дати кожному бути почутим, досягати згоди та компромісу. Школа повинна сприяти досвіду здобувачів освіти у різних формах участі та залучення до демократичних процесів, як у повсякденній роботі, так і через участь у представницьких органах.

Слід зауважити, що досліджувана дефініція також стосується розуміння та демонстрації соціальної відповідальності. Це може означати, серед іншого, здатність розуміти інших та робити етичні оцінки наслідків власних дій та дій інших. Розуміння та аналіз історичних, культурних, географічних та соціально-економічних аспектів суспільства навколо нас є важливим як сьогодні, так і в майбутньому. Загальний рівень конфліктів у світі та економічні труднощі в багатьох країнах впливають на суспільство як на глобальному, регіональному, так і на місцевому рівнях. Це підкреслює необхідність для здобувачів освіти розуміти різні аспекти місцевого, національного та глобального суспільства, частиною якого вони є.

У більш інтегрованому міжнародному світі здобувачі освіти повинні ознайомитися з різними географічними регіонами та їхніми культурними особливостями. Знання та осмислення різних релігійних і культурних цінностей та норм є ключовими в мультикультурному суспільстві. Розуміння етичних проблем та необхідність дій є важливими в різних сферах, наприклад, у зв'язку з конфліктами у світі. Знання про демократичні принципи та форми управління будуть мати ключове значення в майбутньому. Соціальна відповідальність та ставлення до демократії пов'язані з цим. (Компетентності в школі майбутнього (Kompetanser i fremtidens skole), 2025)

Г. Бісет (H. Biseth), І. Селанд (I. Seland) та Л. Хуан (L.Huang) у своєму дослідженні громадянської освіти в Королівстві Норвегія вказують, що громадянську освіту варто розуміти як активну діяльність, що вимагає громадян, здатних вивчати, розуміти та критично оцінювати кількісну

інформацію, статистичний аналіз та економічні прогнози. Науковці акцентують на важливості математичної компетентності, яка необхідна для розуміння та впливу на процеси в суспільстві. (Biseth, Seland, Huang, 2021)

Доценти кафедри початкової та середньої педагогічної освіти Університету Осло Е. Райєн (E. Ryen) та Е. Йосок (E. Jøsok) ставлять під сумнів доцільність трактування «громадянської освіти» крізь призму набуття знань, умінь та навичок. Вони аргументують це тим, що часто знання зводяться до накопичення фактів, натомість формування навичок здійснюється без чіткого взаємозв'язку з отриманою теорією. Автори зазначають, що освіта повинна сприяти переосмисленню знання задля формування основи для критичного самовизначення та емансипації. І разом з тим спрямувати громадянську освіту на формування свідомого, автономного суб'єкта, здатного виходити за межі існуючих суспільних рамок. З огляду на це, громадянська освіта – це не технічне навчання чи накопичення компетентностей, а глибоке розуміння знань, які формують особистість здатну до критичного мислення, самовизначення й трансформації – як у середині себе, так і у суспільстві. Тобто, знання в громадянській освіті не повинно зводитися до компетентностей, а має вести далі – до самостійного мислення, критичного підходу і досягнення особистісного розвитку. (Ryen, & Jøsok, 2023)

Подальший аналіз публікацій норвезьких науковців показав, що вони здебільшого зосереджують увагу у своїх дослідження не на теоретичному обґрунтуванні цього поняття, а на способах якісного практичного впровадження у процес роботи закладів освіти.

Зокрема цінним у цьому контексті, є дослідження докторантки С. Магерой (S. Magerøy). Вчена наголошує, що громадянська освіта – це можливість права голосу у класі. З цією ідеєї вона реалізувала дводенний експеримент, надавши здобувачам початкової освіти (12 років) самостійно обирати форми, методи та засоби навчання. Метою цього дослідження було стимулювати залучення 12-річних учнів до того, що вони вивчають, тобто

стимулювати участь як елемент навчання через демократію. Експеримент тривав два дні. Першого дня учням була надана можливість вибрати, як вивчати тему прав людини: самостійно, під керівництвом вчителя або за допомогою групових проектів. На другий день учні, окрім цього, могли самостійно обирати й тему навчання. До та після експерименту здобувачі освіти відповідали на анкету про свій попередній досвід навчання в школі та своє сприйняття таких інноваційних підходів. Через сім місяців учні написали неструктуровані коментарі про ці 2 дні. (Magerøy, 2023)

У процесі аналізу трактувань категорії «громадянська освіта» в українському та норвезькому науковому дискурсі нами було встановлено, що тлумачення мають як спільні, так і відмінні ідеї. Поєднують їх ідеї щодо розвитку демократичного суспільства, де усі компетентні у питаннях прав та обов'язків, а також розвиток толерантності та поваги, однак є і відмінне. Наочно ця інформація представлена у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Відмінності у характеристиці категорії «громадянська освіта» серед українських та норвезьких вчених

Критерій для порівняння	*Український науковий дискурс*	*Норвезький науковий дискурс*
Ключова мета громадянської освіти	Формування патріотизму, національної свідомості, знань про права й обов'язки громадянина, розвиток критичного мислення в контексті державотворення	Розвиток рефлексії, критичного мислення, особистої автономії, здатності до участі в демократичному діалозі
Підходи до реалізації ідей громадянської	Компетентнісний, ціннісний	Міждисциплінарний, з акцентом на

освіти		практичному досвіді
Особливості трактування категорії	Чітко окреслена, структурована, закріплена в офіційних документах і концепціях	Рефлексивна, багатовимірна, часто розпорошена по тексту наукових публікацій
Практичне впровадження	Реалізується через зміст окремих дисциплін (історія, правознавство, громадянська освіта)	Здебільшого реалізується наскрізно в освітній процесі та позанавчальній діяльності
Загальна концепція	Спрямована на формування державності та ідентифікації себе, як українця	Спрямована на створення простору для рефлексії та критичного діалогу в демократичному контексті

З огляду на означене вище, можемо підсумувати, що хоча Україна та Королівство Норвегія і мають схожі погляди щодо тлумачення категорії «громадянська освіта», однак мають і деякі відінності. Громадянська освіта в Україні, на сучасному етапі розвитку, більше спрямована на подолання внутрішніх та зовнішніх викликів, натомість у Норвегії вона більше зосереджена на глибокій внутрішній роботі над собою та суспільством. Цікавим також є той факт, що норвезькі науковці не часто здійснюють спроби чітко характеризувати поняття, натомість більше зосереджуючись на формах, методах та засобах впровадження громадянської освіти у практику роботи закладів освіти різних рівнів.

1.3. Громадянська освіта як детермінанта змісту програм фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності в Королівстві Норвегія

Науковці Г. Бісет (H. Biseth), І. Селанд (I. Seland) та Л. Хуан (L.Huang) зазначають, що метою останньої ґрунтовної реформи системи освіти у Королівстві Норвегія було підвищення успішності всіх здобувачів освіти та збільшення місцевої автономії в організації освіти. Однак, окрім цього було впроваджено освіту, орієнтовану на результати навчання. У змісті шкільної громадянської освіти вирішальне значення мають два обов'язкові предмети. Такі предмети як «Соціальні науки» (загалом 634 години в 1–10 класах, 168 годин у старшій школі) та «Християнство, релігія, філософія життя та етика» (загалом 580 годин в 1–10 класах). (Biseth, Seland, Huang, 2021)

У нормативному документі, присвяченому реформуванню системи освіти у Норвегії вказано, що базова освіта повинна сприяти розвитку знань та компетентностей учнів, щоб вони могли стати активними учасниками суспільства. Водночас вона повинна підтримувати учнів у їхньому особистісному розвитку та розвитку ідентичності. Школа як суспільна арена стає важливішою, аніж раніше, оскільки цінності, норми та ставлення постійно змінюються. З огляду на це, щоб реалізувати потенціал здобувача освіти, необхідно оновлювати предмети та розвивати школу. Тоді можна створити нові умови для навчання та розвинути компетентності, орієнтовані на майбутнє. (Компетентності в школі майбутнього (Kompetanser i fremtidens skole, 2025)

Такі особливості шкільної освіти безумовно впливають і на підготовку майбутніх вчителів. Мережа закладів вищої освіти, у яких вона здійснюється, у Королівстві Норвегія представлена:

- університетами (Університет Осло (University of Oslo), Бергенський університет (Universitetet i Bergen), Норвезький університет природничих та технічних наук (Norwegian University of Science and Technology - NTNU), Університет Тромсе (Universitetet i Tromsø, скорочено UiT), Ставангерський університет (Universitetet i Stavanger), Університет Агдеру (University of Agder), Університет Південно-Східної Норвегії (University of South-Eastern Norway, USN));

- спеціалізованими вищими школами (коледжами) (Університетський коледж Бергена (Bergen University College), Університетський коледж Бускеруд (Høgskolen i Buskerud), Університетський коледж Фіннмарк (Høgskolen i Finnmark), Університетський коледж прикладних наук Осло та Акерсхус (Høgskolen i Oslo og Akershus), Норвезька школа економіки (Norwegian School of Economics - NHH), Норвезька школа спортивних наук (Norwegian School of Sport Sciences) та ін.);
- державними художніми школами і курсами додаткової освіти.

Усі ці заклади тісно співпрацюють, утворюючи так звану Сітку Норвегії (Network Norway). Співпраця між цими установами сприяє реалізації програм академічної мобільності, тим самим сприяючи обміну знаннями та досвідом між науковцями та здобувачами освіти. Вступ до норвезьких університетів та коледжів не передбачає складання вступних іспитів. Прийом визначається на основі конкурсного відбору, під час якого оцінюються шкільні академічні досягнення абітурієнтів. Тривалість навчання у ЗВО становить від 3,5 до 4 років. Після закінчення навчання студенти університетів і коледжів отримують диплом про вищу освіту. Основна відмінність між цими закладами полягає в їхніх ролях і функціях. Університет визнається основним науковим центром, тоді як коледж займається виключно наданням спеціалізованих професійних освітніх послуг.

Підготовка вчителів початкової школи у Королівстві Норвегія, як і освітній процес загалом, зосереджена на розвитку компетентностей у сфері самоорганізації, самоосвіти та самореалізації. Відразу після зарахування студенти повинні ознайомитися з навчальним планом і розробити індивідуальну програму навчання. На семінарських заняттях широко використовуються завдання, що сприяють розвитку навичок самостійного пошуку інформації, одним з яких є проектна робота. Групові та індивідуальні проекти, рольові та ділові ігри, мозкові штурми та інші активні заняття допомагають студентам відчути свою важливість і розкрити внутрішній

потенціал. Ключовим елементом у цьому плані є підхід, орієнтований на діяльність, який забезпечує грунтовну практичну підготовку майбутніх педагогів.

Для більш ретельного вивчення процесу підготовки майбутніх вчителів і впливу на цей процес громадянської освіти нами було проаналізовано програми, для підготовки вчителів початкової школи в таких університетах Королівства Норвегія: Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University) та Університету Агдера (University of Agder). Зупинимося на цьому детальніше.

Столичний університет Осло або Університет Осло Метрополітен (Oslomet – storbyuniversitetet) – наймолоший державний університет Королівства Норвегія, який був заснований лише у 2018 році. Цей освітній заклад складається з чотирьох факультетів та дев’яти науково-дослідних інститутів та центрів. (Офіційний сайт Університету Осло Метрополітен, 2023).

Факультет педагогічної освіти та міжнародних досліджень (LUI) відповідає за підготовку вихователів дитячих садків, вчителів усіх рівнів у школах, перекладачів жестової мови та фахівців з міжнародних питань. Основною формою організації освітнього процесу є практичні заняття, які становлять 50% навчального плану, 20% відведено на лекції, 20% на стажування та 10% на індивідуальне навчання. Підготовка майбутніх педагогів охоплює шість окремих напрямів навчання: розвиток дитини, гра та навчання; природа, здоров'я та рух; суспільство, релігія, світогляд та етика; мистецтво, культура та творчість; мова, текст та математика; управління, співпраця та розвиток.

Педагогіка, як центральна дисципліна, супроводжує студентів протягом усього процесу професійного становлення. Навчальна програма

завершується написанням бакалаврської роботи, що дає кандидатам цінну можливість ретельно та детально дослідити наукову проблему, яка відповідає їхнім інтересам та прагненням у сфері вищої освіти. У цьому університеті громадянська освіта супровожує майбутніх вчителів протягом усього періоду професійного становлення наскрізно. Окремої освітньої дисципліни з такою назвою нами не було виявлено, однак є курс «Суспільствознавство» у змісті якого простежуються наративи громадянської освіти.

Університет Осло – найбільший, найстаріший та найпрестижніший університет Королівства Норвегія. Наразі у цьому закладі вищої освіти функціонують вісім факультетів.

В університеті розроблено освітні програми для здобуття бакалаврського, магістерського освітніх рівнів та наукового ступеня Ph.D. Причому варто зазначити, що процес навчання за бакалаврською програмою здійснюється виключно норвезькою мовою, однак для магістрів та здобувачів Ph.D, за необхідності, можуть викладати й англійською.

Для навчання бакалаврів у галузі педагогіки на офіційному сайті університету Осло опубліковано дві освітні програми «Педагогіка (бакалавр)» («Pedagogikk (bachelor)») та «Спеціальна освіта (бакалавр)» («Spesialpedagogikk (bachelor)»). Варто зазначити, що обидві програми передбачають три роки денної форми навчання, що становить загалом 180 кредитів. Проте бакалаврський ступінь в галузі освіти характеризується своїм теоретичним та науково-дослідницьким характером. Програма не розроблялася з урахуванням конкретної професії, такої як вихователь дитячого садка або вчитель початкової школи. Крім того, програма не передбачає навчання педагогічним навичкам. Випускники цієї програми мають необхідні вміння для реалізації різноманітних професійних можливостей, включаючи розробку навчальних матеріалів та управління закладами освіти. Крім того, вони мають всі можливості для участі в позашкільних освітніх ініціативах.

Щоб отримати право на роботу вчителем, необхідно мати ступінь магістра та успішно закінчити курс «Практична педагогічна освіта» («Praktisk-pedagogisk utdanning»), який складається з 60 кредитів. Студенти денної форми навчання повинні закінчити курс протягом одного року, тоді як студенти заочної форми навчання мають на це півтора року. Структура курсу поділена на дві складові частини: «Процес викладання та навчання» (Undervisning og læringsforløp) та «Оцінювання та адаптивне навчання» (Vurdering og tilpasset opplæring). Після завершення початкового етапу майбутні педагоги повинні продемонструвати вміння рефлексувати над професійними питаннями та вирішувати відповідні практичні завдання, пов'язані з їхньою професійною діяльністю. Від них також очікується, що вони будуть здатні до якісної взаємодії зі здобувачами освіти, їхніми батьками та іншими учасниками освітнього процесу. Друга частина курсу дозволяє студентам розвивати професійне ставлення та здатність до критичного осмислення академічних, професійних, етичних та предметних питань, а також питань освітньої політики. Вона також сприяє розвитку їхньої власної професійної компетентності з високим ступенем незалежності.

Ті, хто успішно закінчив програму лектора (Lektorprogrammet), також мають право працювати вчителями. Програма триває п'ять років і охоплює 300 кредитів. Протягом цього періоду студенти будуть навчатися вмінню: орієнтуватися в спеціалізованій літературі; аналізувати та критично оцінювати джерела інформації та існуючі теорії в предметних галузях; використовувати спеціалізовану літературу та інші джерела інформації для структурування та формулювання професійних аргументів у різних сферах; виконувати незалежний, професійно значущий дослідницький проєкт під наглядом та відповідно до сучасних стандартів дослідницької етики; створювати мотивуюче та інклюзивне навчальне середовище; у викладанні, плануванні та комунікації; використовувати цифрові інструменти. Майбутні вчителі на основі ретельної професійної оцінки навчаться розпізнавати деструктивні впливи на дітей та молодь, включаючи ознаки насильства, у

тому числі сексуального. Майбутній вчитель повинен продемонструвати здатність налагоджувати співпрацю з відповідними міждисциплінарними та міжвідомчими партнерами, ставлячи на перше місце інтереси дитини.

Після ретельного аналізу академічних програм, що пропонуються Університетом Осло для майбутніх вчителів, було встановлено, що ці програми, у змісті обов’язкової складової, не включають конкретні дисципліни, які безпосередньо пов'язані з громадянською освітою та демократією. Проте, ці елементи чітко простежуються в організації освітнього процесу. Про це свідчить можливість студентів самостійно обирати курси, високий рівень довіри та прозорості, спільні зусилля викладачів і студентів для досягнення освітніх цілей, виділення значного часу та ресурсів на реалізацію індивідуальних наукових траєкторій розвитку через практичні заняття та проектну роботу, а також створення загальноуніверситетських довгострокових проектів на тему демократії.

Окрім цих двох ЗВО, у Королівстві Норвегія підготовка вчителів початкової школи здійснюється на базі майже усіх великих університетів. Ми не аналізуємо в тексті дисертації кожну з цих освітньо-професійних програм, оскільки вони мають подібну структуру. У таблиці 1.3 представлені на них покликання.

Таблиця 1.3.

Програми для підготовки мабутній учителів початкової школи, які розміщені на офіційних сайтах ЗВО Королівства Норвегія

Назва ЗВО Королівства Норвегія	*Покликання на програму*
Бергенський університет (Universitetet i Bergen)	https://www4.uib.no/studier/bli-student/laererutdanning-lektor
Норвезький університет природничих та технічних наук (Norwegian University of Science and Technology -	https://www.ntnu.no/studier/studieplan#programmeCode=MGLU1-7&year=2025

NTNU)	
Університет Тромсе (Universitetet i Tromsø, скорочено UiT)	https://uit.no/utdanning/program/280330/grunnskolelaererutdanning_for_1_-7_trinn_-_master
Ставангерський університет (Universitetet i Stavanger)	https://www.uis.no/nb/studier/grunnskolelaerer-1-7-trinn-master
Університет Агдеру (University of Agder)	https://www.uia.no/studier/program/grunnskolelererutdanning-for-trinn-1-7-master-5-ar/

З огляду на аналіз програм можемо зауважити, що традиційно, для того щоби стати вчителем початкової школи необхідно опанувати інтегровану п’ятирічну магістерську програму. Після закінчення університету випускник одразу отримує ступінь магістра (300 кредитів ECTS) і право викладати або в 1–7 класах, або в 5–10 класах (майбутній учитель обирає напрям ще під час вступу). Програма поєднує обов’язкові педагогічні курси, навчання шкільних предметів, практику в школах та написання магістерської роботи. В усіх університетах Королівства Норвегія підготовка вчителів початкової школи включає компонент громадянської освіти, однак здебільшого це не конкретна дисципліна, а інтегрований процес. Разом з тим у змісті більшості освітніх програм нами було виявлено дисципліну «Суспільствознавство» («Samfunnsfag»), яка передбчає вивчення понять, пов’язаних із питаннями громадянської освіти та демократії. Мета курсу цього курсу – сприяти розвитку активного демократичного громадянства і критичного мислення серед майбутніх учителів. Головний фокус робиться на ролі вчителя як громадянського наставника.

Таким чином, було з’ясовано, що підготовка вчителів початкової школи у змісті норвезької системи освіти базується на принципах соціальної рівності, інклюзивності та активної громадянської позиції. У педагогічних університетах Королівства Норвегія зміст громадянської освіти включено до

освітніх програм як окремі дисципліни (під назвою «Суспільствознавство»), інтегровані курси чи проєктна діяльність, проте найбільш дієвим є його наскрізна реалізація.

Висновки до першого розділу

У розділі окреслено теоретичні засади проблеми реалізації змісту гроадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи. Установлено, що громадянська освіта з найдавніших часів становила важливу складову освітнього процесу. В епоху Античності вона набула особливого значення, оскільки вміння вести аргументовану дискусію та брати участь у публічних дебатах вважалося пріоритетнішим за суто практичні навички. Однак зі зміною історичних епох і настанням Середньовіччя відбулися суттєві трансформації у підходах до освіти. Церква стала провідним інститутом формування суспільної свідомості, утверджуючи систему цінностей, що ґрунтувалася на беззастережному прийнятті авторитету та мінімізації аналітичного й критичного осмислення дійсності. Період Відродження ознаменувався поверненням до античних ідей, а з переходом до Нового та Новітнього часу інтерес до громадянської освіти поступово зростав і набував нових форм.

Констатовано, що розвиток громадянської освіти мав нелінійний характер навіть у межах окремих історичних епох. Під час аналізу цього процесу на прикладі конкретних держав простежується ще більша фрагментарність і нерівномірність, зумовлена впливом численних соціальних, культурних, релігійних, політичних і психологічних чинників. Формування та еволюція громадянської освіти на різних територіях відбувалися асинхронно, що пояснюється такими факторами, як різний час становлення державності, вплив зовнішніх подій (війни, революції), культурні традиції, релігійні переконання та загальний рівень освіченості населення.

З метою аналізу особливостей європейських наративів реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в межах наукового дискурсу було обрано низку європейських країн, представлених у рейтингу Democracy Index як держави з повноцінною демократією, недосконалою демократією та перехідним політичним режимом.

У ході дослідження встановлено, що, попри значну увагу до громадянської освіти в більшості європейських країн, відсутня уніфікована освітня політика щодо її впровадження. Це зумовило необхідність комплексного аналізу, який не обмежується вивченням досвіду однієї держави. Відтак для дослідження було обрано кілька країн Європи, зокрема Королівство Швеція, Федеративну Республіку Німеччина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Італійську Республіку та Республіку Польща.

Результати дослідження засвідчили, що громадянська освіта суттєво впливає на організацію освітнього процесу в зазначених країнах. У системі підготовки вчителів широко застосовуються інтерактивні методи навчання, спрямовані на розвиток автономності, відповідальності та критичного мислення здобувачів освіти. Важливе значення надається обговоренням, свободі висловлювання думок і набуттю практичного досвіду професійної діяльності в закладах освіти. Отримані результати свідчать, що високий рівень самостійності позитивно впливає на формування активної громадянської позиції, а в поєднанні з навчальними дисциплінами громадянського спрямування забезпечує стійкі позитивні освітній ефект в контексті розвитку громадянської освіти.

Якісна характеристика категорійно-понятєвого апарату дослідження сприяє чіткому та однозначному розумінню ключових термінів. У змісті нашого наукового пошуку, беззаперечно, базовим є поняття «громадянська освіта». Задля забезпечення об’єктивності аналіз цієї категорії здійснювався у змісті наукових публікацій українських та норвезьких вчених. Це дало змогу

виявити як спільні так і відмінні риси у тлумаченні. Насамперед, варто відмітити, що норвезькі вчені дуже рідко зосереджуються на трактуванні понять, їхня увага більше прикута до практичної складової, на відміну від українських науковців, які ґрунтовно аналізують теоретичне значення категорії й окремі напрями впровадження в систему освіти різних рівнів.

Порівняння поглядів вчених з України та Королівства Норвегії на характеристику поняття «громадянська освіта» виявляє як подібності, так і відмінності. Загалом усі тлумачення визначають його як освіту, яка сприяє якісному залученню громадян до процесів функціонування держави. На сучасному етапі розвитку громадянська освіта в Україні більше орієнтована на вирішення внутрішніх і зовнішніх викликів, тоді як у Норвегії акцент робиться на інтроспекції та саморефлексії суспільства.

Ще більше цей факт підтверджує аналіз освітніх програм Королівства Норвегії для підготовки вчителів початкової школи за результатами якого встановлено, що її зміст ґрунтується на принципах соціальної рівності, інклюзивності та активної громадянської позиції. У ЗВО Королівства Норвегія, які готують майбутніх учителів, тема громадянської освіти включена до освітніх програм як окремою дисципліною (під назвою «Суспільствознавство»), так і наскрізною міждисциплінарною проєктною діяльністю чи інтегрованими курсами.

Матеріали розділу відображено в таких публікаціях автора: Myroshnychenko, N., **Zolotarenko, T.,** Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024); Золотаренко, Т.О. (2025); Васютіна, Т.М., **Золотаренко, Т.О.** (2024); Золотаренко, Т.О. (2024); Золотаренко, Т.О. (2024b); Золотаренко, Т. О. (2023a); Золотаренко, Т. О. (2024f); Золотаренко, Т. О. (2024g); Золотаренко, Т.О. (2023f); Золотаренко, Т.О. (2024m); Золотаренко, Т.О. (2024p);

РОЗДІЛ 2.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ

2.1. Аналіз нормативно-правової бази реалізації змісту громадянської освіти у програмах фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія

Упровадження змісту громадянської освіти у закладах вищої освіти Королівства Норвегія здійснюється на основі чітко структурованої нормативно-правової бази, яка визначає правові, організаційні та методичні рамки підготовки майбутніх учителів початкової школи. Аналіз законодавчих та регуляторних документів дозволяє виявити, як державна політика у сфері освіти забезпечує інтеграцію демократичної, інклюзивної та діяльнісно орієнтованої громадянської освіти в освітні програми університетів. Особлива увага приділяється нормативним актам, що регламентують структуру освітніх програм, баланс між інваріантною та варіативною складовими, застосування інтерактивних методів навчання та поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти з метою формування у майбутніх педагогів стійких громадянських компетентностей і активної громадянської позиції.

Для сучасного норвезького суспільства характерне наскрізне впровадження ідей демократії. Громадянська освіта постає у цьому контексті стратегічною складовою формування компетентного, толерантного та відповідального громадянина. Проте його становлення відбувається не лише під час освітнього процесу. Демократичні цінності, культура участі та відповідальність закріплюються не тільки через зміст дисциплін і практику, а

й через організацію студентського самоврядування, залучення до місцевих ініціатив та ін. Деякі з ключових напрямів наскрізного впровадження громадянської освіти в Королівстві Норвегія представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні напрями реалізації громадянської освіти в Королівстві Норвегія (Золотаренко, Т.О. (2024k))

Напрями впровадження громадянської освіти	*Характерні риси реалізації*
Включення громадянського навчання в освітній процес закладів освіти різних рівнів	Освітній процес ґрунтується на міжнародних нормах у сфері прав людини. Усі здобувачі освіти опановують базові засади рівноправності, недопущення дискримінації, а також права на свободу слова і свободу віросповідання в межах навчання в закладах освіти.
Демократія та право на усвідомлений вибір	Заклади освіти спрямовують свою діяльність на формування активної громадянської участі молоді. Навчальні програми заохочують здобувачів освіти до відповідальності, ініціативності та залучення до процесів ухвалення суспільно важливих рішень.
Інклюзивність і забезпечення рівних можливостей	Пріоритетом є створення умов рівного доступу до освіти для всіх осіб, незалежно від їхнього етнічного походження, соціального статусу чи культурних особливостей. Інклюзивна модель освіти сприяє об’єднанню та взаєморозумінню різних соціальних груп.
Діяльнісний підхід до навчання	Здобувачі освіти активно залучаються до проєктної діяльності, що передбачає моделювання демократичних процедур,

	проведення обговорень, дебатів і участь у діяльності молодіжних об’єднань. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних умінь і усвідомленню громадянської відповідальності.
Підтримка освіти для дорослих	У Королівстві Норвегія значна увага приділяється навчанню дорослих, зокрема через реалізацію програм громадянської освіти для іммігрантів, метою яких є їхня успішна адаптація та інтеграція в суспільство.

Таким чином, громадянська освіта в Королівстві Норвегія має наскрізний характер – вона реалізується як у формальних, так і в неформальних формах освітньої взаємодії, сприяючи становленню громадянина, який здатний до активної участі у демократичному суспільстві. Проте, як ми бачимо з таблиці 2.1. беззаперечним є той факт, що продовження формування громадянської компетентності норвежця загалом, і майбутнього вчителя зокрема, відбувається саме під час освітнього процесу.

Нормативно-правове забезпечення підготовки майбутніх вчителів початкової школи в Королівстві Норвегія регламентують: «Закон про університети та коледжі (Universitets- og høyskoleloven), Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів» («Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»), а також освітні програми, які розробляються на рівні університетів.

«Закон про університети та коледжі» («Universitets- og høyskoleloven») регулює вищу освіту в Королівстві Норвегія. Він визначає загальні особливості функціонування університетів та коледжів, а також містить, серед іншого, правила організації освітнього простору та описує права здобувачів освіти. Його нормативні акти в основному зібрані в трьох ключових положеннях: «Положення до Закону про університети та університетські коледжі» («Forskrift til universitets- og høyskoleloven

(Lovdata)»), «Правила вступу до вищих навчальних закладів» («Forskrift om opptak til høgare utdanning») та «Положення про загальне визнання іноземної вищої освіти» («Forskrift om generell godkjenning av utenlandsk høyere utdanning»). Варто зауважити, що закон застосовується як до державних, так і до приватних ЗВО. (Universitets- og høyskoleloven, 2025).

Аналіз вищеназваних положень показав, що в законодавчих актах Королівства Норвегії ключова увага приділена умовам забезпечення якості освітніх послуг, натомість дуже небагато сказано про вимоги до здобувачів освіти. У цих документах детально описані вимоги до закладу освіти, до науково-педагогічних працівників (зокрема їхньої освітньої компетентності) та освітніх програм, чітко прописані умови за якими програми можуть бути акредитованими. Характеристики, яким має відповідає освітня програма, відповідно до Положення до Закону про університети та університетські коледжі нами були подані у табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Вимоги до освітньої програми подані у тексті Положення до Закону «Про університети та університетські коледжі»

Освітня програма повинна бути визначеною та розмежованою, мати достатню академічну широту та вичерпну назву.
Пропозиція навчання повинна бути академічно актуальною та мати чітко окреслену потребу для подальшого навчання або трудового життя.
Результати навчання повинні відповідати Національній рамці кваліфікацій для навчання протягом життя для відповідного рівня.
Зміст, структура та прогрес освітньої програми повинні бути адаптовані до результатів навчання.
Методи викладання, навчання та оцінювання повинні бути адаптовані до результатів навчання та розроблені таким чином, щоб заохочувати студентів брати активну участь у формуванні освітнього процесу.
Загальне навчальне навантаження освітньої програми має становити

1500-1800 годин на рік для навчання на денній формі.
Пропозиція навчання повинна мати відповідний зв'язок з дослідницькою або мистецькою роботою з розвитку та роботою з професійного розвитку.
Організація навчальної пропозиції повинна бути адаптована до результатів навчання.
Освітня програма повинна мати механізми інтернаціоналізації, адаптовані до рівня, обсягу та специфічного характеру програми. Освітні програми, що ведуть до отримання ступеня, також повинні мати академічно релевантні механізми міжнародного обміну студентами.
Освітня програма повинна мати чітке академічне керівництво з визначеною відповідальністю за забезпечення якості та розвиток програми.
Інформація про освітню програму має бути правильною, показувати зміст, структуру та розвиток програми, включаючи можливості для обміну здобувачів освіти.
Для освітніх програм зі стажуванням має бути угода про стажування між закладом освіти та місцем проведення стажування.

Як ми бачимо, щоби бути акредитованою в Королівстві Норвегія, освітня програма має бути чітко структурованою, актуальною та відповідати Національній рамці кваліфікацій (Smith, 2021). Підкреслюється необхідність узгодження змісту, форм, методів та оцінювання з результатами навчання. Програма повинна мати належне академічне керівництво та зв’язок із науковою чи професійною діяльністю. Передбачено інтернаціоналізацію та можливості міжнародного академічного обміну здобувачами освіти. Загалом вимоги спрямовані на забезпечення академічної якості, практичної релевантності та прозорості освітнього процесу.

Ще одним важливим нормативним документом, у контексті нашого дослідження, є «Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів» («Forskrift om rammeplan for

grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»). Вже з перших його параграфів ми бачимо чітко прописані акценти на демократії. У змісті мети зазначено, що підготовка майбутніх вчителів початкової школи повинна характеризуватися високою академічною якістю, цілісністю та узгодженістю між предметами, предметною дидактикою, педагогікою та практикою, а також тісною взаємодією з професійною сферою та *суспільством, частиною якого є школа.* Освіта повинна забезпечувати міжнародні перспективи, визначати місце педагога в історичному, *культурному та суспільному контексті та сприяти критичному осмисленню* та професійному розумінню. Цей процес має забезпечити розвиток професійної етики, створювати умови для безперервного професійного розвитку та готувати здобувачів освіти до подальшого розвитку школи як закладу освіти та навчання в *демократичному та багатоманітному суспільстві.* Таким чином, «Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів» прямо вимагає, щоб програми сприяли формуванню в студентів компетентностей, пов’язаних із реалізацією таких цінностей, як демократія, права людини, гендерна рівність, культурне різноманіття та ін. (Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7, 2025)

На практиці, вимоги цих нормативних документів втілюються в освітніх програмах та реалізуються безпосередньо під час освітнього процесу в закладах вищої освіти (Sæther, Antonsen, Drageset, 2024). Для детального аналізу освітніх програм нами було вивчено особливості підготовки майбутніх вчителів початкової школи у провідних ЗВО Королівства Норвегія (Hargreaves, 2019).

Університету Осло (University of Oslo) відомий тим, що є лідером у дослідженнях щодо розроблення умов загального добробуту в державі. Університет проводить вивчення широкого спектру проблем та має провідні дослідницькі проєкти, зокрема, в галузі охорони здоров'я та соціальних наук, освіти, дизайну та технологій. Підготовка вчителів початкової школи нараховує 300 кредитів та реалізується протягом 5 років. Вона поділяється на

два цикли: 1 цикл (бакалаврат) та 2 цикл (магістратура). Основними дисциплінами для вивчення на першому циклі є «Педагогіка» (30 кредитів), «Норвезька мова» (30 кредитів) та «Математика» (30 кредитів), решта 90 кредитів – це вибіркові дисципліни. На другому циклі обов'язково вивчаються «Педагогіка та знання студентів» (30 кредитів), «Наукова теорія та методологія» (15 кредитів), а також написання магістерської роботи (30 кредитів). Решта 45 кредитів можуть бути методиками навчання галузей знань, інтегрованими курсами з різних дисциплін, пов'язаними з початковою освітою або педагогікою, залежно від вибору предмета на першому циклі, доступних варіантів та відповідно до національних рекомендацій. Утім варто зауважити, що під час вибору дисциплін на перший та другий цикл, принаймні одна вибіркова дисципліна повинна мати обсяг 60 кредитів. Це означає, що здобувач освіти буде її вивчати і під час навчання на бакалавраті і на магістратурі теж. На офіційній сторінці освітньої програми вказано, що випускник зможе якісно викладати в інклюзивній школі та класах із полікультурним середовищем. Власне, щоби забезпечити здобувача освіти такими компетентностями в Університеті Осло розроблено широкий спектр вибіркових дисциплін і можливість їхнього вільного вибору. Серед запропонованих на вибір є: «Жестова мова», «Суспільствознавство», «Демократія та права людини», «Спеціальна освіта» та ін. Ключова увага приділяється практиці та інтерактивним методам навчання, зокрема досить часто використовують дискусії, дебати, групова робота тощо. (Grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7. University of Oslo, 2025).

Норвезький університет природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology) – це другий за кількістю здобувачів освіти ЗВО Королівства Норвегія. Він є вагомим дослідницьким центром з технічної та інженерної освіти, проте підготовка вчителів початкової школи тут теж здійснюється. Її терміни та кількість кредитів не відрізняються від описаних в університеті Осло. Так само, Норвезький університет природничих та технічних наук надає прерогативу здобувачам

освіти самостійно обирати більшість дисциплін, причому обов'язковими для вивчення залишаються «Норвезька мова», «Педагогіка» та «Математика». Таким чином на сторінці освітньої програми для майбутніх вчителів початкової школи подано широкий спектр вибіркових курсів. Деякі з них, які пов'язані з громадянською освітою були нами упорядковані в табл. 2.3. (Магістр педагогіки початкової школи 1–7 клас. Норвезький університет природничих та технічних наук (Master i grunnskolelærerutdanning 1.–7. Trinn. NTNU Norwegian University of Science and Technology), 2025)

Таблиця 2.3.

Перелік вибіркових дисциплін для спеціальності «Вчитель початкової школи» на сайті Норвезького університету природничих та технічних наук (https://www.ntnu.no)

Назва дисципліни. Кількість кредитів	*Короткий опис (знання та навички)*
Релігія, переконання та етика в суспільстві та школі (Religion, livssyn og etikk i samfunn og skole) 15 кредитів ЄКТС	✚ має знання з історії релігій та вірувань у Норвегії, включаючи історію релігій та вірувань саамів та національних меншин, а також їх різноманітність; ✚ має знання та знайомий з використанням у школі пір року та свят на прикладах християнства, юдаїзму, ісламу та саамських християнських традицій як культурної спадщини; ✚ має знання та знайомий з впровадженням у школі текстів, оповідань, вчень, ритуалів та інших практик і етики з прикладами з християнства, юдаїзму та ісламу; ✚ має знання та знайомий з використанням естетики в школах з прикладами з юдаїзму та ісламу;

	✚ має знання фундаментальної етики та ролі фундаментальної етики як основи для розуміння етичних та моральних питань; ✚ має знання з плюралізації, секуляризації та критики релігії та філософії як тем навчання та орієнтирів для інших частин предмета; ✚ може виявляти та вирішувати проблеми, пов'язані з тим, як школа та учні стикаються з різноманітністю поглядів та етичною різноманітністю.
Глухі люди у світі (Døve i verden) 7,5 кредитів ЄКТС	✚ має знання про те, як норвезька мова жестів та культура глухих вкорінені в історію глухих; ✚ має знання про появу освіти для глухих та її значення для спільноти глухих; ✚ знає про виникнення та значення організацій глухих для життя та умов життя глухих людей у країнах Північної Європи; ✚ знає про появу прав та інституцій для глухих та глухосліпих людей у скандинавських країнах; ✚ має знання про зміну поглядів та взаємозв'язок між норвезькою жестовою мовою та глухими як меншиною в суспільстві.
Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта (Elevmangfold, oppvekstvilkår og likeverdig opplæring)	✚ має знання про школу як арену для розвитку ідентичності та її важливість для приналежності; ✚ має глибокі знання про роль школи як демократичного соціального інституту в історичній та політичній перспективі; ✚ має глибокі знання щодо перспектив рівної освіти та того, як це впливає на педагогічну практику;

30 кредитів ЄКТС	✚ може критично дослідити школу як демократичний соціальний інститут, включаючи системні умови, що сприяють процесам інклюзії та ексклюзії; ✚ має аналітичні навички для роботи над створенням інклюзивного навчального середовища та рівної освіти в різноманітній школі; ✚ може критично проаналізувати, як дослідження сприяють висвітленню нерівності в освіті.
Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство (1-7) (Fordypning i samfunnsfag (1-7)) 30 кредитів ЄКТС	✚ має глибокі знання ключових тем, теорій та процесів у сферах конструювання ідентичності, громадянства та ключових політичних розбіжностей, адаптовані для 1-7 класів початкової школи; ✚ має глибокі знання з окремих географічних тем, включаючи географічні методи та дидактику географії, адаптовані для 1-7 класів початкової школи; ✚ має глибокі знання з окремих історичних та історико-дидактичних тем, включаючи історичну теорію та методологію; ✚ має глибокі знання з історії норвезького шкільного предмета суспільствознавство, наукового мислення та кризової дидактики; ✚ має глибокі знання з центральних наукових теоретичних положень, а також вибраних якісних та кількісних методів дослідження.

Також здійснено аналіз програм для підготовки вчителів початкової школи Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø) (Підготовка вчителів початкової школи для 1-7 класів. Університет Тромсе (Grunnskolelærerutdanning for 1.-7. Trinn. Universitetet i Tromsø), 2025), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger) (Вчитель початкової школи, 1–7 класи – ступінь магістра. Університет Ставангера (Grunnskolelærer 1.–7. trinn – master. Universitetet i Stavanger), 2025), Нордського університету (Nord University) (Підготовка вчителів початкової школи, магістр 1-7. Університет Норд Grunnskolelærerutdanning master 1-7 (samlingsbasert). Nord University, 2025) та Університету Агдера (University of Agder) (Навчальна програма для вчителів початкової школи для 1-7 класів, 5-річна магістерська програма. Університет Агдера (Studieplan for Grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7, 5-årig masterprogram. University of Agder), 2025) та виявили чітку закономірність: підготовка вчителя початкової школи здійснюється у процесі вивчення магістерської програми впродовж 5 років; за цей час здобувачі освіти мають опанувати 300 кредитів; обов'язкових дисциплін небагато (зазвичай це лише «Педагогіка», «Норвезька мова» та «Математика»), натомість вибіркова складова різноманітна; нами було виявлено акценти на активних методах навчання та виробничій практиці.

Окрім того, було встановлено, що особливу увагу в нормативних документах приділяють народу Саами. Це корінний народ, який мешкав на території декількох сучасних держав, зокрема і Королівстві Норвегія. Тривалий час права цього народу порушувалися, але наразі Норвегія взяла на себе відповідальність оберігати та розвивати культуру народу Саами. Це все відобразилося як у законодавчих актах, так і на практиці. На базі ЗВО створюються освітні програми для підготовки вчителів саамської мови, а також розробляється велика кількість вибіркових дисциплін, пов'язаних з культурою цього народу.

Таким чином ми бачимо, що підготовка вчителів початкової школи в Королівстві Норвегія здійснюється в закладах вищої освіти впродовж 5 років та охоплює 300 кредитів. До становлення педагога підходять дуже відповідально, створюючи усі необхідні умови, проте разом з тим надають широкий простір для вільного вибору здобувачами освіти дисциплін та форм, методів та засобів навчання.

2.2. Громадянські компетентності майбутніх учителів початкової школи Королівства Норвегія як результат ефективної реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці в університетах

Відповідно до § 17-3 Закону «Про освіту» Королівства Норвегія, який регламентує порядок призначення на посаду викладачів (зокрема і вчителів початкової школи), Муніципалітет та окружна рада повинні забезпечити, щоб особи, призначені на вчительські посади, мали відповідну педагогічну освіту не пізніше моменту вступу на посаду. Якщо жоден із кандидатів не відповідає вимогам для працевлаштування, інші можуть бути працевлаштовані тимчасово за умови завершення розпочатої програми підготовки вчителів. Роботодавець і працівник домовляються про тривалість такого призначення, виходячи з посади, тривалості навчання та наявності освіти. Якщо жоден із кандидатів не відповідає вимогам для призначення, інші можуть бути призначені тимчасово, навіть без умови початку педагогічної освіти, але таке призначення не повинно тривати довше, ніж до 31 липня. Міністерство може видавати правила щодо освіти та компетентностей, необхідних для призначення на посаду вчителя. (Закон про початкову та середню освіту (Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa, 2025)

Університети та університетські коледжі встановлюють більш детальні вимоги до освітньої компетентності. Вимоги адаптуються до кожної категорії посад. Для посад старшого викладача, доцента, доцента та професора як мінімум вимагаються формальна підготовка, підвищення якості власної

викладацької діяльності, керівництво та значний внесок у розвиток якості освіти. Освітня компетентність стосується педагогічної або дидактичної компетентності для сприяння навчанню, включаючи знання та навички у розробці та впровадженні розробленого в практику на рівні університету та коледжу. Причому напи не було виявленого чіткого розмежування між компетентностями, якими має володіти вчитель початкової школи, та тими, які необхідні викладачу ЗВО.

Натомість прописані чіткі вимоги до того, що має вміти та знати вчитель після завершення освіти. У таблиці 2.4. нами було подано загальні результати навчання, які повинен мати кандидат на посаду вчителя початкової та середньої школи після завершення навчання, відповідно до Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів (Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів (Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7), 2025).

Таблиця 2.4.

Загальні навчальні результати для кандидата на посаду вчителя початкової школи

Знання	*Навички*	*Загальні компетентності*
Кандидат - має поглиблені знання або з обраного предмета викладання та дидактики предмета, або з професійної педагогіки/спеціальної освіти; - має спеціалізовані	Кандидат - може викладати, спираючись на дослідження та досвід, самостійно та разом з іншими; - може аналізувати, адаптувати та використовувати чинні	Кандидат - може зміцнити міжнародні та мультикультурні перспективи в роботі школи, сприяти розумінню статусу саамі як корінного народу та стимулювати

знання у вузькій галузі дослідження (магістерська дисертація); має якісні професійні знання з інших предметів, що є частиною освіти; має грунтовні знання з досліджень, а також наукових способів мислення, методів дослідження та етики; має глибокі знання чинного законодавства та планів базової освіти, зв'язку між циклом дитячого садка та школи, а також переходу від дитячого садка до школи та від початкової до середньої школи; має глибокі знання з оцінювання та управління класом; має глибокі знання з теорії навчання та розвитку, формування та навчання дітей у різних	навчальні програми; може запроваджувати раннє формування та забезпечувати прогрес у розвитку базових навичок та предметної компетентності здобувачів освіти, з особливим акцентом на початковому навчанні читанню, письму та арифметиці; може створювати інклюзивне та комфортне освітнє середовище, яке сприяє якісним академічним, соціальним та естетичним процесам навчання; може аналізувати, оцінювати та документувати навчання здобувачів освіти, надавати зворотний зв'язок, що сприяє навчанню, адаптувати освіту до здібностей та	демократичну участь і сталий розвиток; може ініціювати та підтримувати якісну співпрацю між школою та батьками, а також співпрацювати з іншими учасниками, що мають відношення до діяльності школи; вільно володіє розмовною та письмовою норвезькою мовою, як букмол, так і нюношк, і може кваліфіковано використовувати цю мову в професійному контексті; може висловлювати та спілкуватися на підвищеному рівні з професійних питань, пов'язаних з професійною практикою, а також має професійну цифрову компетентність;

соціальних, лінгвістичних та культурних контекстах; - має знання про дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, включаючи булінг, насильство та сексуальне насильство щодо дітей, чинне законодавство та права дітей у національній та міжнародній перспективі; - має широкі знання про професію вчителя, природу та історію предметів, а також розуміння розвитку школи як організації, ціннісної бази та місця в суспільстві.	потреб учнів, використовувати різноманітні методи навчання та допомагати учням розмірковувати над власним навчанням та розвитком; - може оцінювати та використовувати відповідні навчальні посібники, цифрові інструменти та ресурси в освіті, а також надавати учням навчання цифровим навичкам; - може аналізувати та критично підходити до національних та міжнародних досліджень і застосовувати ці знання у професійній практиці; - може самостійно та у співпраці з іншими використовувати методи дослідницької роботи для постійного розвитку власної та колективної	- може аналізувати та оцінювати відповідні академічні та етичні питання, а також робити внесок у розвиток академічної спільноти в окремому навчальному закладі; - може сприяти інноваційним процесам, пов'язаним з діяльністю школи, та сприяти залученню місцевого трудового, соціального та культурного життя до освіти.

	практики школи, а також виконувати дослідницькі проєкти під керівництвом; • може розпізнавати ознаки булінгу, насильства та сексуального насильства. На основі професійних оцінок кандидат повинен вміти швидко вживати необхідних заходів та налагоджувати співпрацю з відповідними професійними організаціями.	

Як ми бачимо з таблиці 2.4. претендент на посаду вчителя початкової школи зобов'язаний мати *ґрунтовні знання* з педагогіки та законодавства. Останнє необхідно для якісного відстоювання власних прав та прав здобувачів освіти (зокрема компетентного захисту дітей від насильства). Також вчитель повинен *вміти* застосовувати ці знання на практиці та створювати безпечне середовище для розвитку здобувачів освіти. Він має *забезпечувати сталий розвиток, розвивати демократію та сприяти залученню місцевого трудового, соціального та культурного життя до освітнього процесу.*

З огляду на це, кандидат на посаду вчителя постає як спеціаліст із глибокою академічною підготовкою. Йдеться не тільки про ґрунтовне

вивчення обраних предметів та методик їх викладання, а й про спеціалізований досвід у вузькій галузі педагогіки, який здобувач вищої освіти набуває під час роботи над магістерським дослідженням. Важливо, що цей досвід не ізольований: кандидат має широкий професійний кругозір, розуміє інші предмети, які є складовою загальної освіти, а також володіє науковим способом мислення, методами дослідження та усвідомлює етичні засади наукової й педагогічної діяльності. Значний акцент зроблено на знанні законодавства у сфері освіти, навчальних планів і логіки освітніх переходів між різними рівнями – від дитячого садка до школи та між ступенями шкільної освіти. Це свідчить про орієнтацію на безперервність і наступність навчання. Окремо підкреслюється глибоке розуміння початкової освіти, базових навичок, інструментів оцінювання, управління класом і факторів, що впливають на освітні результати. Претендент на посаду вчителя також має знання з теорії навчання і розвитку дитини, врахування соціальних, мовних і культурних контекстів, а також обізнаність із проблемами дітей у складних життєвих ситуаціях, включно з булінгом і насильством, та знання прав дитини в національному й міжнародному вимірі. Завершує цей блок знань широке розуміння професії вчителя, історії предметів і ролі школи як соціального інституту з власною ціннісною основою.

Навички кандидата на посаду вчителя логічно випливають із такого обсягу знань і зосереджені на практичній реалізації педагогічної діяльності. Кандидат здатний викладати, враховуючи наукові дослідження й власний та колективний досвід, працюючи як самостійно, так і в команді. Він уміє аналізувати та адаптувати освітні програми, що свідчить про гнучкість і професійну автономію. Особлива увага приділяється ранньому навчанню та забезпеченню розвитку базових навичок, насамперед читання, письма й математика, що є критично важливим для подальшого успіху здобувачів освіти. Майбутній учитель здатний створювати інклюзивне, безпечне й комфортне освітнє середовище, у якому поєднуються академічні, соціальні та естетичні аспекти навчання. Важливою навичкою є вміння аналізувати,

оцінювати та документувати навчальні досягнення учнів, надавати якісний зворотний зв’язок, диференціювати навчання відповідно до потреб і здібностей дітей та допомагати їм усвідомлювати власний навчальний прогрес. Кандидат також уміє добирати й використовувати навчальні матеріали, цифрові інструменти та ресурси, водночас формуючи цифрові навички учнів. Значне місце відведено дослідницькій складовій: кандидат може критично аналізувати національні й міжнародні дослідження, застосовувати їх на практиці, використовувати методи дослідницької роботи для розвитку школи та брати участь у дослідницьких проєктах. Окремо наголошено на здатності розпізнавати ознаки булінгу й насильства та оперативно діяти, співпрацюючи з відповідними службами, що підкреслює відповідальність вчителя за безпеку дітей.

Загальні компетентності доповнюють професійний портрет кандидата, виводячи його діяльність за межі класу. Він здатний посилювати міжнародні та мультикультурні перспективи в роботі школи, підтримувати демократичні цінності, сталий розвиток і розуміння прав корінних народів. Важливою є здатність ініціювати й підтримувати партнерство між школою та сім’єю, а також співпрацювати з різними стейкхолдерами, залученими до освітнього процесу. Вільне володіння державною мовою в усній і письмовій формах та вміння професійно її використовувати підкреслює роль мови як інструменту педагогічної й суспільної комунікації. Кандидат також здатний фахово спілкуватися з професійних питань, має розвинену цифрову компетентність, уміє аналізувати академічні й етичні виклики та робити внесок у розвиток професійної спільноти закладу освіти. Завершальним елементом є здатність сприяти інноваціям і налагоджувати зв’язок школи із громадськістю.

На відміну від України, у Королівстві Норвегія відсутній структурований перелік компетентностей із чітко визначеними назвами та їхніми змістовими характеристиками. Натомість норвезька модель зосереджена на безпосередньому описі практичних аспектів реалізації компетентнісного підходу. Його аналіз показав, що більшість

компетентностей базуються на правах, свободі, традиціях та розвитку суспільства. Цей комплекс знань, умінь, навичок, цінностей відповідає змісту громадянської компетентності, описаної у нормативних документах України, а також в «Стандарті вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 013 «Початкова освіта», зокрема, ЗК-1 і ЗК-2. З цього випливає, що більшість компетентностей, якими має володіти кандидат на посаду вчителя початкової школи в Королівстві Норвегія (згідно з «Положенням про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів») відповідають змісту громадянської компетентності. Причому сформована громадянська компетентність є результатом якісного впровадження громадянської освіти в Королівстві Норвегія.

2.3. Зміст, форми, методи і засоби формування громадянських компетентностей у майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки в університетах Королівства Норвегія

Якісне впровадження громадянської освіти у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи в університетах потребує структурованого змісту та цілого комплексу форм, методів та засобів навчання (Holmes-Henderson, Žmavc, Kaldahl, 2022). Як було зазначено у попередніх підрозділах, формування складників громадянської компетентності здійснюється як наскрізно, так і під час окремих навчальних дисциплін, безпосередньо пов’язаних з громадянською освітою (Spernes, Afdal, 2023). У цьому розділі ми детальніше розглянемо, як саме це реалізується на практиці.

Для підготовки майбутніх педагогів Університет Осло пропонує широкий спектр академічних програм, включаючи бакалаврські, магістерські та програми для здобувачів наукового ступеня Ph.D. Важливо зазначити, що бакалаврські програми викладаються винятково норвезькою мовою, а магістерські та програми для Ph.D можливі англійською.

З офіційного веб-сайту університету бачимо, що він пропонує дві освітні програми для студентів бакалаврського рівня в галузі педагогіки: «Педагогіка (бакалавр)» («Pedagogikk (bachelor)») та «Спеціальна освіта (бакалавр)» («Spesialpedagogikk (bachelor)»). Обидві програми передбачають трирічне денне навчання з загальною кількістю 180 кредитів. Однак бакалаврський ступінь з педагогіки є більш теоретичним і орієнтованим на дослідження. Щоб отримати право на роботу вчителем, необхідно мати ступінь магістра та успішно закінчити курс під назвою «Практична педагогічна освіта» («Praktisk-pedagogisk utdanning»). Цей курс складається з 60 кредитів. Студенти денної форми навчання повинні закінчити курс впродовж одного року, тоді як студенти заочної форми навчання мають на це півтора роки. Структура курсу поділена на дві складові: «Процес викладання та навчання» (Undervisning og läringsforloop) та «Оцінювання та адаптивне навчання» (Vurdering og tilpasset oppliering). Після завершення початкового етапу майбутні педагоги повинні продемонструвати вміння рефлексувати над професійними питаннями та вирішувати практичні завдання, що стосуються їхньої професійної діяльності. Вони також повинні налагодити та підтримувати відносини зі здобувачами освіти та батьками, а також іншими зацікавленими в освітньому середовищі сторонами. Друга частина курсу призначена для сприяння розвитку професійних навичок та здатності до критичного мислення щодо низки питань, включаючи академічні, професійні, етичні та предметні, а також ті, що стосуються освітньої політики. Крім того, очікується, що це сприятиме постійному розвитку власних професійних компетентностей майбутніх педагогів.

До викладання також допускаються здобувачі «Лекторської програми» («Lektorprogrammet»). Її зміст детально описаний у Таблиці 2.5. Тривалість цієї програми становить 5 років і охоплює 300 кредитів.

Таблиця 2.5.

Напрями та курси для навчання майбутніх педагогів за «Лекторською програмою» (Золотаренко, 2023, https://www.uio.no/studier/program/ lektorprogrammet/index.html**)**

	Напрями навчання				
	Англійська мова (Engelsk)	*Іноземні мови (Fremmedspråk)*	*Скандинавські мови (Nordisk)*	*Культурологічні та соціальні дослідження (Kultur– og samfunnsfag)*	*Наука (Realfag)*
Курси, з яких можна обирати, навчаючись за відповідним напрямом	Англійська – Французька (Engelsk – fransk)	Французька – Англійська (Fransk – engelsk)	Скандинавська – Англійська (Nordisk – engelsk)	Історія – Скандинавська (Historie – nordisk)	Математика – Фізика (Matematikk - fysikk)
	Англійська – Німецька (Engelsk – tysk)	Французька – Скандинавська (Fransk – nordisk)	Скандинавська – Соціальні науки (Nordisk – samfunnsfag)	Історія – Англійська (Historie – engelsk)	Математика – Хімія (Matematikk – kjemi)
	Англійська – Скандинавські мови (Engelsk – nordisk)	Французька – Суспільствознавство (Fransk – samfunnsfag)	Скандинавська – Історія (Nordisk – historie)	Історія – Французька (Historie – fransk)	Математика - Природничі науки (Matematikk - naturfag)
	Англійська – Іспанська (Engelsk – spansk)	Французька – Історія (Fransk – historie)	Скандинавська – Релігія та етика (Nordisk – religion og etikk)	Історія – Іспанська (Historie – spansk)	Математика – Географія/Географія (Matematikk – geografi/geofag)
		Французька – Релігія та етика (Fransk – religion og etikk)	Скандинавська – Французька (Nordisk – fransk)	Історія – Німецька (Historie – tysk)	Хімія – Математика (Kjemi - matematikk)

		Іспанська – Англійська (Spansk – engelsk)	Скандинавська – Іспанська (Nordisk – spansk)	Релігія та етика – Англійська (Religion og etikk - engelsk)	Хімія – Біологія/Наука (Kjemi – biologi/naturfag)
		Іспанська – Скандинавська (Spansk – nordisk)	Скандинавська – Німецька (Nordisk – tysk)	Релігія та етика – Скандинавська (Religion og etikk - nordisk)	Фізика – Математика (Fysikk – matematikk)
		Іспанська – Суспільствознавство (Spansk – samfunnsfag)		Суспільствознавство – Скандинавська (Samfunnsfag – nordisk)	Географія/Географія – Математика (Geografi/geofag - matematikk)
				Суспільствознавство – Англійська (Samfunnsfag – engelsk)	
		Іспанська – Історія (Spansk – historie)		Суспільствознавство – Французька (Samfunnsfag – fransk)	Біологія – Хімія/Наука (Biologi – kjemi/naturfag)
		Іспанська – Релігія та етика (Spansk – religion og etikk)		Суспільствознавство – Іспанська (Samfunnsfag – spansk)	Біологія/Наука – Математика (Biologi/naturfag - matematikk)
		Німецька – Англійська (Tysk – engelsk)		Суспільствознавство – Німецька (Samfunnsfag – tysk)	
		Німецька – Скандинавська (Tysk – nordisk)			
		Німецька –			

		Суспільствоз навство (Tysk – samfunnsfag)			
		Німецька – Історія (Tysk – historie)			
		Німецька – Релігія і етика (Tysk – religion og etikk)			

Після ретельного аналізу цих академічних програм, що пропонуються Університетом Осло для майбутніх вчителів, було встановлено, що вони не включають обов’язкові академічні дисципліни, які безпосередньо пов'язані з громадянською освітою та демократією в їхніх відповідних назвах. Проте їхні елементи чітко простежуються в організації освітнього процесу та темах деяких курсів. Про це свідчить можливість здобувачів освіти самостійно обирати велику кількість дисциплін, високий рівень довіри та прозорості, спільні зусилля викладачів і студентів задля досягнення освітніх цілей, виділення значного часу та ресурсів на реалізацію індивідуальних наукових траєкторій розвитку через практичні заняття та проєктну роботу, а також створення загальноуніверситетських довгострокових проєктів на тему демократії.

Однак у програмі підготовки майбутніх вчителів початкової школи ми виявили дисципліни, у назвах яких є категорії, що пов’язані з громадянською освітою. Зокрема, на сайті Норвезького університету природничих та технічних наук, є такі: «Норвезька мова жестів» («Norsk tegnspråk»), «Релігія, переконання та етика в суспільстві та школі» («Religion, livssyn og etikk i samfunn og skole»), «Вступ до суспільствознавства» («Innføring i samfunnsfag»), «Глухі люди у світі» («Døve i verden»), «Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта» («Elevmangfold, oppvekstvilkår og likeverdig opplæring»), «Місцева демократія, політична участь та методи

дослідження для шкільного предмета суспільствознавство» («Lokaldemokrati, politisk deltakelse og forskningsmetode for skolefaget samfunnsfag»), «Місцеві та національні громади та конфлікти» («Lokale og nasjonale fellesskap og konflikter») та «Критичні погляди на роль вчителя суспільствознавства» («Kritiske perspektiver på samfunnsfaglærerrollen»). Детальніше опишемо зміст деяких з них.

Так, освітній компонент «Критичні погляди на роль вчителя суспільствознавства» («Kritiske perspektiver på samfunnsfaglærerrollen») базується на професійних соціологічних розумінням та теоретичному апараті, а також на теоретичних перспективах та емпіричних знаннях про соціалізацію та її вплив на дітей. Дисципліна зосереджується на центральних темах початкової освіти, таких як сім'я, гендерні ролі, соціальна та культурна рівність, а також на питаннях, пов'язаних зі сприйняттям відхиленнь, впливом та тиском конформізму. Під час навчання здобувачі освіти будуть обговорювати різні традиції суспільствознавства в різні періоди та простори з різними напрямками та різним ступенем нормальності та тиску конформізму, а також формуватимуть рефлексивну компетентність у прийнятті обґрунтованих, з точки зору суспільних наук і професійної етики, рішень, що мають наслідки.

Курс «Місцеві та національні громади та конфлікти» («Lokale og nasjonale fellesskap og konflikter») стосується соціальних, політичних, економічних та культурних спільнот у національному, регіональному та місцевому контексті в Норвегії в історичному та сучасному вимірі. Освітній компонент вивчає співпрацю та конфлікти всередині різних спільнот та між ними, а також досліджує причини та наслідки відчуження. Це здійснюється за допомогою двох основних тем.

Перша тема − «Норвезька нація та передумови для спільнот, відчуження та конфліктів» − за своїм змістом стосується націоналізму, державотворення та зовнішніх факторів, що впливають на національний суверенітет. Вплив на норвезьке суспільство економічної та політичної

глобалізації, транснаціональності та наднаціональності також буде розглянуто. Основна тема також вивчає виклики, що виникають у відносинах нації з внутрішньою різноманітністю. Також передбачено дослідження таких тем як: корінні народи, національні меншини, міграція, інтеграція та відчуження. Зміст другої теми – «Село / місто» − акцентує увагу на відносинах, спільноті, конфліктах, культурі та ідентичності у взаємодії та розмежуванні між селом і містом у Норвегії та у відносинах між місцевим і національним рівнями. Суттєвий наголос зроблено на міському розвитку, його поетапності за певний історичний період та на особах, які зумовили та досі впливають на цей розвиток.

Дисципліна бакалаврської програми «Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство» («Lokaldemokrati, politisk deltakelse og forskningsmetode for skolefaget samfunnsfag») передбачає поглиблене вивчення окремих тем суспільствознавства, таких як ідентичність, цифрове громадянство та ключові політичні розбіжності, адаптованих для 1-7 класів початкової школи. Він також містить поглиблене вивчення окремих географічних та історичних тем.

Навчання реалізується у різних формах, проте найбільш поширеною в закладах вищої освіти Королівства Норвегія є денна. Для неї характерно очне відвідування занять протягом усього року, навантаження близько 1500-1800 годин на рік та використання різноманітних активних методів навчання. Протилежною є заочна форма. Під час такого навчання здобувачі освіти мають заняття лише декілька разів на семестр, а решту часу опановують програму самостійно. Проте навчання триває довше по часу, аніж за денної форми, та містить вдвічі менше кредитів – 30 ECTS на рік. Досить активно розвивається дистанційна та гібридна форма навчання за якої заняття повність або частково відбуваються онлайн. Типовою для педагогічних спеціальностей є форма комбінована з практикою. Також є прискорені модульні курси, які більш характерні для програм підвищення кваліфікації.

Університетське навчання в Королівстві Норвегія ґрунтується на поєднанні теоретичної підготовки, практичних занять і самостійної роботи. Базовою формою навчання є лекції, які забезпечують систематизоване подання теорії та концептуальних засад дисципліни, хоча важливо зазначити, що їхня роль менш домінуюча, ніж у багатьох інших країнах. Це обумовлено тим, що в Королівстві Норвегія значна частина освітнього процесу переноситься на індивідуальну роботу здобувачів освіти. Важливою складовою є семінари та групові обговорення, де здобувачі освіти аналізують наукові тексти, обговорюють проблемні питання і вчаться формулювати аргументи, що сприяє розвитку критичного мислення. Практичні заняття – лабораторії, польові дослідження, професійна практика або робота з кейсами – широко застосовуються у дисциплінах природничого циклу, інженерії, педагогіці, соціальній роботі й медицині, оскільки норвезька система освіти вважає практико орієнтоване навчання ключовим у контексті професійної підготовки. Поширеною формою є групові проєкти, які розвивають навички колаборації, відповідальності й саморегуляції; у багатьох програмах саме командна робота оцінюється нарівні з індивідуальними результатами.

Чільне місце у організації самостійної роботи присвячене читанню наукових статей, підготовці есе, рефератів та дослідницьких проєктів (Katongo, Mulenga, Bwanga, Hamayangwe, 2013). У Норвегії її обсяг часто становить більшу частину навчального навантаження, оскільки система виходить із припущення, що здобувач освіти здобуває знання передусім через індивідуальне опрацювання матеріалу (Lundahl, 2016). На старших курсах центральною формою навчання стає дослідження: написання наукових робіт, участь у проєктах кафедри, робота під керівництвом наукового наставника. У багатьох програмах застосовуються гнучкі форми – змішане або дистанційне навчання, онлайн-семінари, цифрові платформи для обговорень та інтерактивних завдань, особливо у регіональних університетах і професійних коледжах.

Методи навчання здебільшого мають інтерактивний характер і високий вияв рівня самостійності здобувачів освіти. Вони ґрунтуються на ідеї студентоцентризму, професійної рефлексії та практичної орієнтації. Норвезька педагогічна освіта виходить із того, що вчитель не просто транслює знання, а є фасилітатором навчання, тому методи, які використовуються в університетах, мають моделювати сучасний урок початкової школи й формувати в студентів навички проєктування навчального середовища, співпраці та критичного мислення (Flores, 2020).

Одним із ключових інтерактивних підходів є проєктно-дослідницьке навчання на базі шкіл, що у вітчизняній системі фахової підготовки співзвучно з навчальною та виробничою педагогічною практикою. Студенти працюють у малих групах над реальними педагогічними кейсами, розробляють міні-проєкти, проводять невеликі емпіричні дослідження у школах-партнерах, спостерігають за процесом навчання та аналізують дані. Такий метод дає змогу не лише вивчати теорію, а й перевіряти її у практичних ситуаціях.

Важливою інтерактивною формою є семінари-дискусії, під час яких здобувачі вищої освіти аналізують педагогічні тексти, відеозаписи уроків, учнівські роботи (Martens, Gainous, 2013). Вони вчаться аргументувати власні педагогічні рішення, порівнювати різні методичні підходи, моделювати навчальні ситуації. Такий формат сприяє формуванню професійного мислення, яке в Норвегії розглядається як здатність учителя оцінювати ситуацію, приймати автономні рішення і нести за них відповідальність.

Широко використовуються рольові ігри та симуляції уроків, часто у спеціально обладнаних навчальних лабораторіях. Здобувачі освіти по черзі виступають у ролі вчителя та учнів, відпрацьовують способи організації взаємодії, пояснення нового матеріалу, диференціації завдань, управління класом. Після симуляції відбувається групова рефлексія, під час якої аналізуються педагогічні стратегії, комунікація та стиль фасилітації.

Важливим компонентом є колаборативне навчання, зокрема робота в стабільних малих групах, де студенти спільно планують фрагменти уроків, створюють навчальні матеріали, конструюють завдання для молодших школярів. Такий підхід готує їх до командної роботи у школі, адже норвезькі шкільні колективи функціонують на основі співпраці, а не ієрархії.

Суттєву роль відіграє цифрова інтерактивність. Університети активно використовують онлайн-платформи, цифрові дошки, інструменти спільного редагування текстів, відеосервіси для аналізу уроків і педагогічні симулятори. Здобувачі освіти створюють власні цифрові ресурси, тестують освітні програми, моделюють дистанційні та змішані формати навчання.

Вагомим для дослідження є досвід використання спеціальної платформи Tenk.faktisk, яка слугує форумом для обговорення різних проблемних питань у Королівстві Норвегія. Ця платформа включає теоретичні матеріали у текстовому та відеоформаті на різні соціально значущі теми, а також вікторини та картки з питаннями для обговорення. Варто також зазначити, що питання на картках не є заздалегідь визначеними, а з’являються у випадковому порядку. Цінним є також те, що на початку картки з питанням учасникам пропонуються правила обговорення. Ці правила передбачають, що картки призначені для виявлення думок, поглядів та роздумів, і що немає правильних чи неправильних відповідей. Важливо також враховувати право на приватність усіх здобувачів освіти. У разі, якщо питання не є бажаним, учасник може вказати на це, сказавши «пас» і вибрати нову картку. Значною перевагою роботи на платформі є можливість перекласти більшу частину вмісту веб-сайту, включаючи текст на картках, на будь-яку бажану мову за допомогою Google Translate, що уможливлює роботу з нею зовнішніх мігрантів, осіб, для яких норвезька мова не є рідною.

Однією з характерних для Королівства Норвегія інтерактивних методик є рефлексивна практика: після кожного блоку занять або педагогічної практики студенти готують рефлексивні журнали, обговорюють професійні дилеми, аналізують труднощі та успіхи. Це формує педагогічну автономію,

критичність і здатність до професійного самовдосконалення – базові цінності норвезької освіти.

Звичним є широке застосування методів з групи інтерактивних технологій опрацювання дискусійних питань на заняттях, зокрема дискусій, дебатів (Kvale, Brinkmann, 2018). Так, викладачі часто організовують тематичні на актуальні теми, повязані, наприклад, зі зміною клімату, правами людини, фейковими новинами та свободою слова. При цьому, використання рольових ігор, як методу з групи технологій ситуативного моделювання, є звичайним супроводом процесу комунікації. Мета цього педагогічного підходу полягає в тому, щоб прищепити здобувачам освіти ефективні комунікативні навички, тим самим надаючи їм можливість висловлювати власні погляди, демонструючи відкритість до різних точок зору.

Аналіз змісту освітніх програм фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи у Королівстві Норвегія свідчить про систематичність використання проєктних технологій. Причому проєкти бувають індивідуальними, груповими в межах групи чи факультету, а часом навіть охоплювати здобувачів освіти з різних факультетів. У цьому зв’язку, вартою дослідницької уваги є реалізація нової міждисциплінарної ініціативи (проєкту) – «UiO: Democracy», яка розпочалася з 2023 року на базі університету Осло, під керівництвом професора Торе Рема (Tore Rem). На початку вона базувалася на діяльності чотирьох дослідницьких груп: «Наука та демократія» («Science and Democracy»), «Голос демократії» («Voicing Democracy»), «Медицинізація демократичних прав у дебатах про аборти: США, Ірландія та Аргентина» («The Medicalisation of Democratic Rights in the Debate about Abortion (MEDRA): The US, Ireland and Argentina» та «Заперечення проти демократії» («Objections to democracy») (UiO:Democracy присуджує 22 мільйони крон (UiO: Democracy awards 22 million kroner), 2025).

Кожна з цих груп має індивідуальну тему дослідження, однак усі вони утворюють ґрунтовну наукову розвідку демократії та її становлення.

Ілюстроване зображення предмету дослідження кожної групи представлено на рис. 2.1. Графічний матеріал нами було дібрано з офіційних сторінок проєкту (UiO: Democracy awards 22 million kroner, 2025).

«Science and Democracy»	«Voicing Democracy»
«The Medicalisation of Democratic Rights in the Debate about Abortion (MEDRA): The US, Ireland and Argentina»	«Objections to democracy»

Рис. 2.1. Дослідницькі групи ініціативи UiO: Democracy

*(*UiO: Democracy awards 22 million kroner, 2025*)*

Перша наукова група, «Наука та демократія» («Science and Democracy»), займається вивченням зв’язку між демократією та наукою на сучасному етапі. Взаємозв’язки між наукою та демократією є фундаментальним питанням для сучасних суспільств і набувають особливого значення в умовах криз та зростаючої складності політичних рішень. Стійка демократія передбачає ухвалення рішень на основі знань, і наука часто розглядається як найбільш авторитетна форма такого знання. Водночас це породжує низку принципових питань щодо розподілу ролей і

відповідальності між громадянами та демократичними інституціями, з одного боку, і науковцями та експертами – з іншого. Постає проблема того, яким має бути баланс між експертним знанням і демократичною участю, а також яким чином наукова авторитетність співвідноситься з політичними цінностями, суспільними інтересами та публічною легітимністю. У межах цього проєкту досліджуються причинно-наслідкові зв'язки між наукою та демократією, а також найкращі практики використання наукових знань у демократичних процесах ухвалення політичних рішень. Особлива увага приділяється взаємодії науки й цінностей, ролі наукових суперечок і невизначеності в політичних дебатах, а також функціонуванню науки в демократичних системах у кризових ситуаціях. Проєкт спрямований на формування глибшого розуміння того, як наукове знання може відповідально інтегруватися в демократичні процеси, не підміняючи їх, а зміцнюючи їхню здатність реагувати на складні суспільні виклики. Над роботою працюють науковці гуманітарного факультету, факультету соціальних наук та юридичного факультету. Керівник проєкту: професор Кетрін Холст (Cathrine Holst) (Science and Democracy, 2023).

Друга дослідницька група «Голос демократії» («Voicing Democracy») реалізує завдання з вивчення демократичних мотиви у різножанрових текстах в ретроспективному аналізі від 1750 року і до сьогодення. Дослідницька група вивчає практики текстуального громадянства та те, як вони трансформуються під впливом цифровізації й глобалізації. Роль громадянина в демократичному суспільстві виходить далеко за межі формальних прав і обов'язків і включає повсякденні способи участі, самовираження та взаємодії з іншими через тексти в широкому розумінні цього слова. Громадянство формується й реалізується не лише через офіційні політичні інститути, а й через наративи художньої літератури та історії, діяльність бюрократичних структур, взаємодію з правовою системою, участь в організаційному житті, шкільні навчальні програми та численні інші звичні й незвичні дискурсивні процеси. У цьому підході всі ці форми розуміються як різні текстові

практики суспільства. Саме ці практики створюють повторювані ситуації, жанри та способи мислення, говоріння й письма, які разом складають повсякденне життя демократії. Беручи участь у таких текстових практиках, люди не лише виконують очікувані від них громадянські обов'язки, а й висловлюють власні позиції, цінності та переконання, водночас стикаючись із поглядами інших. Саме цю систему процесів дослідницька група окреслює поняттям текстуального громадянства – аналітичної категорії, яку науковці не лише застосовують у своїх дослідженнях, а й прагнуть концептуально розвивати з урахуванням сучасних демократичних трансформацій. До проєктної роботи залучені представники гуманітарного факультету, факультету соціальних наук та юридичного факультету. Керівник проєкту – доцент Ейрік Ватной (Eirik Vatnøy) (Voicing Democracy, 2023).

Третя група – «Медицинізація демократичних прав у дебатах про аборти: США, Ірландія та Аргентина» («The Medicalisation of Democratic Rights in the Debate about Abortion (MEDRA): The US, Ireland and Argentina»). У цьому дослідженні буде розглянуто досвід Ірландії, США та Аргентини в обмеженні або розширенні прав на аборт. Крім того, буде проаналізовано масові заходи, організовані на підтримку або проти переривання вагітності, а також участь держави в цьому питанні. Медичні знання відіграють центральну, але водночас суперечливу роль у публічних і політичних дебатах про законодавство щодо питання абортів. У цьому проєкті досліджується, яким чином медичні аргументи, наукові дані та експертні твердження використовуються, інтерпретуються й переосмислюються в дискусіях про аборти у США, Ірландії та Аргентині. Усі три країни є демократичними державами, в яких історія регулювання абортів яскраво демонструє, наскільки складним, контекстуально залежним і політично напруженим може бути розуміння демократії. Ці всі країни становлять особливий інтерес, оскільки в кожній із них поняття демократії мобілізувалося для обґрунтування протилежних позицій у дебатах про аборти. Апеляції до медичної науки, тілесної автономії, захисту життя, прав жінок або

суспільного здоров’я використовувалися як аргументи на користь як лібералізації, так і обмеження абортів. Проєкт показує, що медичні знання в цих дискусіях не просто «застосовуються», а стають об’єктом політичної боротьби, в межах якої визначається, які знання вважаються легітимними, нейтральними або авторитетними. Методологічно дослідження ґрунтується на аналізі великого масиву текстів. Такий підхід дозволяє системно вивчати мовні патерни, ключові поняття, аргументаційні стратегії та способи представлення медичних знань у парламентських дебатах, судових рішеннях, медіа, експертних звітах і публічних заявах. Їхній аналіз дає змогу виявити не лише явні твердження, а й приховані припущення, ціннісні рамки та зміни в дискурсі з плином часу. До складу групи входять науковці факультету медицини, факультету соціальних наук та факультету гуманітарних наук. Проєкт курує професор Ейвінд Енгебретсен (Eivind Engebretsen) (The Medicalisation of Democratic Rights in the Debate about Abortion (MEDRA): The US, Ireland and Argentina, 2023).

Четверта група дослідників «Заперечення проти демократії» («Objections to democracy») шукає відповіді на питання: «Чи необхідна демократична система на сучасному етапі розвитку суспільства?». Упродовж історії демократію часто розглядають як політичну систему, що найкраще забезпечує широку політичну участь і захист прав людини. Попри це, в різні історичні періоди й у різних країнах значна частина людей і політичної еліти надавала перевагу авторитарним формам правління або відкрито виступала за заміну демократії диктатурою. Це породжує фундаментальне питання: чому демократія, попри свої задекларовані переваги, постійно зазнає опору та критики? Від самого початку демократичного мислення демократія супроводжувалася аргументами, спрямованими на її обмеження або навіть відхилення. До таких заперечень належали сумніви в компетентності широких мас, побоювання щодо нестабільності, страх перед «тиранією більшості», а також переконання, що сильна влада є ефективнішою за колективне ухвалення рішень. Ці аргументи постійно оновлювалися й

адаптувалися до нових історичних умов, знаходячи підтримку як серед еліт, так і серед ширших верств населення. Дослідницька група «Заперечення проти демократії» аналізує поширення різних типів антидемократичних аргументів у суспільстві та серед політичних і інтелектуальних еліт, а також досліджує причини, з яких ці аргументи набувають легітимності та підтримки. Метою групи є з'ясування соціальних, культурних і політичних умов, за яких критика демократії стає переконливою, а також того, як ці заперечення впливають на демократичні інститути, практики та уявлення про владу. Представники факультету соціальних наук та факультету гуманітарних наук поставили собі за мету проаналізувати заперечення проти демократії в історичному контексті. Керівник проєкту є професор Торе Віг (Tore Wig) (Objections to democracy, 2023).

Спрямований на комплексне вивчення актуальних проблем теорії та практики демократії, проєкт «UiO: Democracy», на початковому етапі, передбачав діяльність чотирьох наукових груп, які були описані вище. Реалізація проєкту підтвердила його високу наукову та суспільну значущість, що зумовило зростання інтересу з боку наукової спільноти. З огляду на актуальність отриманих результатів і необхідність розширення дослідницьких напрямів, фінансування проєкту було суттєво збільшено, що дало змогу розширити його організаційну структуру та залучити додаткові наукові ресурси. У результаті кількість наукових груп, залучених до виконання проєкту, було збільшено з чотирьох до дванадцяти, що забезпечило міждисциплінарний характер досліджень і підвищило їх аналітичну глибину. Коротко окреслимо особливості діяльності інших восьми груп.

«Мегафілантропія та демократичне управління» («Mega-filantropi og demokratisk styresett») досліджує, особливості впливу найбільших світових благодійних фондів на демократичне управління в глобальній політиці охорони здоров'я та розвитку. Проєкт зосереджений на науковому аналізі впливу мегафілантропії на процеси демократичного врядування у сфері

глобальної політики охорони здоров'я та розвитку. Дослідження об'єднує науковців із трьох кафедр Університету Осло з метою вивчення механізмів формування стратегічних коаліцій приватними фондами та їхнього впливу на демократичні процеси і політичні пріоритети. У межах проєкту аналізується взаємодія з міжнародними організаціями, зокрема Всесвітньою організацією охорони здоров'я, національними урядами Королівства Норвегії, Кенії та Індії, а також з демократичними інституціями, включно із засобами масової інформації та науковими спільнотами. Спираючись на міждисциплінарний підхід, що поєднує історію, антропологію та міжнародні відносини, діяльність дослідників цієї групи спрямована на поглиблення теоретичного й емпіричного розуміння політичного впливу, конфліктів інтересів і лобістських практик, а також на осмислення того, яким чином філантропічне партнерство може як посилювати, так і ставити під сумнів ключові демократичні цінності, зокрема участь, прозорість і підзвітність (Mega-filantropi og demokratisk styresett, 2025).

«Мовчання демократії» («Demokratiets stillhet») – це дослідницька група, яка зосереджує увагу на вивченні мовчання як важливої частини демократії. У західних ліберальних демократіях свобода слова та вираження думок розглядаються як основоположні для участі. Мовчання традиційно вважалося формою неучасті, а отже, загрозою демократичним цінностям. Дослідницька група ставить під сумнів цю точку зору. Досліджуються альтернативні форми демократичної участі, які сприяють рефлексії, опору конформізму та впливу в суспільствах. Мовчання є основоположним для людського спілкування. Паузи та вагання – все це форми мовчання, які створюють умови для того, як також може реалізовуватися комунікація. За такого підходу мовчання розглядається як структурна умова для обговорення, тобто вільного обміну думками та громадянської позиції. Дослідницька група спрямовує свою діяльність на концептуальне розширення дискурсу демократичного оновлення шляхом визнання мовчання як значущої демократичної цінності. У межах дослідження аналізуватиметься

роль мовчання у формуванні громадянства, забезпеченні інклюзії та конструюванні політичного простору для дії як у цифровому, так і в аналоговому вимірах. З метою розроблення інноваційних теоретичних і практичних підходів до осмислення феномену демократичного мовчання передбачено проведення серії науково-практичних семінарів. До участі в них буде залучено представників державного сектору, мистецького середовища, академічних дослідників та інших зацікавлених осіб, що сприятиме міжсекторному діалогу та поглибленню аналітичних результатів (Demokratiets stillhet, 2025).

Ще одна група дослідників працює над темою «Демократизація знань за допомогою відкритої науки» («Demokratisering av kunnskap med Open Science»). Науковий пошук зосереджений на критичному осмисленні руху «Відкрита наука», який декларує мету демократизації виробництва знань шляхом підвищення відкритості та прозорості даних, дослідницьких процесів і результатів. Водночас у межах цього руху виникають ризики відтворення недемократичних практик, зумовлених універсалізацією підходів, що переважно орієнтовані на методологію природничих наук. Попри задекларовані принципи прозорості, рівності та інклюзивності, чинні рекомендації з відкритих досліджень часто виявляються малопридатними для низки дослідницьких стратегій, зокрема якісних методів, що може призводити до ненавмисного виключення певних форм знаннєвого виробництва, особливо у соціальних науках. У контексті того, що відкриті дослідження дедалі частіше стають обов’язковою умовою для фінансування, академічного працевлаштування та публікацій, існує ризик звуження дослідницького поля та зниження фактичної прозорості виробництва знань. Дослідники цієї групи спрямовують свої зусилля на виявлення та аналіз цих непередбачуваних наслідків шляхом критичного дослідження того, як демократизаційні цілі відкритих досліджень впливають на академічні практики, а також на розроблення альтернативних концептуалізацій і практик відкритих досліджень. Дослідницька група об’єднує фахівців

юридичних спеціальностей, психологів, та педагогів, які працюють у тісній взаємодії з міжнародними партнерами, що відіграють провідну роль у розвитку відкритих досліджень. Актуальність міждисциплінарного підходу зумовлена тим, що дослідники, які застосовують якісні методи в різних галузях знань, дедалі частіше стикаються з викликами, пов'язаними з регуляторними вимогами відкритих досліджень. Учасників проєкту об'єднує спільна стурбованість потенційним впливом цих вимог на життєздатність академічних традицій, які не завжди відповідають стандартизованим і бюрократизованим моделям відкритості. Особливу увагу в межах проєкту буде приділено аналізу того, як практики відкритих досліджень впливають на якість дослідження, а також пошуку альтернативних моделей демократизації наукових досліджень, що виходять за межі сучасних домінантних уявлень про відкриту науку (Demokratisering av kunnskap med Open Science, 2025).

Інша група дослідників Університету Осло розробляє тему «Ставки демократії» («Stakes of Democracy»). Ключова ідея цього дослідницького проєкту полягає в тому, що кризи є вирішальними моментами для розуміння того, як функціонують і розвиваються демократії. Криза постає як порушення звичного порядку, яке робить видимими приховані, повсякденні механізми демократичних процедур. Саме в такі моменти стає зрозуміло, як демократія працює не лише в нормальних умовах, а й у ситуаціях напруження та невизначеності. Кризи є ключовими подіями для аналізу й осмислення того, що саме поставлено на карту в демократії. У кризових ситуаціях чітко артикулюється і стає відчутним те, що суспільство ризикує втратити у разі провалу демократичних процедур – політичну легітимність, соціальну згуртованість, довіру громадян і здатність до колективного ухвалення рішень. Таким чином, кризи оголюють і конкретизують ставки демократії, показуючи її вразливості та межі. Проєкт «Ставки демократії» («Stakes of Democracy») вибудуваний навколо трьох таких фундаментальних категорій: довіри, природи та цінності. Ці виміри водночас виступають аналітичними поняттями, які концептуально та методологічно спрямовують емпіричні

дослідження проєкту. Довіра визначає легітимність демократичних інститутів і практик; природа репрезентує екологічні та матеріальні умови існування демократії; цінність охоплює моральні, економічні та соціальні уявлення про те, що вважається значущим і вартісним у демократичних суспільствах. «Ставки демократії» («Stakes of Democracy») організований як міждисциплінарна дослідницька група, що об'єднує гуманітарні науки, соціальні науки та право. У межах проєкту розвивається аналітична оптика демократії через дослідження криз довіри, природи та цінності шляхом формування мережі дослідників, орієнтованої на Північну Європу, з особливим залученням науковців середнього етапу кар'єри та молодших дослідників. Важливою складовою проєкту є підготовка дослідників і докторантів, яка слугує інструментом розбудови стійкої дослідницької платформи з вивчення демократії. Така платформа спрямована на поглиблення міждисциплінарної взаємодії, розвиток наукової досконалості та активне інтелектуальне залучення в межах соціальних наук, гуманітаристики та права (Stakes of Democracy, 2025).

Сучасні демократичні системи перебувають під дедалі більшим тиском, спричиненим цифровізацією, зростанням політичної поляризації, кризами довіри, нерівним доступом до технологій та посиленням впливу цифрових платформ на публічну сферу. У цьому контексті дедалі актуальнішим стає питання, чи може технологічний дизайн не лише мінімізувати ризики для демократії, а й активно сприяти її зміцненню, зокрема через розвиток демократії участі та нових форм громадянського залучення. Науковий колектив «Технологічний дизайн для демократії» («Teknologidesign for demokrati») зосереджується на вивченні того, як технології та процеси їх проєктування можуть підтримувати, розширювати й поглиблювати демократичні процеси. У центрі уваги групи перебуває взаємозв'язок між технологічним дизайном і демократичними практиками, а також соціальні, політичні та етичні наслідки впровадження нових цифрових рішень. Особливий акцент робиться на демократії участі, цифрових інструментах

ухвалення рішень, інклюзивності та доступності демократичних процесів, а також на ролі технологій у кризових, конфліктних і перехідних суспільствах. Дослідницький підхід ґрунтується на поєднанні інформатики, соціальних і гуманітарних наук, а також досліджень миру та розвитку. Вихідною позицією є розуміння того, що технологічний дизайн ніколи не є нейтральним: дизайн-рішення формують умови участі, розподіляють можливості впливу та визначають, чиї голоси стають видимими й легітимними в демократичних процесах. У своїй роботі група застосовує підходи інтеракційного та людиноцентричного дизайну, трансформативного дизайну, емпіричні дослідження користувацького досвіду, а також критичний аналіз технологій у контекстах нерівності, конфліктів і соціальних змін. До складу групи входять дослідники з Інституту інформатики Університету Осло, Центру розвитку і довкілля та Інституту досліджень миру. Група об’єднує експертів з інтеракційного й трансформативного дизайну, психології, технологічного та бізнес-розвитку, а також фахівців, які досліджують взаємодію між конфліктами, технологіями та розвитком. Така широка міждисциплінарна експертиза дозволяє комплексно осмислювати роль технологій у демократичних процесах – від локальних ініціатив громадської участі до глобальних цифрових платформ (Teknologidesign for demokrati, 2025).

Штучний інтелект дедалі активніше впливає на політичні процеси та демократичні практики, викликаючи суперечливі оцінки. Деякі дослідники й практики вважають, що штучний інтелект може сприяти ширшій участі громадян у політичному житті держави, спрощуючи доступ до інформації та нових форм залучення, тоді як інші застерігають, що його використання може підірвати демократичні інститути, посилити маніпуляції, нерівність і недовіру. У цьому контексті постає потреба в глибшому науковому осмисленні того, яким чином штучний інтелект змінює політичну участь і демократію. Дослідницька група «ШІ-демократія» («KI-demokrati») об’єднує підходи, методи та перспективи соціальних і гуманітарних наук з метою

кращого розуміння впливу штучного інтелекту на політичне життя. Дослідження групи зосереджуються на тому, як алгоритмічні системи та інструменти на основі штучного інтелекту формують політичні уявлення громадян, впливають на рівень довіри до демократичних інститутів і визначають ступінь активності людей як учасників політичних процесів. Особливу увагу група приділяє аналізу так званих «режимів контенту» та «режимів видимості». Під режимами контенту розуміються способи, у які штучний інтелект створює, відбирає або модифікує інформацію, тоді як «режими видимості» описують механізми, за допомогою яких алгоритми визначають, яка інформація стає більш помітною, поширеною або пріоритетною порівняно з іншими повідомленнями. Ці режими безпосередньо впливають на інформаційне середовище, у якому формуються політичні погляди та громадська думка. Використовуючи теорії та методи політичної психології й досліджень медіаінновацій, дослідницька група застосовує та водночас розвиває ці концепти для аналізу того, як режими контенту й видимості, створені штучним інтелектом, впливають на політичні позиції громадян, рівень довіри до демократичних структур і масштаби громадянської участі. Загальною метою роботи групи є формування цілісного розуміння того, яким чином штучний інтелект трансформує демократичні процеси та які умови необхідні для того, щоб ці трансформації сприяли, а не шкодили демократії (KI-demokrati, 2025).

Особливості американської демократії викликають науковий інтерес як у минулому, так і сьогодні. Дослідницький проєкт «Зустрічі з американською демократією» («Møter med amerikansk demokrati») аналізує те, як ці уявлення, підтримка, критика й емоційні реакції формувалися та змінювалися від XIX століття до сучасності, а також як вони проявлялися в різних історичних і соціальних контекстах. Важливим джерелом аналізу є спогади, комеморативні практики, особисті та колективні наративи, через які осмислювався досвід зустрічі з американською демократією. Скандинавські країни належать до тих, що мали одну з найбільших хвиль еміграції до США,

і цей історичний досвід відіграв ключову роль у трансатлантичному обміні ідеями, уявленнями та пам’яттю про американську демократію. Проєкт досліджує міграцію не лише як соціально-економічний процес, а й як канал циркуляції знань, політичних ідей та демократичних уявлень у ширшій трансатлантичній публічній сфері. Проєкта робота прагне вийти за межі аналізу взаємин між державами та урядами й зосередитися на обмінах на рівні особистостей, спільнот і організацій. Такий підхід дозволяє запропонувати нове розуміння того, чому і як американська демократія стала й залишається потужним, емоційно насиченим чинником у політичному дискурсі нордичних країн. Особлива увага приділяється тому, як ці чинники впливали на формування політичних уявлень, громадянських практик і колективної ідентичності в Королівстві Норвегія та ширше – у державах Скандинавії. Дослідницька група об’єднує науковців з гуманітарних наук, теології та права й застосовує методи цифрової гуманітаристики для аналізу літературних, історичних і сучасних матеріалів. Метою проєкту є з’ясування того, яке значення американська демократія мала для формування північних суспільств і їхніх способів мислення, з урахуванням як чоловічого, так і жіночого досвіду в трансатлантичному та історичному вимірах. Окремим напрямом дослідження є вивчення зв’язку між еміграцією та процесами американізації, а також того, як ці процеси трансформували культурні, політичні та соціальні уявлення в країнах Півночі (Møter med amerikansk demokrati, 2025).

Ще одним важливим питанням, яке дотичне до демократії, за версією науковців з Університету Осло, є екологічні виклики. З огляду на це, було виокремлено ще одну групу дослідників, які вивчають тему «Демократія та кліматична криза» («Demokrati og klimakrise»). Зазначається, що політичні процеси дедалі більше визначаються короткостроковими інтересами та прагненням економічного зиску, що унеможливлює адекватну відповідь на довгострокові екологічні виклики. У цьому контексті постає питання альтернатив: які форми політичного мислення та демократичного врядування

здатні відповідати масштабам кліматичної та природної кризи? Поняття антропоцену – «епохи людини» – пропонується як назва геологічного періоду, у який ми вступаємо. Для нього характерною ознакою є те, що людська діяльність розглядається як ключовий чинник радикальних змін клімату й атмосфери, втрати біорізноманіття, трансформацій кріосфери, океанів та внутрішніх водойм. Демократія в тій формі, у якій ми її знаємо сьогодні, виявилася нездатною ефективно реагувати на кліматичну та природну кризи, особливо у зв'язку з так званими точками неповернення в кліматичних і біологічних системах. Точка неповернення означає стрімкий перехід від одного стану до іншого, який складно або неможливо зворотно змінити. Хоча точний момент настання таких порогів і критичних меж у природі залишається невизначеним, саме усвідомлення їхнього існування має слугувати потужним стимулом до політичних і соціальних трансформацій. Дослідницька група, присвячена темі демократії та кліматичної кризи, вивчатиме, чому і яким чином кліматичні та біорізноманітнісні точки неповернення можуть призводити до криз управління в демократичних системах. Особливу увагу буде приділено тому, як економічні, знаннєві та ціннісні системи сприяють короткостроковим пріоритетам і підривають здатність демократій ухвалювати рішення, орієнтовані на майбутні покоління. Норвегія розглядається як показовий випадок для такого аналізу, оскільки її часто вважають зразковою демократією, водночас добробут країни значною мірою базується на видобутку нафти, що спричиняє кліматичну шкоду для нинішніх і майбутніх поколінь. Це протиріччя дозволяє дослідити напруження між демократичною легітимністю, економічною залежністю та екологічною відповідальністю. Дослідницька група має міждисциплінарний характер і об'єднує науковців із теології, психології, соціальної антропології, біології, географії та філософії. Через організацію конференцій, майбутнісних лабораторій і публічних лекцій група прагне розширити уявлення про те, якою може бути демократія в умовах антропоцену, та сприяти формуванню нових демократичних підходів,

здатних відповідати планетарним межам і екологічним реаліям (Demokrati og klimakrise, 2025).

Цінність цього проєкту полягає в тому, що він не обмежується лише здійсненням власних академічних досліджень у сфері демократії, а послідовно інвестує у формування нового покоління дослідників, підтримуючи магістерські наукові проєкти здобувачів освіти. Такий підхід свідчить про стратегічне бачення розвитку демократичних знань як безперервного процесу, що поєднує інституційну науку з академічною молоддю та міждисциплінарним середовищем. Ініціатива UiO:Democracy, яка передбачає щорічне присудження магістерських премій студентам, що працюють над темами, пов’язаними з демократією, є прикладом системної підтримки ранніх етапів наукової діяльності та заохочення якісних дослідницьких задумів ще на стадії формування магістерського проєкту. Важливо, що до участі можуть долучатися студенти незалежно від академічного профілю, що розширює тематичні й методологічні горизонти дослідження демократії та сприяє її осмисленню як комплексного соціального феномена.

Проєкт демонструє відкритість до різноманітних дослідницьких підходів і тем, про що свідчить широкий спектр магістерських робіт-переможців – від аналізу експорту стратегічних озброєнь і геополітичних аспектів демократії до вивчення впливу штучного інтелекту, національної ідентичності, свободи слова, інклюзії та філософських основ демократичного устрою. Така міждисциплінарність не лише підсилює наукову якість проєкту, а й створює умови для формування цілісного розуміння демократії в сучасному світі, де політичні, правові, технологічні, культурні та освітні виміри тісно переплітаються. Фінансова підтримка магістерських досліджень у вигляді премій і стипендій дозволяє студентам зосередитися на поглибленому опрацюванні складних суспільно значущих проблем, підвищує мотивацію до наукової роботи та сприяє підвищенню якості академічних досліджень.

Особливої уваги заслуговує той факт, що магістерська премія UiO:Democracy орієнтована не лише на академічну досконаліть, а й на демократичну значущість запропонованих тем і дослідницьких підходів. Таким чином, проєкт виконує подвійну функцію: з одного боку, він стимулює розвиток критичного, аналітичного й відповідального мислення у студентів, а з іншого – сприяє накопиченню знань, необхідних для зміцнення демократичних інституцій і практик. Підтримка магістерських досліджень у межах UiO:Democracy можна розглядати як інвестицію в майбутнє демократії, оскільки саме через залучення молодих дослідників, їхню ініціативність і готовність працювати з актуальними викликами формується інтелектуальний потенціал, здатний забезпечити подальший розвиток демократичного суспільства.

Серед проєктів-переможців 2025 року особливу увагу привертає магістерське дослідження Лю Нінчжі (Liu Ningzhi) «Штучний інтелект через кордони – як національна ідентичність формує переконання за допомогою місцевих та іноземних моделей великих мов». У межах цього проєкту автор аналізує, як уявлення про національне походження штучного інтелекту впливає на рівень довіри до нього та на його здатність переконувати користувачів. Дослідження поєднує психологію, політику й технології, висвітлюючи потенційні ризики для демократичного дискурсу в умовах геополітичної напруги та стрімкого поширення ШІ як джерел інформації й формування суспільних поглядів.

Іншим переможним проєктом стала магістерська робота Вільде Лонгва Райєрсен (Vilde Longva Reiersen) «Кордон демократії: балансування свободи вираження поглядів та захисту від мови ненависті». У цьому дослідженні авторка зосереджується на аналізі практики Європейської конвенції з прав людини, зокрема на тому, як Європейський суд з прав людини балансує між правом на свободу вираження поглядів і необхідністю захисту осіб від мови ненависті та дискримінації. Робота має не лише теоретичне, а й практичне

значення, оскільки досліджує наслідки таких рішень для національного законодавства та суспільних процесів у Норвегії.

Значний інтерес викликало також дослідження Міке Лерер (Mieke Löhrer) «Зв'язок між експортом зброї та демократією», у якому аналізується, якою мірою держави використовують експорт озброєнь як інструмент політики та як тип політичного режиму впливає на ці процеси. Вчена досліджує, чи схильні демократичні держави активніше постачати зброю одна одній, а також які політичні мотиви можуть стояти за такими рішеннями. Проєкт поєднує підходи з досліджень миру й конфліктів, міжнародних відносин і теорії демократії, розкриваючи складні взаємозв'язки між безпекою та демократичними цінностями.

Філософський вимір демократії представлений у магістерській роботі Варін Елізабет Зіннес (Vårin Elisabet Sinnes) «Наскільки успішною є концепція Сейли Бенхабіб «демократичних ітерацій» як відповідь на парадокс демократичного закриття?». У цій праці авторка аналізує проблему включення й виключення в сучасних демократіях, звертаючись до питань міграції, глобалізації та транснаціональних рішень. Дослідження критично осмислює те, кого саме вважають «членами» демократії, і демонструє, як філософський аналіз може сприяти глибшому розумінню демократичних суперечностей і механізмів їх подолання.

Ще одним проєктом-переможцем стала магістерська дисертація Ірис-Роберти Кірай (Iris-Roberta Kiraly) «Спогади з проміжного періоду», присвячена темі демократичної інклюзії в освітньому середовищі. Авторка досліджує досвід освітян-мігрантів у школах Осло, зосереджуючись на психосоціальних аспектах інклюзії, які часто залишаються поза увагою публічних дискусій. Робота підкреслює, що демократія є незавершеним процесом, який потребує постійного переосмислення через участь, визнання та врахування голосів тих, хто перебуває на периферії суспільства.

Ми бачимо, що підтримка магістерських досліджень у межах UiO:Democracy охоплює широкий спектр тем – від технологій і геополітики

до права, філософії та освіти, – але всі вони об’єднані спільною метою осмислення й розвитку демократії. Фінансування таких проєктів не лише підвищує якість академічних досліджень, а й формує покоління молодих науковців, здатних критично мислити, працювати міждисциплінарно та робити реальний внесок у розвиток демократичних знань і практик.

Важливо зазначити, що проєктна система стала настільки поширеною, що деякі заклади освіти повністю перейшла на цей метод навчання. Зокрема, з 2020 року середня школа Глеммен впроваджує нову педагогічну модель з метою розвитку здобувачів освіти як активних громадян. Модель базується на заохоченні творчості, інформаційної грамотності, поглибленого навчання та соціальної компетентності. Концепція навчання, що характеризується мотивацією, персоналізацією, реалістичністю та соціальною глибиною, вимагає коригування ролей як учнів, так і вчителів. Основою освіти в цьому закладі є так звані Læringsoppdrag, що перекладається як «освітні завдання» або «проєкти». Ці завдання виконуються здобувачами освіти індивідуально або в групах. Метою цих вправ є розвиток критичного мислення, творчості, адаптивності, навичок вирішення проблем та співпраці. Очевидно, що всі ці проєкти мають виразне практичне значення і ретельно розроблені для залучення здобувачів освіти до вирішення нагальних соціальних проблем громади, в якій вони проживають (Vaughan, Burnaford, 2016).

Особливо цінним для дослідження є той факт, що досвід конструктивної громадянської взаємодії на засадах демократичної поведінки студенти університетів здобувають ще зі шкіл. Так, із 1989 року в Королівстві Норвегія заведено проводити вибори в школах. Цей метод відомий як «Проєкт шкільних виборів». Організація відповідає за координацію пробних виборів у норвезьких середніх школах, які проводяться напередодні національних і місцевих виборів у Королівстві Норвегія. Такі вибори проводяться за кілька тижнів до звичайних виборів, а їхні результати оприлюднюються за кілька днів до останніх. Це явище привернуло значну увагу як ЗМІ, так і політичних аналітиків. Результати цих виборів часто

слугують індикатором тенденцій, які згодом спостерігаються на звичайних виборах. Таким чином, здобувачі освіти отримують можливість брати участь у демократичних процесах прийняття рішень ще до досягнення повноліття.

Окремо зупиномося на використанні рольових ігор, як методу з групи технологій ситуативного моделювання, у реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи Королівстві Норвегія (Tatto, 2021). Однією з таких ігор, яка вже досягла міжнародного рівня, є «Торт Демократії». Це захоплююча настільна гра, створена норвезькою організацією Rafto Foundation for Human Rights. Програма була прийнята в Королівстві Норвегія та багатьох інших країнах як інструмент громадянської освіти серед молоді та дорослих.

Гра спрямована на розвиток громадянської компетентності, критичного мислення, навичок дискусії, колективного ухвалення рішень, усвідомлення ролі інститутів і громадян у побудові демократії. Вона також дає змогу моделювати загрози демократичних цінностей (корупція, авторитаризм, дискримінація тощо), стимулює аналіз і пошук стратегій захисту демократичної системи. Таким чином, гра діє як освітній інструмент демократичного виховання для молоді й дорослих – у школах, університетах, громадських організаціях. Варто зауважити, що гра не передбачає «єдиного правильного рішення»: її ціль – сприяти дискусії, порівнянню різних підходів і спільному формуванню уявлень про демократичні процеси. Таким чином, «виграш» чи «програш» не є чітко детермінованими – важливішим є процес обговорення, ухвалення спільних рішень і усвідомлення ризиків, ніж формальний результат.

Процедура проведення гри має кілька етапів:

1. Підготовчий етап (5 хвилин). Перед початком гри модератор знайомить учасників з правилами та метою гри «Торт демократії». Важливо, що модератор має інструкцію, яка супроводжує комплект гри.

2. Побудова держави (10 хвилин). Учасники обговорюють і вибирають елементи, які, на їхню думку, є необхідними для створення

базової державної структури з нуля: наприклад, інститути державного управління, правова систему, національна ідентичність, елементи громадянської спільноти тощо. Це дає змогу змоделювати фундамент, на якому може бути побудована держава.

3. Побудова національної ідентичності (5-10 хвилин). На цьому творчому етапі учасники обирають назву своїй країні та зображають прапор, який би відповідав її ідентичності.

4. Додавання елементів демократії та логічне творення демократії (20 хвилин). Після визначення базових державних інститутів учасники додають «демократичні» компоненти: участь громадян, права людини, свободу вираження, механізми контролю влади, прозорість, інклюзивність, систему виборів. Цей етап ілюструє, що демократія – це не лише структура держави, але й спосіб взаємодії між громадянами та інститутами, змістовні цінності й практики. Учасники мають обрати лише 6 компонентв та розмістити їх у логічному порядку , аргументуючи, чому такі елементи варто закласти у першу чергу, а які – пізніше. Це спонукає їх до дискусії про пріоритети, взаємозв’язки й залежності між інститутами та демократичними практиками.

5. Боротьба з «поганими інгредієнтами» (5 хвилин). У грі передбачено, що після формування «Торта демократії» учасники розглядають можливі ризики – тобто «погані інгредієнти», які можуть підірвати або зруйнувати демократію (наприклад, корупція, авторитаризм, нетерпимість, брак прав людини тощо). Це дає змогу визначити небезпеки для демократичної системи. На основі виявлених загроз учасники генерують ідеї та стратегії, як «Торт демократії» можна захистити – тобто які інститути, механізми, суспільні практики чи громадянська участь є необхідними, щоб уникнути деградації або знищення демократії. Таким чином гра стає не лише моделлю, але і майданчиком для рефлексії та планування. Для цього учасники можуть додати до «Торта» один новий інгредієнт або

аргументувати яким чином можна нівелювати дію ризиків за допомогою тих «інгредієнтів», які вже є.

6. Рефлексія та дискусія. Ключовим елементом є колективна дискусія: обговорення рішень, критичне зважування, обґрунтування позицій. Саме через діалог учасники приходять до усвідомлення, що демократія – це процес, який потребує активної участі, компромісів, відповідальності та постійного догляду. Після завершення гри учасники можуть підсумувати, що було обрано, які «інгредієнти» вважалися найважливішими, які загрози – найнебезпечнішими, і які механізми або дії вони б рекомендували для захисту демократії у реальному житті. Така оцінка сприяє закріпленню знань і формуванню громадянської позиції (Рецепт демократії, 2025).

Мета гри – створити «торт» демократичної держави. Картки для гри представлено на рис. 2.2.

*Рис. 2.2. Картки для гри «Торт Демократії» (*Рецепт демократії, 2025*)*

У науково-педагогічному контексті «Democracy Cake» – це приклад діалогово-симуляційної методики громадянської освіти, яка поєднує знання про демократію, ціннісне її осмислення та колективну практику ухвалення

рішень. Вона сприяє формуванню громадянської компетентності, зокрема здатності до рефлексії, критичного аналізу, участі та відповідальності.

Такий підхід добре вписується у сучасні програми неформальної освіти, тренінги з прав людини або демократії, молодіжні та громадські ініціативи – особливо у контекстах, де громадянська свідомість, довіра до інститутів та політична участь потребують зміцнення.

Крім того, в Королівстві Норвегія активно проводяться гостьові лекції та екскурсії до муніципалітетів, поліцейських відділків та неурядових організацій. Існує безліч платформ як для теоретичного ознайомлення, так і для практичної участі у вирішенні питань, пов'язаних з демократією. Систематично впроваджується низка вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення, а громадянська освіта включається до навчальних програм інших академічних дисциплін.

Беззаперечно, що для ефективної реалізації ідей громадянської освіти необхідне також підвищення кваліфікації вчителів-практиків. Спільно з Міністерством освіти і науки було розроблено спеціальну платформу, яка пропонує консультації, курси та онлайн-ресурси для навчальних закладів і програм підготовки вчителів. Мета цієї ініціативи – посилити зусилля закладів освіти у вихованні демократичної готовності до боротьби з різними формами групової ворожості, включаючи упередження, ксенофобію, расизм, антисемітизм, антимусульманську ненависть та екстремізм. Платформа відома під назвою Om Dembra. Варто зазначити, що матеріали також доступні іншими мовами.

Платформа Dembra – це державна освітня ініціатива в Королівстві Норвегія, яка пропонує безкоштовні ресурси, курси та методичну підтримку для шкіл і закладів вищої освіти з метою протидії расизму, антисемітизму, ксенофобії, груповій ворожості та екстремізму. Саме тому у своїй основі Dembra спирається на переконання, що найкращий спосіб запобігти упередженням і нетерпимості – це заохочувати інклюзію, активну участь,

критичне мислення та міжкультурну комунікацію серед здобувачів освіти та викладачів.

Історично Dembra була започаткована 2012 року як ініціатива трьох установ: Центру дослідження Голокосту та віросповідань меншин (HL-senteret), Європейського центру Вергеланда (EWC) та та Інституту педагогічної освіти та шкільних досліджень при Університеті Осло.

Перші п'ять шкіл розпочали роботу з програмою Dembra восени 2013 року. З 2016 року програма Dembra була розширена до національного масштабу, водночас Європейський центр Вергеланда вирішив припинити свою участь в цій ініціативі. Сьогодні шість центрів миру та прав людини в різних частинах країни пропонують програму Dembra: Фонд Rafto у Західній Норвегії, Центр миру та прав людини ARKIVET у Південній Норвегії, Центр миру Нансена у Центральній Норвегії, Центр Фальстад у Центральній Норвегії, Центр HL у Східній Норвегії та Центр Нарвік у Північній Норвегії. Платформа Dembra.no була вперше запущена у 2016 році. Вебсайт містить безкоштовні навчальні ресурси як для закладів освіти, так і для навчання вчителів.

Станом на 2023 рік приблизно 155 шкіл з понад 4300 вчителями отримали консультації та курси через Dembra. Завдяки програмі Dembra для педагогічної освіти 13 педагогічних навчальних закладів були залучені до розвитку професійної компетентності та ресурсів для використання зі студентами, учнями та вчителями. Dembra посіла важливе місце у сфері запобігання упередженням у школах, а веб-сайт Dembra, dembra.no, є важливим джерелом вправ та предметних матеріалів для вчителів, студентів-педагогів та викладачів педагогічних спеціальностей.

Наразі Україна стоїть перед завданням глибокого оновлення системи освіти, особливо в аспектах формування активного, відповідального громадянина. В умовах війни, суспільних трансформацій та демократизації державного управління громадянська освіта стає не просто навчальним компонентом, а важливим елементом національної безпеки та європейського

розвитку. З огляду на це, нами було визначено ключові елементи освітньої системи Королівства Норвегія, які доцільно було би впровадити в український освітній простір.

1. Громадянська освіта як детермінанта змісту освіти усіх рівнів. Однією з головних переваг норвезької системи є інтеграція формальної, неформальної та інформальної громадянської освіти у всі рівні освіти загалом та напрями педагогічної підготовки зокрема. У Королівстві Норвегія у майбутніх вчителів формуються складники громадянської компетентності не лише через окремі спеціалізовані курси, а й наскрізно – у процесі вивчення педагогіки, методик навчання, соціології, філософії освіти. Такий підхід створює цілісне бачення ролі вчителя як активного громадянина, носія демократичних цінностей і правової культури. Для українських ЗВО доцільним буде впровадження наскрізного курсу / модулю «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів», який би був елементом освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти усіх педагогічних спеціальностей. За своїм змістовим наповненням він міг би охоплювати теми демократії, прав людини, забезпечувати формування активної участі у прийнятті рішень, медіа-грамотності, критичного мислення та соціальної відповідальності.

2. Формувальне оцінювання та культура довіри. Норвезька система освіти базується на принципах формувального оцінювання. Основна його мета – не покарання чи ранжування, а розвиток самосвідомості та саморефлексії здобувача освіти. Викладач виступає наставником, який допомагає здобувачеві освіти усвідомити свої сильні сторони і зони росту. Вербальні оцінки, індивідуальні консультації, портфоліо досягнень – звичні практики в норвезьких школах і університетах. В Україні цей підхід можна адаптувати шляхом розширення практики формувального оцінювання у педагогічних університетах. Для студентів це означало би регулярний діалог із викладачем, самооцінювання рівня сформованості власних професійних і громадянських компетентностей, навчання та наукову діяльність за

індивідуальною освітньою траєкторією. Такий формат сприятиме розвитку відповідальності, рефлексивності й довіри у стосунках між студентом і викладачем.

3. Проєктне навчання. Важливою характеристикою норвезької педагогічної освіти є акцент на проєктній діяльності, що орієнтується на вирішення реальних суспільних проблем. Це формує не лише знання, а й активну громадянську позицію, уміння співпрацювати, дискутувати та діяти відповідально за різних умов і ситуацій. Для українських педагогічних ЗВО варто створити обов'язковий компонент громадянсько-практичних проєктів. Студенти могли б розробляти ініціативи для своїх громад: тренінги з медіаграмотності для людей різного віку, освітні акції з прав людини, парламентські вибори в закладах освіти, волонтерські проєкти тощо. Таке навчання через дію допомагає виховувати майбутніх учителів як реальних агентів демократичних змін.

4. Використання інтерактивних методів і цифрових платформ. У Королівстві Норвегія громадянська освіта побудована на активних методах – дискусіях, дебатах, рольових іграх. Одним із найцікавіших прикладів є онлайн-платформа Tenk.faktisk, яка допомагає студентам розвивати навички критичного мислення, відрізняти фейки від фактів, вести конструктивний діалог. Вартими уваги є інтерактивні методи з технології опрацювання дискусійних питань та технології сюжетно-рольового моделювання. Найпоширенішою є гра Democracy Cake, де учасники моделюють побудову демократичної держави, обговорюючи права, обов'язки та ризики авторитаризму. Українська система педагогічної підготовки може інтегрувати подібні методи: рольові ігри «Вибори студентського президента / парламенту», дебати «Моє право – моя відповідальність», симуляції парламентських засідань, створення цифрових навчальних платформ із завданнями на основі реальних суспільних кейсів. Це дозволить поєднати академічну освіту з розвитком комунікаційних, соціальних і громадянських умінь.

5. Підготовка викладачів як фасилітаторів демократії. У Королівстві Норвегія велика увага приділяється підготовці майбутніх учителів та підвищенню кваліфікації педагогів-практиків до роботи з темами толерантності, протидії дискримінації, екстремізму, ксенофобії. Спеціальна платформа «Dembra» пропонує курси для педагогів, що допомагають навчати демократії через практику шкільного / університетського життя, створювати безпечне, інклюзивне освітнє середовище. В Україні доцільно створити аналогічну національну програму удосконалення підготовки майбутніх учителів / викладачів з громадянської освіти, орієнтовану на розвиток педагогічної етики, емпатії, комунікативної культури. Це може бути частиною підвищення кваліфікації вчителів-практиків або модулем у магістерських освітньо-професійних програмах педагогічного профілю.

6. Академічна автономія і партнерство. Норвезька модель освіти функціонує на основі високого рівня автономії шкіл і університетів. Викладач має свободу обирати методи, матеріали й форми навчання. До того ж, це підкріплено довірою держави до професійності педагогів і як результат мінімізацією бюрократії. Важливу роль відіграє партнерство між навчальними закладами, місцевою владою та громадськими організаціями. Українська система потребує подібного підходу: розширення академічної автономії педагогічних університетів, підтримки університетських ініціатив громадянської освіти, налагодження партнерств з громадськими об’єднаннями, молодіжними радами, неурядовими організаціями і, безумовно, зменшення «паперової» роботи для педагогів. Це допоможе зробити формальну, неформальну та інформальну громадянську освіту практичною, живою і соціально значущою.

7. Потреба у якісній комунікації. Норвезький освітній простір ґрунтується на повазі, довірі та відкритому спілкуванні. Студенти й викладачі сприймаються як партнери, а не як суб’єкт і об’єкт навчання. Такий клімат взаємоповаги формує в майбутніх педагогів культуру демократичного діалогу, здатність слухати, аргументувати і співпрацювати.

В українських педагогічних закладах цю культуру можна розвивати через інтерактивні методи з групи технологій опрацювання дискусійних питань, наприклад, за допомогою методу «Світове кафе».

Підсумовуючи, варто зазначити, що досвід Королівства Норвегія є надзвичайно цінним. Важливо поважати національні здобутки у функціонуванні національної системи освіти. Водночас є важливою можливість гармонійно використовувати прогресивні досягнення зарубіжних освітніх систем для модернізації та розбудови національної системи освіти. Норвезький досвід показує, що громадянська освіта є не просто предметом, а філософією педагогічної підготовки. Її основа – довіра, активність, рефлексія, діалог. Українська система, інтегруючи ці принципи, зможе підготувати нове покоління вчителів, які не лише навчають, а й виховують вільну, відповідальну особистість, здатну розбудовувати демократичну державу.

Очевидно, що громадянська освіта в Королівстві Норвегія охоплює не лише набуття теоретичних знань про державу чи політику. Її метою є виховання свідомих, критично мислячих громадян, здатних діяти розсудливо в демократичному суспільстві. Цей педагогічний підхід характеризується активністю, діалогічністю та рефлексивністю.

Висновки до другого розділу

Для Королівства Норвегія характерним є системне та наскрізне впровадження ідей громадянської освіти в освітню політику та практику. Це зумовлює формування єдиної освітньої траєкторії та широкого спектра напрямів її реалізації. Зокрема, принципи громадянської освіти знаходять практичне відображення у включенні відповідних ідей до освітнього процесу закладів освіти різних рівнів, розвитку демократичних засад суспільства та свободи вибору, забезпеченні рівних можливостей і дотриманні принципів

інклюзивності, впровадженні діяльнісного підходу до навчання, а також у підтримці системи освіти дорослих.

Нормативно-правове забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи в Королівстві Норвегія ґрунтується на «Законі про університети та коледжі» («Universitets- og høyskoleloven»), «Положенні про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1–7 класів» («Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»), а також на освітніх програмах, що розробляються безпосередньо на рівні університетів. Аналіз зазначених документів засвідчив, що основна увага в них зосереджена на вимогах до організації якісного освітнього середовища, а не на чітко визначених вимогах до здобувачів освіти. Такий підхід може свідчити про високий рівень довіри до студентів і надання їм значної академічної свободи у виборі та опануванні навчального матеріалу відповідно до власних інтересів.

У межах дослідження було проаналізовано шість освітніх програм підготовки вчителів початкової школи, розроблених провідними закладами вищої освіти Королівства Норвегія, зокрема Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University) та Університету Агдера (University of Agder). Установлено, що підготовка вчителів початкової освіти триває п’ять років (три роки бакалаврату та два роки магістратури) й охоплює 300 кредитів ECTS. На рівні бакалаврату обов’язковими є дисципліни «Педагогіка», «Норвезька мова» та «Математика», водночас варіативна складова навчального плану вирізняється значною різноманітністю.

Зокрема, в Норвезькому університеті природничих та технічних наук серед вибіркових дисциплін, пов’язаних із громадянською освітою, пропонуються такі курси: «Релігія, переконання та етика в суспільстві та

школі» («Religion, livssyn og etikk i samfunn og skole»); «Глухі люди у світі» («Døve i verden»); «Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта» («Elevmangfold, oppvekstvilkår og likeverdig opplæring»); «Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство» («Lokaldemokrati, politisk deltakelse og forskningsmetode for skolefaget samfunnsfag»), «Місцеві та національні громади та конфлікти» («Lokale og nasjonale fellesskap og konflikter»), «Критичні погляди на роль вчителя суспільствознавства» («Kritiske perspektiver på samfunnsfaglærerrollen») ін.

Встановлено також наскрізне включення тем, які пов'язані з корінним народом Саамі, до змісту освітніх компонентів, що опановують майбутні вчителі початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

На відміну від українських нормативних документів у сфері освіти, у Королівстві Норвегія відсутній чітко структурований перелік громадянських компетентностей. У «Положенні про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1–7 класів» подано перелік загальних компетентностей, які не мають формалізованих назв і описуються через очікувані результати професійної діяльності випускника. Зокрема, вчитель початкової школи після завершення навчання здатний посилювати міжнародні та мультикультурні перспективи в діяльності школи, сприяти усвідомленню статусу саамі як корінного народу, стимулювати демократичну участь і сталий розвиток; ініціювати та підтримувати співпрацю між школою й родиною, а також взаємодіяти з іншими суб'єктами освітнього процесу; вільно володіти усною та письмовою норвезькою мовою (букмол і нюношк) та професійно використовувати її в освітньому контексті; здійснювати фахову комунікацію з питань професійної практики, володіти цифровою компетентністю; аналізувати й оцінювати академічні та етичні проблеми, а також робити внесок у розвиток академічної спільноти закладу освіти; сприяти інноваційним процесам у діяльності школи та залученню

місцевого соціального, трудового й культурного середовища до освітнього процесу.

Встановлено, що зміст підготовки майбутніх учителів орієнтований на особистість здобувача освіти, його потреби та індивідуальну траєкторію розвитку, з акцентом на формуванні самостійності, творчого потенціалу та критичного мислення.

Формування зазначених компетентностей забезпечується комплексним використанням різноманітних форм, методів і засобів навчання. Традиційною формою організації освітнього процесу залишається денна, однак активно застосовуються також заочна, дистанційна, гібридна, комбінована з практикою форми навчання та модульні курси.

Узагальнено, що серед методів навчання домінують ті, які передбачають високий рівень автономності здобувачів освіти. Широко використовуються словесні методи, зокрема дискусії та дебати. Для колективного обговорення суспільно значущих питань створюються спеціалізовані платформи, наприклад Tenk.faktisk. Поширеним є також метод проєктів, ефективність якого визнається настільки високою, що окремі заклади освіти майже повністю будують освітній процес на проєктній основі (наприклад, Глеммен), а Університет Осло, реалізують масштабні міжфакультетські проєктні ініціативи. Окрім цього, застосовується «Проєкт шкільних виборів», а також різноманітні освітні ігри, зокрема «Торт демократії».

Матеріали розділу відображено в таких публікаціях автора: Myroshnychenko, N., **Zolotarenko, T.,** Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024); Золотаренко, Т.О. (2023); Золотаренко, Т. О. (2024d); Золотаренко, Т. О. (2024e); Золотаренко, Т. О. (2024f); Золотаренко, Т. О. (2024g); Золотаренко, Т. О. (2024h); Золотаренко, Т.О. (2023b); Золотаренко, Т.О. (2023c); Золотаренко, Т.О. (2024k); Золотаренко, Т.О. (2024m); Золотаренко, Т.О. (2024n); Золотаренко, Т.О. (2025c).

РОЗДІЛ 3.
ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ ДОСВІДУ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ З РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

3.1. Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в змісті сучасної фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах

Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у змісті підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах відбувається через системне переосмислення цілей, змісту й методів педагогічної освіти відповідно до принципів демократичності, прав людини, активного громадянства та культури участі. Центральною ідеєю є формування у студентів спроможності виховувати молодших школярів як відповідальних, критично мислячих громадян, здатних діяти в демократичному суспільстві, а також розуміння вчителя як носія цінностей демократії та соціальної згуртованості.

На початку становлення, громадянська освіта в Україні піддавалася аналогічним впливам, що і світова. Її розвиток залежав від різноманітних чинників, які робили цей процес нелінійним. Ми не будемо детально описувати увесь генезис громадянської освіти на території України, оскільки це потребує окремого детального вивчення і не є об’єктом нашого дослідження. Натомість ми коротко проаналізуємо цей процес за останні декілька століть та визначимо особливості реалізації Концепції громадянської освіти в Україні на сучасному етапі у змісті фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах.

В історії України найбільш яскравим прикладом впровадження ідей громадянської освіти, на наш погляд, є період українського козацтва (XV-XVIII століття). Для нього характерні демократична політична система та морально-етичний кодекс. Основними рисами політичної системи Запорізької січі були виборність влади, колективна відповідальність, рівність прав та загальна участь у прийнятті рішень. Це був приклад прямої демократії, за якої народ безпосередньо брав участь у прийнятті рішень, а не делегував це завдання обраним представникам. Із занепадом козацтва спостерігається і тимчасовий занепад ідей демократії.

Ще задовго до появи офіційного терміну, громадянська освіта формувалася у творчості відомих українських культурних діячів зокрема Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова, Бориса Грінченка, Михайла Грушевського та багатьох інших. Вони закладали поняття свободи, боротьби за незалежність та любові до України. Активно, хоча здебільшого і підпільно, розвивалися освітні товариства («Просвіта», «Пласт»), які пропагували ідеї патріотизму, відповідальності й активної участі в житті громади.

Радянський період (1917-1991 рр.) характеризувався суттєвим уповільненням аж до практичного занепаду ідей демократії. Система освіти готувала не громадянина, а «радянську людину», яка фактично була позбавлена будь-яких прав. Натомість, підтримання державної ідеології значно перевищувала важливість людського життя. Як наслідок, вільне висловлювання думок чи критичне мислення суворо каралося. Маємо зауважити, що цей період наклав суттєвий відбиток на свідомість не одного покоління українців, з його наслідками ми боремося й дотепер.

З початку здобуття незалежності (1991 рік) розпочинається тривалий період деміфологізації історичних, культурних концепцій, боротьба з комплексом меншовартості. Розробляються перші сучасні шляхи упровадження громадянської освіти. Визначальним моментом у визнанні її необхідності стала Революція гідності (2013-2014 рр.), ключовим наслідком

якої в галузі педагогіки є прийняття Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.), зміст якої було уточнено у 2022 році в контексті початку повномасштабного вторнення.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні – це нормативний документ, який спрямований на розробку ефективних умов формування громадянських компетентностей в українців. Він складається зі вступу, опису ціннісних орієнтирів громадянської освіти, її мети та завдань, принципів реалізації, системи, а також сучасних викликів та ризиків. У якості додатків поданий перелік основних громадянських компетентностей та індикаторів ефективності реалізації Концепції.

Це систений документ, який визначає бачення, цінності, цілі та механізми формування активного, відповідального й свідомого громадянина в умовах демократичної держави та сучасних безпекових викликів. Концепція громадянської освіти в Україні виходить з розуміння того, що громадянська освіта є не окремим навчальним предметом, а наскрізним процесом формування компетентностей, цінностей і моделей поведінки, які дозволяють людині усвідомлювати себе джерелом влади, реалізовувати і захищати свої права, виконувати обов’язки та брати відповідальність за розвиток держави, громади й суспільства загалом.

У документі громадянська освіта трактується як освіта на основі національних і загальнолюдських цінностей, спрямована на утвердження демократії, верховенства права, прав людини та громадянської гідності. Важливим акцентом є ідея персональної відповідальності кожного громадянина за стан держави, що реалізується через участь у виборах, громадському житті, ухваленні рішень, сплату податків і повсякденні дії. Таким чином, концепція відмовляється від пасивної моделі «отримувача державних послуг» і просуває модель громадянина як активного суб’єкта держави.

Концепція спирається на Конституцію України, законодавство у сфері освіти, молодіжної політики, прав людини, національно-патріотичного

виховання, а також на європейські документи, зокрема рекомендації ЄС та хартії Ради Європи. Громадянські компетентності визначаються як одна з ключових компетентностей навчання впродовж життя, а їх формування є обов'язком держави на всіх рівнях і у всіх видах освіти. Особлива увага приділяється реформі «Нова українська школа», де громадянська та соціальна компетентність охоплює здатність до співпраці, участі в громадському житті, дотримання прав людини, поваги до закону й культурного різноманіття.

Ціннісною основою громадянської освіти визначено поєднання демократичних принципів із національною ідентичністю. Вона має ґрунтуватися на ідеалах свободи, державності, соборності, історичної пам'яті, поваги до державної мови та символів, водночас поєднуючись із правами людини, толерантністю, недискримінацією, критичним мисленням, правдивістю й відкритим діалогом. Виховний компонент розглядається як невід'ємна частина всього освітнього процесу, а не додаткова або факультативна діяльність.

Метою громадянської освіти проголошено формування і розвиток громадянських компетентностей, необхідних для захисту демократії та державності, здатності відстоювати свої права, виконувати обов'язки, брати відповідальність за власне життя, сім'ю та громаду. Серед ключових завдань – формування національної та культурної ідентичності, поваги до прав і гідності людини, розвиток критичного мислення і медіаграмотності, готовності до волонтерства, громадських ініціатив, демократичного врядування та конструктивної взаємодії в суспільстві.

Концепція наголошує, що громадянська освіта має бути практичною і охоплювати формальну, неформальну й інформальну освіту, всі вікові групи, включно з освітою дорослих. Вона передбачає навчання через участь, тобто залучення людей до реальних процесів співуправління, ухвалення рішень і громадської діяльності, а також поступальне формування компетентностей від простих до складніших на різних етапах життя.

Система громадянської освіти описується як сукупність стандартів, програм, інституцій, педагогів, органів управління та громадянського суспільства. Її зміст охоплює права людини, участь у державному управлінні, механізми захисту прав, діяльність громадських інституцій, національно-патріотичне виховання, медіаосвіту, критичне мислення та волонтерство. Для кожного рівня освіти – від дошкільної до освіти дорослих – визначено специфічні орієнтири формування громадянських компетентностей, відповідних віку та соціальної ролі людини.

Окремо підкреслюється роль педагогів, які мають не лише володіти громадянськими компетентностями, а й демонструвати їх власним прикладом. Професійні стандарти вчителів і викладачів повинні включати здатність формувати цінності громадянського суспільства, а система підготовки й підвищення кваліфікації має забезпечувати методичну та практичну готовність до цієї роботи.

Важливою частиною концепції є аналіз сучасних викликів, зокрема наслідків збройної та інформаційної агресії російської федерації. Документ прямо констатує, що на тимчасово окупованих територіях здійснюється цілеспрямована політика знищення української громадянської ідентичності через освіту, мілітаризацію та пропаганду. У відповідь держава має розвивати дистанційні, цифрові й культурні інструменти підтримки зв’язку з громадянами на окупованих територіях, зберігати їхню ідентичність та готувати підґрунтя для реінтеграції.

Загальний стан громадянської освіти в Україні оцінюється як фрагментарний, із браком єдиного бачення, системності та належного кадрового й методичного забезпечення. Часто громадянська освіта зводиться лише до передачі знань, без глибокого ціннісного та діяльнісного компонентів. Концепція покликана подолати ці проблеми через створення цілісної системи, моніторинг якості, залучення громадянського суспільства та державну підтримку.

Реалізація Концепції пов’язується з чіткими індикаторами ефективності, зокрема зростанням громадянської активності, довіри до інституцій, участі у виборах, рівня правової обізнаності та інтеграції громадянських компетентностей у стандарти освіти. Водночас визначено низку ризиків, серед яких війна, недооцінка значення громадянської освіти, нестача ресурсів, демотивація громадян та інформаційні загрози. У підсумку Концепція розвитку громадянської освіти постає як стратегічний інструмент довгострокового зміцнення демократії, національної стійкості та відповідального громадянства в Україні.

Встановлено, що нормативно-правова база впровадження громадянської освіти в Україні визначається серією Законів, Указів та Наказів на чолі з Конституцію України. Серед ключових документів варто відзначити такі: Закон України «Про освіту»; Закон України «Про основні засади молодіжної політики»; Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, Стратегію національно-патріотичного виховання та Національну стратегію у сфері прав людини.

Основними стратегічними напрямами реалізації визначені правова освіта громадян, тобто знання своїх прав та обов’язків, а також розвиток здатності брати активну участь у житті держави. Початок повномасштабного вторгнення росії на територію України спричинив потребу в переосмисленні та доповненні ключових цілей громадянської освіти. Це знайшло відображення у включенні положень про оборонну свідомість, забезпечення безпеки та захист демократії, уточнення суті національно-культурної ідентичності.

Орієнтиром екстраполяції норвезького досвіду у вищу освіту України є формулювання мети громадянської освіти у відповідній Концепції, яка трактується як становлення та розвиток у громадян України громадянських компетентностей, направлених на зміцнення й захист державності та

демократичних цінностей, здатність захищати власні права, відповідально виконувати громадянські обов’язки, брати відповідальність за власне життя, підтримувати гармонійні стосунки в родині та сприяти розвитку й добробуту територіальної громади. (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2022)

Розвиток громадянської освіти має бути комплексним завданням з охопленням усіх видів освіти (формальної, неформальної та інформальної), а також залучати заклади з надання освітніх послуг різних рівнів. Акцент варто робити на практичній спрямованості та необхідності набуття компетентностей. Для цього використовується «навчання через участь», як ключовий принцип реалізації Концепції. На практиці це означає, що громадянська освіта повинна впроваджуватися за активної участі здобувачів освіти та охоплювати всі сфери суспільного життя. Громадянські компетентності обов'язково повинні ґрунтуватися на сформованих базових компетентностях (Живемо в демократії, 2021).

Нами було детально проаналізовано Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні. Результатом цього аналізу стала розроблена нами схема, розміщена у Додатку В (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2022). Згідно її змісту можемо констатувати, що це нормативний документ з якісно прописаною теоретичною складовою та чіткими цільовими напрямками. Проте оцінювати його ефективність можна лише з огляду на результати впровадження у практику роботи закладів освіти.

Для цього нами було проаналізовано освітні програми для підготовки майбутніх вчителів початкової школи в 9 університетах України. Ми обрали провідні педагогічні заклади вищої освіти, зокрема: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Львівський національний університет імені Івана Франка, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Волинський національний університет імені

Лесі Українки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Для визначення особливостей реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в змісті сучасної фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах нами було проаналізовано бакалаврські та магістерські програми загалом та виокремлено дисципліни, які би були дотичними до громадянської освіти. Покликання на освітні програми/навчальні плани для підготовки майбутніх вчителів початкової освіти з офіційних сторінок цих ЗВО представлено нами в табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

Освітньо-професійні програми (або навчальні плани) підготовки майбутніх вчителів початкової школи в університетах України

Назва ЗВО	*Покликання на бакалаврську програму*	*Покликання на магістерську програму*
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди	https://drive.google.com/file/d/1WNWqxmWtQPuBTt0OZplvqPTY02RqWxmw/view	https://drive.google.com/file/d/13DnOVFpRJ8El-CzHKL1_Lin4JgM69aEe/view
Львівський національний університет імені Івана Франка	https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/07/OPP-25-JUL.pdf	https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/09/OPP-PO-2025-2.pdf
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка	https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/bakalavr/fpp/A3_2025.pdf	https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/fpp/A3_2025.pdf
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	https://elemed.chnu.edu.ua/media/gglozdkb/013-pochatkova-osvita_opp-pochatkova-osvita-bakalavr.pdf	https://elemed.chnu.edu.ua/media/d12oifrs/a3.pdf
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини	https://bit.ly/485l00i	https://bit.ly/4oNArkQ

Волинський національний університет імені Лесі Українки	https://vnu-taskid841251.s3.eu-north-1.amazonaws.com/s3fs-public/Educational%20programs/Document%20programs/npbak_2025podennapzso_3r10m.pdf	https://vnu-taskid841251.s3.eu-north-1.amazonaws.com/s3fs-public/Educational%20programs/Document%20programs/np-2025-po-mahistr-denna.pdf
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	https://elemed.chnu.edu.ua/media/gglozdkb/013-pochatkova-osvita_opp-pochatkova-osvita-bakalavr.pdf	https://elemed.chnu.edu.ua/media/d12oifrs/a3.pdf

Підготовка вчителів початкової школи в Королівстві Норвегія та в Україні відрізняється за тривалістю навчання та кількістю кредитів ЄКТС. У Норвегії для здобуття права працювати вчителем початкової школи обов'язковою є інтегрована п'ятирічна підготовка, яка триває 5 років і становить 300 кредитів ЄКТС; лише після завершення повного циклу навчання випускник може здійснювати педагогічну діяльність у школі. В Україні підготовка майбутніх учителів початкової школи має дворівневу структуру та передбачає бакалаврську і магістерську освіту. Бакалаврська підготовка за спеціальністю «Початкова освіта» триває 3 роки 10 місяців і становить 240 кредитів ЄКТС. Подальше навчання можливе в магістратурі, яка реалізується у двох форматах: освітньо-професійна магістерська програма тривалістю 1 рік 4 місяці обсягом 90 кредитів ЄКТС та освітньо-наукова магістерська програма тривалістю 1 рік 10 місяців обсягом 120 кредитів ЄКТС. Таким чином, на відміну від Норвегії, де підготовка вчителя початкової школи вважається цілісною та завершеною лише після п'ятирічного циклу навчання і обов'язкового опанування магістерської програми, в Україні можливість професійної діяльності виникає вже після завершення бакалаврату, а магістерська підготовка має добровільний і варіативний характер.

Порівняння інваріативної (обов'язкової) та варіативної (вибіркової) складових освітніх програм підготовки вчителів початкової школи засвідчує

суттєві відмінності між Королівством Норвегія та Україною. У Норвегії освітні програми характеризуються високою часткою варіативної складової, що забезпечує значний рівень академічної автономії здобувачів освіти, можливість формування індивідуальної освітньої траєкторії та глибшого опрацювання тем громадянської освіти, демократії, інклюзії та культурного різноманіття; у середньому частка вибіркових компонентів може становити 30–40 % від загального обсягу програми. В Україні ж у бакалаврських програмах підготовки вчителів початкової школи домінує інваріативна складова, яка зазвичай охоплює близько 75 % навчального навантаження (180 кредитів ЄКТС), тоді як варіативна складова становить приблизно 25 % (60 кредитів ЄКТС), що обмежує можливості індивідуалізації навчання та знижує рівень автономії здобувачів освіти порівняно з норвезькою моделлю.

Не менш важливим, є питання наявності чи відсутності у змісті освітніх програм навчальних дисциплін, які би були дотичними до громадянської освіти, а також модулів, які би наскрізно впроваджувалися у фахову підготовку.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди пропонує такі дисципліни: «Україна: історія і сучасні реалії», «Політично-правові студії», «Основи інклюзивної освіти», «Педагогіка партнерства в початковій школі», «Методика формування громадянської та історичної компетентності в початковій школі», «Стратегії адаптивного, персоналізованого та інклюзивного навчання у початковій школі».

Освітньо-професійні програми Львівського національного університету імені Івана Франка для підготовки майбутніх вчителів початкової школи містять такі компоненти для формування елементів громадянської освіти: «Історія України», «Історія української культури», «Базова загально-військова підготовка», «Методика навчання громадянської та історичної, соціальної та здоров’язбережувальної освітньої галузі», «Основи інклюзивної педагогіки», «Педагогіка партнерства», «Технології розвитку критичного мислення в початковій школі», «Демократичні цінності в освітньому просторі

(викладається англійською мовою)», «Основи міжкультурної комунікації (викладається англійською мовою)», «Основи соціокультури та педагогічної етики», «Конфліктологія».

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка пропонує обмежений перелік дисциплін, які би були спрямовані на громадянську освіту: «Історія та культура України», «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі», «Технології навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в початковій школі».

Нами було виявлено, що викладачами Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича розроблено серію дисциплін, які пов'язані із громадянською освітою. Зокрема: «Педагогіка партнерства та лідерства», «Основи інклюзивної педагогіки», «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі», «Цифрова та медійна грамотність в освітньому процесі початкової школи», «Соціально-емоційне навчання та партнерська взаємодія учасників освітнього процесу Нової української школи».

У змісті освітньо-професійних програм для майбутніх вчителів початкової школи, які розміщено на сайті Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини також є дисципліни дотичні до громадянської освіти: «Історія та культура України», «Основи інклюзивної освіти у початковій школі», «Інклюзивна педагогіка початкової школи», «Організація роботи вчителя в інклюзивному класі», «Технології навчання природничої, громадянської та історичної освітніх галузей».

Цікавим є досвід упровадження дисциплін з громадянської освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки. Ці освітні компоненти конкретні та оригінальні. Серед них є такі дисципліни: «Україна в європейському історичному та культурному контекстах», «Творчий феномен Лесі Українки», «Національно-патріотичне виховання», «Інклюзивна освіта», «Діяльнісний підхід у початковій школі», «Методика

навчання громадянської та історичної освітньої галузі», «Правові засади діяльності вчителя початкової школи».

У змісті освітньо-професійної програми для підготовки вчителів початкової школи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького також наявні дисципліни, які сприяють становленню громадянської компетентності у майбутніх вчителів початкової школи. Серед них є такі: «Актуальні питання історії та культури України», «Основи інклюзивної педагогіки», «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі», «Базова загальна військова підготовка (теоретична частина)», «Соціально-емоційне навчання та партнерська взаємодія учасників освітнього процесу Нової української школи».

Варто зауважити, що напрями реалізації громадянської освіти в Україні, згідно відповідної Концепції, має відбуватися комплексно й охоплювати всі рівні освітнього простору – формальну, неформальну та інформальну освіту, які взаємодоповнюють одна одну й разом сприяють формуванню свідомого, відповідального та активного громадянина.

У межах формальної освіти громадянська освіта реалізується передусім через державні освітні стандарти, навчальні програми та обов'язкові освітні компоненти. У закладах загальної середньої освіти вона представлена як у вигляді окремих навчальних предметів, зокрема інтегрованого курсу «Громадянська освіта» в старшій школі, так і через зміст інших дисциплін – історії України, правознавства, української мови та літератури, мистецтва. Формальна громадянська освіта спрямована на засвоєння учнями знань про демократичний устрій держави, права і свободи людини, принципи верховенства права, функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, а також на формування ціннісних орієнтацій і громадянських компетентностей. Важливу роль відіграють і позакласні форми роботи в межах школи – учнівське самоврядування, шкільні парламенті, дебатні клуби, волонтерські ініціативи, які, хоч і організовані в межах формальної освіти, створюють умови для практичного застосування

громадянських знань і навичок. У закладах вищої освіти громадянська освіта реалізується через навчальні дисципліни гуманітарного та соціально-політичного спрямування, педагогічну підготовку майбутніх учителів, участь студентів у органах студентського самоврядування, а також через академічну доброчесність і культуру університетського середовища.

Неформальна освіта в Україні є надзвичайно важливим каналом розвитку громадянських компетентностей, особливо в умовах активного громадянського суспільства. Вона здійснюється поза межами обов'язкових освітніх програм, але має чітко окреслені цілі, організовану структуру та свідомий освітній вплив. Прикладами реалізації громадянської освіти в неформальному просторі є тренінги, семінари, молодіжні школи, табори, дебатні програми, освітні проєкти громадських організацій, спрямовані на розвиток лідерства, правової культури, участі молоді в прийнятті рішень, медіаграмотності та волонтерської діяльності. В Україні поширеними є програми громадянської освіти, які реалізують молодіжні центри, благодійні фонди, правозахисні та освітні організації, а також міжнародні проєкти за підтримки європейських інституцій. Неформальна громадянська освіта відзначається практичною спрямованістю, інтерактивними методами навчання та орієнтацією на реальні суспільні виклики, що дозволяє учасникам набути досвіду активної громадянської участі.

Інформальна освіта відіграє не менш значущу роль у формуванні громадянської свідомості, хоча й не має чітко визначених освітніх програм чи організаторів. Вона реалізується в повсякденному житті людини через особистий досвід, соціальну взаємодію, споживання інформації, участь у суспільних подіях і громадських ініціативах. В українських реаліях інформальна громадянська освіта особливо яскраво проявляється через волонтерський рух, участь громадян у місцевих ініціативах, благодійних акціях, обговореннях суспільно важливих питань у медіапросторі та соціальних мережах. Досвід життя в умовах суспільних трансформацій, війни, волонтерської та взаємодопоміжної діяльності сприяє неформальному

засвоєнню цінностей солідарності, відповідальності, патріотизму, поваги до прав людини та усвідомлення власної ролі в розвитку держави. Самоосвіта, читання аналітичних матеріалів, перегляд освітніх платформ, участь у публічних дискусіях і громадських слуханнях також є прикладами інформальної громадянської освіти.

Таким чином, громадянська освіта в Україні реалізується як безперервний процес, що охоплює всі сфери життя людини. Формальна освіта забезпечує системність і базові знання, неформальна – практичний досвід і розвиток активної позиції, а інформальна – закріплення громадянських цінностей через щоденну соціальну практику. Їх поєднання створює підґрунтя для формування свідомого громадянина, здатного до відповідальної участі в демократичному розвитку українського суспільства.

Окремим питання варто розглянути онлайн курси. В Україні за останні роки сформувалася суттєва розгалужена екосистема онлайн-платформ і освітніх ресурсів, які безпосередньо або опосередковано спрямовані на розвиток громадянської компетентності. Вони орієнтовані на різні цільові групи: учнів, студентів, педагогів, держслужбовців, активних громадян і широку аудиторію.

Однією з найвідоміших платформ є «Prometheus». Вона відіграє ключову роль у поширенні масових відкритих онлайн-курсів, присвячених демократії, правам людини, антикорупції, медіаграмотності та участі громадян у публічному житті. Для педагогів та освітніх управлінців Prometheus пропонує курси про академічну доброчесність, критичне мислення, участь громади в освіті, що напряму пов’язано з формуванням активної громадянської позиції. Платформа цінна тим, що поєднує український контекст із європейськими підходами та дає сертифікати, які часто зараховуються як підвищення кваліфікації.

Платформа «Всеосвіта» орієнтована насамперед на вчителів, вихователів і керівників закладів освіти, але водночас активно працює з темами громадянської освіти та виховання. Тут розміщені курси й вебінари з

громадянської компетентності, прав людини, національно-патріотичного виховання, інклюзії, медіаграмотності, демократичного врядування в школі. «Всеосвіта» важлива тим, що перекладає абстрактні ідеї громадянської освіти у практичні педагогічні інструменти: сценарії уроків, кейси, проєктну діяльність, роботу з учнівським самоврядуванням.

Окреме місце займає державна платформа «Всеукраїнська школа онлайн», де створено розділи з громадянської освіти, історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін. Відеоуроки й матеріали з курсу «Громадянська освіта» для 10 класу безпосередньо спрямовані на формування розуміння демократії, прав людини, ролі громадянина, механізмів участі та відповідальності. Хоч платформа орієнтована передусім на формальну освіту, вона також виконує функцію інформальної громадянської освіти для старшокласників і дорослих.

Цінною є платформа для онлайн-освіти EdEra, яка спеціалізується на сучасних курсах для вчителів і здобувачів освіти. У контексті громадянської компетентності варто згадати курси, пов’язані з Новою українською школою, критичним мисленням, інклюзивною освітою, правами дитини, педагогікою партнерства.

Окрему нішу займають платформи, пов’язані з медіаграмотністю та інформаційною безпекою, які є складовою громадянської компетентності. Зокрема, «Дія.Освіта» пропонує освітні серіали й курси про цифрову грамотність, критичне сприйняття інформації, участь громадян у цифрових сервісах держави.

Узагальнюючи, варто зазначити, що українські платформи для розвитку громадянської компетентності охоплюють широкий спектр тем – від прав людини й демократії до медіаграмотності, волонтерства та участі в управлінні. Їхня цінність полягає в поєднанні знань і практичних навичок, що відповідає сучасному розумінню громадянської освіти як безперервного процесу навчання через участь і власний досвід.

Результати аналізу особливостей реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в змісті сучасної фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах показав наявність в освітньо-професійних програмах дисциплін, які сприяють формуванню в здобувачів вищої освіти складників громадянських компетентностей. Здебільшого вони стосуються історії, інклюзії, методики навчання громадянської та історичної освітньої галузі, а також педагогіки партнерства. У деяких програмах для підготовки учителів початкової освіти в ЗВО України нами було виявленого дисципліни юридичного характеру та базову загальну військову підготовку, але не у всіх. Утім немає в жодній серед проаналізованих програм конкретних курсів, які би були пов’язані із збереженням та вивченням культури нацменшин, а також шляхів захисту вчителя та здобувачів освіти від порушення їхніх прав чи насилля. Хоча про необхідність вивчення цих питань зазначено у змісті Концепції розвитку громадянської освіти в Україні.

3.2. Порівняльний аналіз формування громадянських компетентностей майбутніх учителів України і Королівства Норвегія у процесі фахової підготовки в університетах

Беззаперечним є той факт, що і Королівство Норвегія (Youniss, 2011), і Україна впроваджують громадянську освіту у практику підготовки вчителів початкової школи. Проте, цей процес вони реалізовують по-різному. Для якісного аналізу різниці у підходах нами були розроблені критерії порівняння. Серед них: нормативно-правова база; мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти; співвідношення обов’язкової та вибіркової складової в ОПП; наявність дисциплін пов’язаних з громадянською освітою та демократією; форми, методи і засоби навчання; ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; політика підтримки нацменшин в освітньому процесі;

громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти (неформальна та інформальна освіта). Детальний аналіз за цими показниками нами було представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз формування громадянських компетентностей майбутніх учителів України і Королівства Норвегія у процесі фахової підготовки в університетах

Королівство Норвегія	*Україна*
Нормативно-правова база	
У Королівстві Норвегія немає конкретного документа, який би регламентував впровадження громадянської освіти у практику роботи закладів освіти. Проте її елементи нами були виявлені у «Положенні про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів» («Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»).	Концепція розвитку громадянської освіти в Україні; Закон України «Про освіту»; Закон України «Про основні засади молодіжної політики»; Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», «Стратегію національно-патріотичного виховання та Національну стратегію у сфері прав людини».
Мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти	
5 років охоплює 300 кредитів ЄКТС.	3 роки 10 місяців та охоплює 240 кредитів ЄКТС.

Співвідношення обов'язкової та вибіркової складової в ОПП	
Обов'язкова складова – 165 кредитів ЄКТС.Вибіркова складова – 135 кредитів ЄКТС.	Обов'язкова складова (бакалаврат) – 180 кредитів ЄКТС. Вибіркова складова – 60 кредитів ЄКТС.
Наявність дисциплін пов'язаних з громадянською освітою та демократією	
«Релігія, переконання та етика в суспільстві та школі»; «Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта»; «Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство»; «Жестова мова» та ін.	«Інклюзивна освіта»; «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі»; «Технології розвитку критичного мислення в початковій школі»; «Історія України»; «Базова загальна військова підготовка» тощо.
Форми, методи і засоби навчання	
Методичний інструментарій навчання в Норвегії базується на діяльнісному та демократичному підходах, що передбачають активну участь здобувачів освіти в навчальному процесі. Провідне місце займає проєктно-орієнтоване навчання, яке реалізується через довготривалі міждисциплінарні проєкти, зокрема моделювання шкільних виборів (Skolevalg), аналіз локальних суспільних проблем або розроблення освітніх ініціатив для	В українській системі освіти традиційно переважають пояснювально-ілюстративні та репродуктивні методи навчання, які реалізуються через лекції, семінарські заняття та контроль знань. Разом із тим у межах реформування освіти поступово впроваджуються інтерактивні методи, зокрема обговорення, тренінги, робота в малих групах, а також проєктна діяльність, прикладами якої є виконання навчальних або соціальних проєктів,

громади. Дискусії та дебати є системним методом, що використовується під час опрацювання питань демократії, прав людини, культурного різноманіття та етики. Симуляційні методи (рольові ігри, моделювання роботи парламенту, місцевого самоврядування) дозволяють студентам набути досвіду прийняття колективних рішень. Значне поширення мають також дослідницькі методи, які передбачають самостійний пошук, аналіз та інтерпретацію інформації, а також рефлексивні методи (портфоліо, аналітичні есе, щоденники навчання), спрямовані на усвідомлення власної громадянської позиції. Засоби навчання в Норвегії мають переважно цифровий, інтерактивний і відкритий характер. Широко використовуються університетські навчальні платформи, цифрові бібліотеки, відкриті освітні ресурси та спеціалізовані платформи з громадянської освіти й медіаграмотності (наприклад,	волонтерських ініціатив, тематичних досліджень з громадянської тематики. Рольові ігри та симуляції (наприклад, моделювання роботи органів влади або громадських слухань) застосовуються фрагментарно і залежать від ініціативи викладача. Загалом методи навчання орієнтовані передусім на засвоєння теоретичних знань, а практичні й діяльнісні форми мають допоміжний характер. Засоби навчання в Україні представлені поєднанням традиційних і цифрових ресурсів. Основу становлять підручники, навчальні та навчально-методичні посібники, конспекти лекцій, презентації та роздаткові матеріали. У закладах вищої освіти активно використовуються платформи дистанційного навчання (Moodle, Google Classroom), відеоуроки, електронні курси та методичні рекомендації, розроблені відповідно до вимог Міністерства освіти і науки України. Водночас засоби навчання часто спрямовані на організацію контролю та відтворення знань, а використання інтерактивних цифрових

Tenk.faktisk). Важливими засобами є медіатексти, аналітичні матеріали, подкасти, відеодебати, статистичні бази даних, а також інструменти для організації симуляцій і проєктної роботи. Традиційні підручники відіграють допоміжну роль, натомість ключовим засобом стає портфоліо, яке фіксує освітні результати, рівень рефлексії та громадянської залученості здобувачів освіти.	інструментів, пов'язаних із реальними громадянськими практиками та діяльнісним навчанням, має обмежений і несистемний характер.
Ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів	
Вивчаються відповідні дисципліни. Курси за конкретними темами, вузькоспеціалізовані, здебільшого вибіркові.	Вивчаються відповідні дисципліни. Зазвичай один загальний курс.
Політика підтримки нацменшин в освітньому процесі	
Для майбутніх вчителів розроблені конкретні дисципліни про мову, культуру, звичаї нацменшини – народу Саами.	Має оглядовий характер в змісті дисциплін обов'язкового циклу.
Громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої	

освіти (неформальна та інформальна освіта)	
Є конкретні дисципліни, на яких вивчають поняття «демократія». Деякі ЗВО організовують загальноуніверситетські проєкти з вивчення демократії та дотичних понять. Здобувачі освіти масово і добровільно залучаються до волонтерської діяльності та вирішення важливих стратегічних питань розвитку ЗВО.	У більшості проаналізованих освітніх програм не було виявлено конкретних дисциплін спрямованих на це. Здобувачі освіти загалом залучаються до волонтерської діяльності та вирішення важливих стратегічних питань розвитку ЗВО. Але це явище не носить масового характеру.

З огляду на це, можемо зауважити, що нормативно-правова база якісніше прописана в Україні, натомість практична складова щодо реалізації змісту громадянської освіти продуктивніше реалізується в Королівстві Норвегія.

Зміст освітньо-професійних програм для підготовки вчителів початкової освіти як в університетах Королівства Норвегія (Westrick, Morris, 2016), так і в Україні включає дисципліни, які є складовими громадянської освіти. Однак їхня структура і спрямованість суттєво відрізняються. У Норвегії такі курси є більш численними (за рахунок більшого відсотка варіативної складової) та спеціалізованими: вони охоплюють окремі вузькі напрями, як-от «Глухі люди у світі». Це дає змогу вивчати це питання більш детально. В Україні ж подібні дисципліни мають переважно загальний характер. Інклюзивність розглядається широкими блоками у змісті однієї дисципліни без поділу на конкретні курси. Крім того, українські програми містять дисципліни, пов’язані з військовою підготовкою, що зумовлено сучасними безпековими умовами, проте при цьому нами було виявлено

відносно мало дисципліни, спрямованих на роботу з національними меншинами.

Хоча у змісті Концепції розвитку громадянської освіти в Україні доведена важливість вивчення та збереження їхньої культури та звичаїв. В обох державах ми відзначаємо високий рівень самостійності та залученості здобувачів освіти до діяльності ЗВО, однак у Королівстві Норвегія вивчаються ще й теоретичні аспекти народовладдя (демократії) у змісті конкретних дисциплін.

У кормпаративному вимірі з норвезьким досвідом, методи й засоби формування громадянської компетентності мають як спільні, так і відмінні підходи. Як зазначає Т. Васютіна ключовими для формування громадянської компетентності в майбутніх вчителів в Україні є інтерактивні та діяльнісні методи навчання – проєктна робота, дискусії, аналіз кейсів і колективне розв’язання суспільно значущих проблем, що сприяють формуванню демократичних цінностей і активної громадянської позиції. Це властиво і норвезькій моделі, водночас вона більш системно інституціоналізує громадянську компетентність через шкільну демократію, участь здобувачів освіти у прийнятті рішень, сталі практики учнівського самоврядування та громадянської освіти як наскрізної компетентності. Якщо в українському контексті, зокрема в полікультурному середовищі Закарпаття, акцент робиться на поєднанні національної та культурної ідентичності, міжкультурному діалозі й консолідації в умовах війни та міграції, то в Норвегії переважає фокус на довірі до держави, соціальній рівності та критичній участі в публічній сфері. Спільним для обох країн є активне використання цифрових засобів і медіаресурсів, однак у норвезькій практиці вони тісніше пов’язані з розвитком критичного мислення, участі в публічних дебатах і цифрового громадянства, тоді як в українському випадку цифрові інструменти додатково виконують функцію збереження культурної пам’яті та зміцнення національної ідентичності (Васютіна, 2025).

Таким чином, хоча обидві країни включають елементи громадянської освіти в підготовку майбутніх учителів, норвезький підхід є більш деталізованим і варіативним, а український – більш загальним і менш диференційованим. Безумовно, окремим пунктом варто вказати методи навчання та велику кількість проєктної роботи, яку виконують здобувачі освіти в Королівстві Норвегія. На завершення зазначимо, що на сучасному етапі розвитку, громадянська освіта в Україні все ще проходить тривалий шлях від радянського минулого до демократичної європейської моделі.

3.3. Перспективні напрями впровадження норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти задля формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України

Проаналізувавши норвезький досвід реалізації змісту громадянської освіти задля формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах нами було встановлено ряд цінних ідей, які доцільно, на нашу думку, впроваджуватися в Україні.

Насамперед важливо переосмислити підходи до змістового наповнення освітніх дисциплін, пов’язаних з громадянською освітою. З огляду на досвід Королівства Норвегія, продуктивніше впливають на формування громадянської компетентності дисципліни, на яких вивчається якась одна конкретно окреслена суспільно важлива проблема. Зокрема, важливо доповнити програми освітніми курсами, які би висвітлювали конкретні питання громадянської освіти або описувати міжнародний досвід цього питання.

Нами було розроблено робочу програму навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів». Вона розроблена для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 3 року навчання. Метою освітнього компонента під назвою «Громадянська освіта в професійній підготовці майбутніх вчителів» є формування

комплексного та системного розуміння основних принципів громадянської освіти як ключового компонента професійної діяльності сучасного вчителя, сприяти усвідомленню здобувачами освіти ролі громадянської освіти у розвитку демократичного суспільства, формуванні громадянських компетентностей, правової культури, відповідальності та активної громадянської позиції майбутніх вчителів. Необхідно визнати важливість ознайомлення студентів із тонкощами норвезької освітньої парадигми (оскільки саме вона є лідером в громадянській освіті). Це передбачає глибоке вивчення її основоположних принципів, складної структури, освітньої політики, що лежить в її основі, та ефективних методик, що застосовуються у впровадженні громадянської освіти в контексті підготовки педагогічних кадрів. Це дозволяє здобувачам освіти розширити свої професійні горизонти та розвинути здатність до критичної оцінки різних підходів до громадянської освіти в глобальній педагогічній практиці.

Окрім цього, важливо наскрізно впроваджувати громадянську освіту у всі дисципліни в університетах (формальна освіта) та посилювати її у неформальній та інформальній. Горизонтальна інтеграція забезпечує формування цілісного уявлення про феномен демократії. Орієнтація на реальне громадське життя має реалізовуватися шляхом тісної взаємодії між ЗВО та органами місцевої влади, громадськими організаціями чи іншими установами. Важливою складовою реалізації громадянської освіти поряд із формальною є неформальна та інформальна освіта, які забезпечують практичне засвоєння демократичних цінностей і моделей громадянської поведінки. Неформальна освіта реалізується через участь здобувачів освіти в тренінгах, семінарах, літніх школах, молодіжних і волонтерських програмах, освітніх проєктах громадських організацій, що дозволяє цілеспрямовано формувати громадянські компетентності в умовах добровільності та активної взаємодії. Інформальна освіта, у свою чергу, відбувається в процесі повсякденного соціального досвіду, участі у студентському самоврядуванні, громадських ініціативах, публічних акціях, цифрових комунікативних

середовищах та локальному житті громади, забезпечуючи безперервність громадянського навчання. Поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти сприяє перенесенню теоретичних знань у сферу реальної громадянської діяльності та формуванню цілісного уявлення про демократію як практику суспільного життя.

Важливо впроваджувати онлайн-інструменти для формування громадянських компетентностей, деякі з них нами було представлено в попередніх розділах. Однак, окрім впровадження норвезьких розробок необхідно створювати власні платформи, які би були адаптовані для України. Для цього необхідно готувати компетентних фахівців, які би могли якісно реалізовувати громадянську освіту на практиці. Вибіркові дисципліни під час здобуття вищої освіти, а також курси підвищення кваліфікації могли би значно покращити рівень громадянських компетентностей вчителів.

Аналіз особливостей організації процесу навчання в ЗВО Королівства Норвегія показав, що здобувачам надається високий рівень довіри та свободи вибору. Саме тому часто використовуються активні словесні методи навчання (дискусії) та проєктна робота. Викладачі розробляють широкий спектр дисциплін за вибором. Причому варто зауважити, що обов’язкова та вибіркова складова майже рівноцінні за кількістю кредитів ЄКТС, на відміну від України, де суттєво переважають дисципліни обов’язкового циклу. Розширення кількості дисциплін за вибором та збільшення кредитів на їхнє вивчення позитивно вплинули би на мотивацію здобувачів освіти.

Важливе місце у норвезькому досвіді, щодо розвитку громадянських компетентностей, посідає проєктна діяльність. Її активне впровадження розвиває критичне та аналітичне мислення, вміння доводити свою точку зору поважаючи чужу. В Королівстві Норвегія нами були виявлені як волонтерські (практичні) проєкти, так і загальноуніверситетські з глибокого вивчення демократії та різноманітних дотичних аспектів (теоретичні). Причому варто зауважити, що результати такої проєктної діяльності матимуть цінне соціальне значення.

Ми теж долучилися до розробки та впровадження чотирьох онлайн проєктів, які мають певний дидактичний потенціал для формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти як складника громадянської компетентності у процесі фахової підготовки. Серед них: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову». Кожен з цих проєктів спрямований на формування громадянських компетентностей за допомогою висвітлення життєвого та творчого шляху українців, що внесли вагомий вклад у розвиток української освіти. Конкретним результатом проєктної діяльності є дописи у соцмережі Facebook. On-line формат дозволяє знайомити з матеріали проєкту усіх зацікавлених, не зважаючи на відстань чи час. Також цінно, що до змісту матеріалів виявляють інтерес іноземні науковці. Розглянемо детальніше кожен з цих проєктів.

Проєкт «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри» був розроблений першим із цієї серії. Його особливістю є створення дописів до нагоди ювілейної дати з дня народження виданого педагога та доповненням, у якості однієї (чи декількох) його публікацій, відсканованих з фондів бібліотек. Це допомагає процесу оцифрування (а отже збереження) і популяризації наукових здобутків. Ілюстрація одного з таких дописів представлена на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Ілюстративний матеріал проєкту

«Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри»

«Педагоги України: пам’ятаємо, шануємо!» – подібний до попереднього проте не прив’язаний до ювілейних дат. Для цього проєкту характерні короткі біографічні відомості із переходом на деталізований «портрет» персоналії. Ці матеріали охоплюю біографію педагога; перелік його публікацій; статті інших авторів, про цього педагога; деякі його відскановані роботи; інформацію про ушанування пам’яті педагога; фотогалерея. Малюнок до одного з таких допис показано на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Ілюстративний матеріал проєкту
«Педагоги України: пам’ятаємо, шануємо!»

Проєкт «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» спрямований на поширення ідей про національно-патріотичне виховання та його важливість у процесі становлення громадянських компетентностей українців. Особливістю проєкту є цитати українських педагогів з приводу цього та опис першоджерела для детального ознайомлення. Одна з ілюстрацій до проєкту «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» представлена на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Ілюстративний матеріал проєкту

«Педагоги України про національно-патріотичне виховання»

З 2025 року було започатковано ще один проєкт – «Педагоги про українську мову». Як зрозуміло із назви, його визначальною рисою є цитати про українську мову, а мета – продемонструвати громадськості необхідність у вивченні та збереженні української мови.

Рис. 3.4. Ілюстративний матеріал проєкту

«Педагоги про українську мову»

З огляду на це, найперспективніші напрямами впровадження норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти задля формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України – це проєктна діяльність; дисципліни, які спрямовані на вивчення конкретного демократичного явища; активні методи навчання та

діяльнісний підхід; розширення вибіркового компоненту освітньо-професійних програм для вчителів початкової освіти.

Висновки до третього розділу

У розділі представлено екстраполяцію досвіду Королівства Норвегія в контексті реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в Україні.

Установлено, що процес становлення громадянської освіти в Україні має виразно нелінійний характер, що зумовлено низкою історичних і соціально-політичних викликів, зокрема революціями, війнами та тривалим перебуванням українських земель у складі інших держав. Із набуттям незалежності Україна розпочала активний процес повернення втрачених освітніх традицій та відновлення історично достовірних фактів власного державотворення. Паралельно було сформовано ґрунтовну нормативно-правову базу, спрямовану на розвиток громадянської освіти, до якої належать Закон України «Про освіту»; Закон України «Про основні засади молодіжної політики»; Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», «Стратегію національно-патріотичного виховання» та «Національну стратегію у сфері прав людини». Водночас ключовим нормативним документом у цій сфері залишається «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні».

Встановлено, що «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» є комплексним документом, що регламентує основні напрями впровадження громадянської освіти в державі. Вона визначає ціннісні орієнтири громадянської освіти, її мету та завдання, принципи реалізації, системні підходи, актуальні виклики й ризики, перелік базових громадянських компетентностей, а також індикатори ефективності реалізації Концепції.

Аналіз освітньо-професійних програм провідних педагогічних закладів вищої освіти України, що здійснюють підготовку вчителів початкової школи, засвідчив наявність навчальних дисциплін, дотичних до громадянської освіти. Виявлено, що вони здебільшого зосереджені на питаннях інклюзивного навчання, розвитку критичного мислення та методики викладання громадянської освітньої галузі. Водночас, у порівнянні з досвідом Королівства Норвегія, зазначені дисципліни в українських програмах мають більш узагальнений характер.

Порівняльний аналіз особливостей формування громадянських компетентностей у Королівстві Норвегія та в Україні було здійснено за такими показниками: нормативно-правова база; мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти; співвідношення обов'язкової та вибіркової складової в ОПП; наявність дисциплін пов'язаних з громадянською освітою та демократією; форми, методи і засоби навчання; ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; політика підтримки нацменшин в освітньому процесі; громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти (неформальна та інформальна освіта).

У результаті встановлено, що нормативно-правове забезпечення громадянської освіти більш детально та системно представлене в Україні. Тривалість навчання та кількість кредитів у досліджуваних країнах є загалом подібними, однак істотно відрізняється співвідношення обов'язкової та вибіркової складових. У Королівстві Норвегія ці компоненти є майже рівнозначними, тоді як в українських освітньо-професійних програмах суттєво домінує обов'язкова частина. Громадянська освіта представлена в програмах підготовки вчителів початкової школи в обох країнах, проте в Норвегії кількість відповідних дисциплін є більшою, а кожен курс орієнтований на поглиблене опрацювання окремої проблематики. Натомість в

Україні відповідні дисципліни мають переважно загальний характер. Також констатовано, що в Королівстві Норвегія значна увага приділяється питанням національних меншин, їхній мові, культурі та розвитку, тоді як в українських програмах підготовки вчителів початкової школи такі курси не носять масового характеру.

З огляду на отримані результати було визначено перспективні напрями екстраполяції норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти з метою формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України. Передусім ідеться про необхідність переосмислення співвідношення обов'язкової та вибіркової складових освітніх програм, оскільки розширення можливостей вибору сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти та демократизації освітнього процесу. Це зумовлює доцільність розширення переліку вибіркових дисциплін громадянського спрямування. У межах дослідження було розроблено робочу програму навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів» та підготовлено навчально-методичний посібник «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України».

Проведений аналіз дає підставу констатувати, доцільність активних методів пізнання, насамперед проєктної діяльності, яка сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних умінь та громадянської відповідальності. У межах дослідження було розроблено та реалізовано чотири онлайн-проєкти, спрямовані на збереження історичної пам'яті українського народу та формування громадянських компетентностей, зокрема: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову».

Отже, значущість громадянської освіти у змісті фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи є беззаперечною, а потреба у вивченні та адаптації міжнародного досвіду – об'єктивно необхідною. Особливої уваги

в цьому контексті заслуговує досвід Королівства Норвегія як однієї з провідних демократичних країн світу.

Матеріали розділу відображено в таких публікаціях автора: Березівська, Л.Д., **Золотаренко, Т.О.,** Середа, Х.В. (2025); Васютіна, Т.М., **Золотаренко, Т.О.** (2024); Олефіренко, Т., Матвієнко, О., Васютіна, Т., **Золотаренко, Т.** (2023); Золотаренко, Т. О. (2024c); Золотаренко, Т. О. (2024i); Золотаренко, Т. О. (2024j); **Золотаренко, Т.,** Бойко, О. (2025); Золотаренко, Т.О. (2023d); Золотаренко, Т.О. (2023d); Золотаренко, Т.О. (2024q).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та вирішено наукове завдання щодо реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

1. У ході аналізу стану досліджуваної проблеми в українській та зарубіжній педагогічній теорії і практиці встановлено, що громадянська освіта є предметом активного наукового вивчення та системного впровадження в усіх демократичних державах, а також у країнах, які декларують прагнення до демократичного розвитку. Відбір країн для порівняльного аналізу здійснювався з урахуванням даних Democracy Index — міжнародного дослідження, що щорічно визначає рівень демократії в країнах світу.

Аналіз досвіду окремих демократичних європейських держав (Королівства Швеція, Федеративної Республіки Німеччина, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Італійської Республіки та Республіки Польща) засвідчив, що, попри спільну орієнтацію на впровадження громадянської освіти, ці країни суттєво різняться за змістом, формами, методами й засобами її реалізації, а також за рівнем результативності інтеграції громадянської освіти у фахову підготовку

майбутніх учителів початкової школи. Це зумовлює необхідність детального вивчення досвіду кожної окремої держави. З огляду на це науковий інтерес було зосереджено на Королівстві Норвегія, яке протягом тривалого часу посідає провідні позиції у світових рейтингах демократичного розвитку.

У межах дослідження виокремлено ключові поняття −«громадянська освіта» та «громадянські компетентності». З метою забезпечення об'єктивності здійснено аналіз трактування зазначених педагогічних категорій у працях українських і норвезьких науковців. Проведено порівняльний аналіз за такими параметрами: нормативно-правове забезпечення; мінімальна тривалість навчання та кількість кредитів ЄКТС, необхідних для здобуття кваліфікації вчителя початкової освіти; співвідношення обов'язкової та вибіркової складових освітньо-професійних програм; наявність дисциплін, пов'язаних із громадянською освітою та демократією; форми, методи й засоби навчання; рівень упровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; державна політика підтримки національних меншин в освітньому процесі; громадянська активність здобувачів вищої освіти у процесі фахової підготовки (у межах формальної, неформальної та інформальної освіти).

Установлено, що в Королівстві Норвегія значно більша увага приділяється питанням культурного різноманіття та захисту прав меншин, що недостатньо відображено в українських освітніх програмах підготовки фахівців у закладах вищої освіти.

З'ясовано, що поняття «громадянська освіта» охоплює питання активної участі громадян у суспільно-політичному житті держави, дотримання демократичних принципів і відповідальності, розвитку критичного мислення, усвідомлення цінності національної культури й історії, а також реалізації інклюзивних підходів. «Громадянські компетентності» розглядаються як результат впливу громадянської освіти та спрямовані на утвердження й захист демократичних цінностей і державності, здатність відстоювати власні права, відповідально виконувати громадянські обов'язки,

брати відповідальність за власне життя, гармонізацію сімейних взаємин і розвиток територіальної громади. Водночас виявлено, що норвезькі дослідники рідко зосереджуються на чіткому дефініюванні зазначених понять, надаючи перевагу аналізу практичних механізмів і моделей їх реалізації в освітньому процесі.

2. Основою нормативно-правового забезпечення реалізації громадянської освіти є: «Закон про університети та коледжі» («Universitets- og høyskoleloven»), «Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів» («Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»), а також Освітні програми, які розробляються на рівні університетів.

Встановлено, що серед нормативних документів Королівства Норвегія немає того, який би був подібний за змістом до «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». Утім її ідеями наскрізно наповнені усі компоненти нормативно-правового забезпечення надання освітніх послуг. Особливо це прослідковується у змісті «Положення про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1-7 класів». У цьому документі зазначено, що підготовка вчителя має здійснюватися у тісній взаємодії із демократичним та багатоманітним суспільством, вона повинна забезпечувати усвідомлення місця педагога в історичному, культурному та суспільному контексті та сприяти розвитку критичного мислення. На практиці це втілюється в компонентах освітніх програм для підготовки вчителів початкової школи.

3. Підготовка вчителя початкової освіти у Королівстві Норвегія триває 5 років та охоплює 300 кредитів ЄКТС. Змістове наповнення характеризується включення обов’язкових дисциплін (під час перших трьох років навчання – це «Норвезька мова», «Педагогіка» та «Математика») та вибіркової складової. Причому варто зазначити, що пропорційно кількість кредитів ЄКТС на вивчення обов’язкових та вибіркових курсів приблизно однакова.

Було здійснено аналіз освітніх програм для підготовки вчителів початкової школи на сайтах 6 провідних ЗВО Королівства Норвегія: Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University) та Університету Агдера (University of Agder).

Він дав підстави констатувати широкий спектр вибіркових дисциплін, причому більшість з них прямо чи опосередковано пов'язані з громадянською освітою: «Релігія, переконання та етика в суспільстві та школі» («Religion, livssyn og etikk i samfunn og skole»); «Глухі люди у світі» («Døve i verden»); «Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта» («Elevmangfold, oppvekstvilkår og likeverdig opplæring»); «Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство» (1-7) («Fordypning i samfunnsfag» (1-7)), «Норвезька мова жестів» («Norsk tegnspråk») та ін.

Окрему увагу варто звернути на проєктну діяльність. Вона настільки поширена у Королівстві Норвегія, що деякі заклади освіти повністю прагнуть перейти на неї. Цінним, у цьому змісті, є досвід університету Осло. З 2023 року під керівництвом професора Торе Рема (Tore Rem) реалізовується проєктна діяльність, до якої залучені більшість факультетів цього ЗВО. Над роботою працюють 12 дослідницьких груп, кожна з яких опікується своєю темою, але усі разом вони працюють над цілісним вивчення різних аспектів демократії. Теми діяльності дослідницьких груп: «Наука та демократія» («Science and Democracy»), «Голос демократії» («Voicing Democracy»), «Медицинізація демократичних прав у дебатах про аборти: США, Ірландія та Аргентина» («The Medicalisation of Democratic Rights in the Debate about Abortion (MEDRA): The US, Ireland and Argentina» та ін.

4. Для порівняння особливостей реалізації громадянської освіти в Королівстві Норвегія та Україні нами було виокремлено наступні критерії:

нормативно-правова база; мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти; співвідношення обов'язкової та вибіркової складової в ОПП; наявність дисциплін пов'язаних з громадянською освітою та демократією; форми, методи і засоби навчання; ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; політика підтримки нацменшин в освітньому процесі; громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти (неформальна та інформальна освіта)..

Встановлено, що нормативно-правове забезпечення детальніше пропрацьовано в українській системі освіти, однак практична реалізація ефективніше впроваджується в Королівстві Норвегія. Мінімальний термін навчання для працевлаштування на посаду вчителі у Королівстві Норвегія 5 років (300 кредитів ЄКТС) в Україні – 3 роки 10 місяців (240 кредитів ЄКТС). У змісті освітньо-професійних програм і Королівства Норвегії і України нами були виявлені дисципліни пов'язані з громадянською освітою, однак є різниця. У Норвегії цих дисциплін значно більше і вони місць більш вузькоспеціалізований зміст, натомість в Україні ці дисципліни здебільшого загального характеру. Методи та засоби навчання Королівства Норвегія спрямовані на активну взаємодію зі здобувачем освіти. Досить часто впроваджують дискусії. Співвідношення обов'язкової та вибіркової складової діаметрально протилежне. У Королівстві Норвегія обов'язкова складова – 165 кредитів ЄКТС; вибіркова складова – 135 кредитів ЄКТС. В Україні – обов'язкова складова (на бакалавраті) – 180 кредитів ЄКТС; вибіркова – 60 кредитів ЄКТС. На другому (магістерському) рівні вищої освіти обсяг освітньо-професійної програми складає 90 кредитів ЄКТС (1 рік 4 місяці), освітньо-наукової (1 рік 10 місяців) – 120. Причому варто зазначити, що тут обсяги інваріативної та варіативної складової варіюються залежно від рішення ЗВО. Інклюзивна освіта та демократія вивчається і Королівстві Норвегія, і в Україні, однак норвезькі програми пропонують більшу кількість різноманітних курсів, які сприяють вивченню цих понять

комплексно та детально. Ми відзначаємо високий рівень самостійності та залученості здобувачів освіти до громадського життя в ЗВО в обох цих державах. Однак вивчення культури нацменшин та корінних народів в Україні не знайшло відображення у освітньо-професійних програмах більшості педагогічних університетах для підготовки майбутніх вчителів початкової освіти.

5. Серед потенційних можливостей екстраполяції прогресивних ідей норвезького досвіду щодо реалізації змісту громадянської освіти та формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи України у процесі фахової підготовки нами було виокремлено такі: організація проєктів з питань демократії та громадянської освіти на міждисциплінарному/міжфакультетському рівнях; наскрізне включення інтерактивних технологій з освіти для демократичного громадянства та прав людини «Занурення», «Проживання зсередини», «Навчання через участь» та інших у процес вивчення дисциплін освітньої програми; розширення переліку освітніх компонентів, які безпосередньо сприяють формуванню громадянських компетентностей, зазначених у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні; посилення ролі неформальної громадянської освіти в університетах та мотивації більшої кількості студентів щодо добровільного залучення до волонтерської діяльності, формування її культури; розроблення вітчизняних цифрових платформ, аналогічних до норвезької Dembra задля реалізації завдань громадянської освіти; розширення спектру вивчення питання про корінні народи України та нацменшини у змісті освітніх компонентів

Перспективними вважаємо подальші наукові розвідки з досліджуваної проблеми в контексті фахової підготовки майбутніх учителів в інших демократичних державах, формування культури волонтерської діяльності, реалізації неформальної та інформальної громадянської освіти в університетах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук, І. (2022). Формування громадянської відповідальності у майбутніх учителів як важлива складова професійної підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, № 1 (115), 3-12. Відновлено з https://surl.li/mmpqhn

2. Андрущенко, В. П. (2020). Феномен освіти. Суми: Університетська книга.

3. Бакка, Т. В., & Мелещенко, Т. В. (2019). Громадянська освіта та методика її навчання. Київ: УОВЦ «Оріон». Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29454

4. Біда О., Чичук А., Кучай Т. (2024). Формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка»)*, 6 (24), 732-742. https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/12368

5. Біда О.А., Кучай Т.П., & Чичук А.П. (2024) Професійна освіта в європейському просторі. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*, 3(37), 84-94. https://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/10015

6. Бідюк, Н., & Ратушняк, Н. (2022). Шведський досвід професійної підготовки вчителів в контексті освітніх реформ в Україні. *Comparative Professional Pedagogy*, 12(2), 45–53. https://cpp.khmnu.edu.ua/index.php/cpp/uk/article/view/18

7. Васютіна, Т. (2025). Зміст і засоби підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування національної та культурної ідентичності молодших школярів у багатокультурному регіоні України. *Наука і техніка сьогодні,* 10 (51), 551-560. https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-551-560 https://bit.ly/3Mv2tTT

8. Васютіна, Т. М. (2019). Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції: Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А.

9. Васютіна, Т. М. (2021). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. «Освітньо-науковий простір», 1, 15-25. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34353

10. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання), Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ: ДДПУ. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35734/Vasiutina.pdf?sequence=1

11. Васютіна, Т. М., & Лук'янченко, О. М. (2021). Напрями формування толерантності в майбутніх учителів Нової української початкової школи. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters, 134-149. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-032-2-9

12. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019). Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30881

13. Вишневська, Н. Ю. (2000). Реформування шкільної освіти в Норвегії у 80–90-х роках XX століття (автореф. дис. канд. пед.) наук. Київ.

14. Гавриляк, А. О. (2020). Професійна підготовка майбутніх викладачів у країнах Західної Європи. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33315

15. Гаврілова, Л., Бескорса, О., & Ішутіна, О. (2021). Демократизація освітнього простору: досвід університетів України. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, 2(14), 5-12. Відновлено з http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/237154

16. Граб, М. Я. В. (2019). Особливості професійної підготовки вчителів Данії та Норвегії. Відновлено з http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/5170

17. Гребеник, Т. В. (2011). Управління процесом громадянського виховання студентів вищого навчального закладу. (Дис. канд. пед. наук). Сумський державний університет, Суми.

18. Гриценчук, О. О. (2020). Цифрові освітні хаби для підтримки громадянської освіти як складова інформаційно-цифрового навчального середовища: досвід Нідерландів, Бельгії та України. Інформаційні технології і засоби навчання, 79(5), 341-360. Відновлено з https://surl.li/hxqlpc

1. Демчук, Т. М. (2024). Громадянська освіта: міждисциплінарність у становленні категорії. *Empirio,* 1(2), 14–24. https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.14-24

19. Джеджула, О. М. (2019). Особливості становлення професійної підготовки майбутніх фахівців в країнах Європейського Союзу. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 5, 81-86. Відновлено з http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/23317.pdf

20. Дзюбенко, І. (2018). Досвід громадянського виховання країн ЄС в Україні. Український Педагогічний журнал, (2), 16-21. Відновлено з https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/483

21. Живемо в демократії. (2021). Відновлено з https://doccu.in.ua/dlya-uchyteliv/

22. Завгородня, К. П. (2021). Траєкторія професійної підготовки вчителів у Данії та Фінляндії, Харків : Мітра, 295–299. Відновлено з https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/6001

23. Закон України про вищу освіту (2014). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text

24. Заливча, Т. В. (2016). Функціонування вищої освіти Норвегії: аналіз досвіду. Дидаскал, № 16, 72-74. Відновлено з http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12556

25. Затверджені стандарти вищої освіти (2021). 013 Початкова освіта. Відновлено з https://surl.li/zlipdq

26. Іванов, М. (2003). Що таке «громадянська» і що таке «політична» освіта? *Політичний менеджмент*, (2), 41-49. Відновлено з http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11618

27. Іванюк, І. В. Овчарук, О. В., & Терещенко, А. Б (2013). Аналітичний звіт. Сучасний стан громадянської освіти в Україні. Київ. Відновлено з https://core.ac.uk/download/pdf/17185727.pdf

28. Карнаух, А. (2007). Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді. Політичний менеджмент, 6, 82-88. Відновлено з https://surl.li/jfwzbq

29. Кизенко, В. І. (2015). Громадянська освіта і виховання – основа громадянського суспільства. *Біологія і хімія в рідній школі*, 1(107), 34-37. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/9523/1/KVI-2015-03.pdf

30. Клепко, С. (2002). Громадянська освіта: необхідні утопії. Відновлено з https://surl.li/jqaqni

31. Клепко, С. (2005). Громадянська освіта: утопії, моделі, філософії. Філософія освіти, (1), 86-115. Відновлено з https://surl.li/bgamyz

32. Коваль, Л. В. (2016). Ретроспективний аналіз підготовки майбутніх учителів початкової школи. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2, 79-85.

33. Коваль, Т. (2025). Втілення ідей громадянської освіти засобами педагогіки партнерства та гетерогенності у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія: з досвіду академічної мобільності українських студентів. *«Вісник науки та освіти (Серія «Педагогіка»)»*: журнал. 2025. No 4(34). С. *1273-1284.* https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/23391

34. Коваль, Т. (2025а). Громадянська та інклюзивна освіта як інструменти підвищення педагогічної майстерності у системі фахової підготовки студентів у Королівстві Норвегія. *Наукові записки.* Серія : Педагогічні науки. Випуск 13 / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, О. А. Біда, Н. І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький : Видавництво «Код». С. 93-100. https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.13.093

35. Ковтун, Г. І., & Мартиненко, О. В. (2015). Реформування вищої педагогічної освіти України в умовах євроінтеграції. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 2 (46), 329-336. Відновлено з http://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/2015-2.pdf#page=329

36. Колесник, Л. В., & Клюзко, К. Є. (2020). Громадянська освіта: мистецтво творити зміни. Київ: Компринт. Відновлено з https://surl.li/nddxux

37. Колесник, Л. В., Матусевич, Т. В., & Шапошнікова, І. М. (2020). Всеукраїнське опитування «Демократія в освіті: з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини студентів та викладачів педагогічних ЗВО спеціальність 013 «Початкова освіта»» Київ:

Видавництво «НАІР». Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28244

38. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2022). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text

39. Кошарна, Н. В. (2021). Європейський досвід професійної підготовки вчителів початкової школи. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research Volume11. Issue1. Відновлено з https://surl.lu/vaqcqb

40. Кристопчук, Т. Є. (2012). Система педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу: спільні та відмінні риси. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Сер.: Педагогіка, Вип. 197, 121-126. Відновлено з https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2012/209-197-23.pdf

41. Кучай Т, Чичук А, Біда О, Забезпечення якості освіти в норвегії. Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія». 2024. 12 (1).36-42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hst_2024_15_1_6

42. Максименко, О. (2021). Децентралізація в освіті європейських країн: досвід Норвегії. Український педагогічний журнал, (4), 77-87. Відновлено з https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/257

43. Малєєва, О. В. (2020). Особливості підвищення кваліфікації педагогічних працівників Фінляндії. Європейська наукова платформа, 34-38. Відновлено з https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/conferences/article/view/7493/7474

44. Маршицька, В. В. (2022). Особливості професійної підготовки педагогів у передових країнах світу. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/732265/

45. Матвієнко, О. В., & Цихмейструк, О. М. (2019). Громадянські цінності як складова громадянської компетентності демократичного майбутнього вчителя. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30866

46. Матусевич, Т. (2018). Громадянська освіта дигітальної доби: виклики та перспективи розвитку (огляд воркшопу «Дигітизація та громадянська освіта», 3-4 вересня, 2018, Марсель). Філософія освіти, (2), 265-269. Відновлено з https://surl.lt/gupwgb

2. Мелещенко, Т. В. (2023). Громадянська освіта в педагогічних закладах вищої освіти. *Вища освіта України*, 1(76), 78-85. DOI: https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).11

3. Мирончук, Наталія (2025). Зміст підготовки майбутнього вчителя початкової школи в Польщі. Том 23 № 1 Українська полоністика 207-216. DOI: https://doi.org/10.35433/2220-4555.23.2025.ped-6

47. Овчарук, О. (2021). Цифрові інструменти підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократичного громадянства. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 90-98. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/727694/1/Ovcharuk%20O.%20Vinnitsa%20zbirka%202021.pdf

48. Огієнко, О. (2019). Суспільно-державне управління в системі освіти дорослих: досвід Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 2(16), 155-166. Відновлено з http://www.adult-education-journal.com.ua/index.php/aej/article/view/122

49. Огієнко, О. (2019). Формування компетентностей для демократичного громадянства в системі освіти дорослих скандинавських країн. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 8 (92), 13-

23. Відновлено з https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/4-2.pdf

50. Огієнко, О. І. (2008). Скандинавська освіта дорослих як соціальний інститут. Наукові записки психолого-педагогічні науки, 5, 189-192. Відновлено з https://surl.lu/lwbnkk

51. Огієнко, О. І. (2010). Педагогічна освіта Норвегії: генеза і тенденції розвитку. Редакційна колегія, 86-96. Відновлено з https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/29-5.pdf#page=86

52. Огієнко, О. І. (2014). Неформальна освіта дорослих як механізм розвитку демократичної громадянськості у скандинавських країнах. Науковий вісник Чернівецького університету, (469), 133-142. Відновлено з https://core.ac.uk/download/pdf/32306938.pdf

53. Оржеховська, О. (2013). Механізми забезпечення якості шкільної освіти в Норвегії. Studies in Comparative Education, 4 (18), 102-108. Відновлено з http://pps.udpu.edu.ua/article/view/49206/45287

54. Офіційний сайт Університету Осло Метрополітен. Відновлено з: https://www.oslomet.no/

55. Пахомова, М. В. (2016). Державне управління педагогічною освітою в Королівстві Норвегія: орієнтири для України. МВ Пахомова/Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Серія «Управління та адміністрування».– Київ: АПОСТОЛ ГРУП, 82-92. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/717321/1/visn_2_31_upravl.pdf#page=82

56. Пометун, О. І., & Ремех, Т. О. (2020). Формувальне оцінювання у навчанні історії та громадянської освіти в контексті Нової української школи. Відновлено з https://surli.cc/xzujys

57. Пометун, О., & Ремех, Т. (2019). Оцінювання учнів з громадянської освіти в контексті компетентнісного підходу. Український

педагогічний журнал, (1), 86-97. Відновлено з https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/27/8

4. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2022). (Розпорядження № 710-р від 3 жовтня 2018 р.; редакція станом на 8 жовтня 2022 р.). Офіційний вісник України. https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-%D1%80

58. Рецепт демократії (2025). https://ngonetwork.org.ua/democracy-cake-retsept-demokratiyi/

59. Романюк, С. З. (2021). Сучасні тенденції підготовки вчителя в українському зарубіжжі. Естетика і етика педагогічної дії, Вип. 23, 195-210. Відновлено з https://surl.lu/rvkbcx

60. Рябов, С. (2004). Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства. Відновлено з http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8120/Riabov_Osoblyvosti.pdf

5. Рябовол, Л. (2024). Шкільна громадянська освіта як чинник утвердження української громадянської ідентичності учнів. *Український Педагогічний журнал*, (3), 199-206. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-199-206

61. Смолянко, Ю. М. (2022). Розвиток культури демократії у підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку/ за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Дікірх (Люксембург): ГО «ВАДНД», 204-209. Відновлено з http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-23.pdf#page=205

62. Терепищий, С. О. (2025). Громадянська освіта в підготовці вчителів початкової школи: європейські практики для дизайну «Центру підтримки школи» в умовах міграційних викликів. Наукові записки. Серія:

Педагогічні науки, 15, 50-56. https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/5537

63. Терепищий, С. О. (2025а). Підготовка вчителя початкової школи до роботи в умовах різноманіття: людиноцентрована, інклюзивна та цифрова модель компетентностей. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (220), 345-350. https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2384

64. Фольварочний, І. В. (2018). Підготовка майбутніх фахівців до розвитку громадянського суспільства. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки», №2, 113-118. Відновлено з http://lib.ndu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/905/1/21.pdf

65. Adiger, F. (2000). Basic concepts and core competences of education for democratic citizenship (A second consolidated report), Strasbourg. https://www.storiairreer.it/sites/default/files/norme/2000%2006%2026%20Audigier_0.pdf

66. Advisory Panel for Teacher Education (2020). *Transforming Norwegian Teacher Education: The Final Report for the International Advisory Panel for Primary and Lower Secondary Teacher Education*. Oslo. Available online at: https://www.nokut.no/globalassets/nokut/rapporter/ua/2020/transforming-norwegian-teacher-education-2020.pdf (accessed June 30, 2024).

67. Almond, Gabriel A.; and Sidney Verba (1963) The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton: Princeton University Press.

68. Amadeo, Jo-Ann; Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Vera Husfeldt, and Roumiana Nikolova (2002) Civic Knowledge and Engagement. An IEA Study of Upper Secondary Students in Sixteen Countries. Amsterdam: IEA Secretariat.

https://www.terpconnect.umd.edu/~jtpurta/UpperSecondary_files/Civics%20Booklet%20JA.pdf

69. Antonsen, Y., Thunberg, O. A., and Andreassen, S.-E. (2022). Aksjonslæring som grunnlag for utvikling av lærerstudenters U-kompetanse. *Nord. Tidsskr. Utdanning Praksis.* 16, 1–21. https://doi.org/10.23865/up.v16.3279

70. Aspfors, J., and Eklund, G. (2017). Explicit and implicit perspectives on research-based teacher education: newly qualified teachers' experiences in Finland. *J. Educ. Teach.* 43, 400–413. https://doi.org/10.1080/02607476.2017.1297042

71. Bakken, P., and Langørgen, E. (2024). *Evaluering av grunnskolelærerutdanningene: Spørreundersøkelse blant studenter*: Nokut. Available online at: https://www.nokut.no/globalassets/nokut/rapporter/ua/2024/evaluering-av-glu_sporreundersokelse-blant-studenter_2-2024.pdf (accessed June 30, 2024).

72. Barrett, M. (2016). Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

73. Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences. London: Sage. https://doi.org/10.4135/9781446218693

74. Bendtsen, M., Eklund, G., Forsman, L., and Pörn, M. (2021). Student teachers' experiences of action research-based projects: two cases within pre-service teacher education in Finland. *Educ. Action Res.* 29, 707–721. https://doi.org/10.1080/09650792.2019.1684969

75. Bennett, W. L. (2007). Civic learning in changing democracies: Challenges for citizenship and civic education. Young citizens and new media. London, UK: Routledge. Retrieved from https://depts.washington.edu/ccce/civiceducation/bennettciviclearning.pdf

76. Bennett, W. L., Wells, C., & Rank, A. (2009). Young citizens and civic learning: Two paradigms of citizenship in the digital age. Citizenship studies, 13(2), 105-120. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13621020902731116

77. Beskorsa, O. (2025). Navigating uncertainty in times of war: The staff-student partnership in times of crisis. *European Educational Research Journal*. https://doi.org/10.1177/14749041251383585

78. Bida O., Oros I., Chychuk A., Zorochkina T. Peculiarities of primary school teachers' work with students in the intercultural space of Transcarpathia. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology*, Philosophy.2022. No1(10). C.16-23. https://doi.org/10.31548/hspedagog13(1).2022.16-23

79. Biesta, G. (2015). On the two cultures of educational research, and how we might move ahead: reconsidering the ontology, axiology and praxeology of education. *Eur. Educ. Res. J.* 14, 11–22. https://doi.org/10.1177/1474904114565162

80. Biesta, G. (2016). Improving education through research? From effectiveness, causality and technology to purpose, complexity and culture. *Policy Futures Educ.* 14, 194–210. https://doi.org/10.1177/1478210315613900

81. Biesta, G. (2022). *World-centred Education: A View for the Present*. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003098331

82. Biseth, H. (2011). Citizenship education in Scandinavian multicultural schools: A comparative study of students and teachers perceptions. Citizenship Teaching & Learning, 7(1), 71-88. Retrieved from https://intellectdiscover.com/content/journals/10.1386/ctl.7.1.71_1

83. Biseth, H., Hoskins, B., & Huang, L. (2021). Civic and Citizenship Education: From Big Data to Transformative Education. Northern Lights on Civic and Citizenship Education, 12, 147. Retrieved from https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/47262/9783030667887.pdf?sequence=1#page=157

84. Biseth, H., Seland, I., & Huang, L. (2021). Strengthening Connections Between Research, Policy, and Practice in Norwegian Civic and Citizenship Education. In B. Malak-Minkiewicz & J. Torney-Purta (Eds.), *Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies Practice, Policy, and Research Across Countries and Regions*, 147–160. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71102-3_13

85. Biseth, H., Seland, I., & Huang, L. (2021). Strengthening connections between research, policy, and practice in Norwegian civic and citizenship education. In Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies (pp. 147-159). Springer, Cham. Retrieved from https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/49516/9783030711023.pdf?sequence=1#page=165

86. Blevins, B., LeCompte, K., & Wells, S. (2016). Innovations in civic education: Developing civic agency through action civics. Theory & Research in Social Education, 44(3), 344-384. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00933104.2016.1203853

87. Blomsø, S. Ø., Jakhelln, R. E., and Postholm, M. B. (2023). Student teachers' experience of participating in a research and development project in Norway. *Front. Educ.* 8:1100336. https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1100336

88. Boggs, D. L. (1991). Civic education: An adult education imperative. Adult Education Quarterly, 42(1), 46-55. Retrieved from https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/074171369104200104

89. Brouwer, N., and Korthagen, F. (2005). Can teacher education make a difference? *Am. Educ. Res. J.* 42, 153–224. https://doi.org/10.3102/00028312042001153

90. Brydon-Miller, M., Greenwood, D., and Maguire, P. (2003). Why action research? *Action Res.* 1, 9–28. https://doi.org/10.1177/14767503030011002

91. Cao, Y., Postareff, L., Lindblom-Ylänne, S., and Toom, A. (2023). A survey research on Finnish teacher educators' research-teaching integration and its relationship with their approaches to teaching. *Eur. J. Teach. Educ.* 46, 171–198. https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1900111

92. Carretero, M., Haste, H., & Bermudez, A. (2015). Civic education. In Handbook of educational psychology (pp. 309-322). Routledge. Retrieved from https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315688244-33/civic-education-mario-carretero-helen-haste-angela-bermudez

93. Ceccaroni, L., Bowser, A., & Brenton, P. (2017). Civic education and citizen science: Definitions, categories, knowledge representation. In Analyzing the role of citizen science in modern research (pp. 1-23). IGI Global. Retrieved from https://www.igi-global.com/chapter/civic-education-and-citizen-science/170182

94. Cochran-Smith, M., Barnatt, J., Friedman, A., and Pine, G. (2009). Inquiry on inquiry: practitioner research and student learning. *Action Teach. Educ.* 31, 17–32. https://doi.org/10.1080/01626620.2009.10463515

95. Cochran-Smith, M., Craig, C. J., Orland-Barak, L., Cole, C., and Hill-Jackson, V. (2022). Agents, agency, and teacher education. *J. Teach. Educ.* 73, 445–448. https://doi.org/10.1177/00224871221123724

96. Cochran-Smith, M., Villegas, A. M., Abrams, L., Chavez-Moreno, L., Mills, T., Stern, R., et al. (2015). Critiquing teacher preparation research: an overview of the field, part II. *J. Teach. Educ.* 66, 109–121. https://doi.org/10.1177/0022487114558268

97. Competences for democratic culture: living together as equals in culturally diverse democratic societies/Council of Europe. (2016). Retrieved from https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e

98. Crittenden, J., & Levine, P. (2007). Civic education. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/civic-education/

99. Czerniawski, G., Guberman, A., Macphail, A., and Vanassche, E. (2023). Identifying school-based teacher educators' professional learning needs: an international survey. *Eur. J. Teach. Educ.* 1–16. https://doi.org/10.1080/02619768.2023.2251658

100. Darling-Hammond, L. (2006). *Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

101. Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: what can we learn from international practice? *Eur. J. Teach. Educ.* 40, 291–309. https://doi.org/10.1080/02619768.2017.1315399

102. Demokrati og klimakrise. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/demokrati-klimakrise/index.html

103. Demokratiets stillhet. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/demokratiets-stillhet/index.html

104. Demokratiets tekstkulturer. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/demokratiets-tekstkulturer/index.html

105. Demokratisering av kunnskap med Open Science. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/demokratisering-av-kunnskap-med-open-science/index.html

106. Drageset, O. G., Sæther, K.-A., Antonsen, Y., Steele, A. R., Killengreen, S. T., Unhjem, A., et al. (2024). "Using research and development to establish coherence in teacher education," in *Transforming University-based Teacher Education through Innovation. A Norwegian Response to Research Literacy, Integration and Technology*, eds. I. K. R. Hatlevik, R. Jakhelln, and D. Jorde (London: Routledge), 91–103. https://doi.org/10.4324/9781032693798-8

107. Eklund, G. (2018). Student teachers' experiences of research-based teacher education and its relationship to their future profession – a Finnish

case. *Nord. Tidskr. Allmän Didakt.* 4, 3–17. https://doi.org/10.57126/noad.v4i1.12208

108. Eklund, G. (2019). Master's thesis as part of research-based teacher education: a Finnish case. *J. Teach. Educ. Educ.* 8, 5–20.

109. Eklund, G., Aspfors, J., and Hansén, S.-E. (2019). Master's thesis – a tool for professional development? Teachers' experiences from Finnish teacher education. *Nord. Tidsskr. Utdanning Praksis* 13, 76–92. https://doi.org/10.23865/up.v13.1973

110. Elkorghli, E. A. B. (2021). The impact of neoliberal globalisation on (global) citizenship teacher education in Norway. Globalisation, Societies and Education, 19(5), 610-624. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14767724.2021.1872369

111. Elliott, J., and Tsai, C. T. (2008). What might Confucius have to say about action research? *Educ. Action Res.* 16, 569–578. https://doi.org/10.1080/09650790802445759

112. Engelsen, K. S., Trædal, L. T., Moe, V. F., and Riiser, A. (2024). En forskningsintegrert og praksisorientert utdanning? *Uniped* 47, 128–141. https://doi.org/10.18261/uniped.47.2.5

113. Eriksen, A. (2022). The research literacy of professionals: reconciling evidence-based practice and practical wisdom. *Prof. Prof.* 12. https://doi.org/10.7577/pp.4852

114. Eriksen, K. G. Europe…" - Interrupting the coloniality of Norwegian citizenship education. Retrieved from https://surl.li/onkfli

115. Fauskanger, J., and Bjuland, R. (2019). "Tools for helping student-teachers learning the complex work of teaching in lesson study cycles," in *Lesson Study in Initial Teacher Education: Principles and Practices*, eds. P. Wood, D. L. S. Larssen, N. Helgevold, and W. Cajkler (Bradford: Emerald Publishing Limited), 133–146. https://doi.org/10.1108/978-1-78756-797-920191010

116. Flores, M. A. (2020). Feeling like a student but thinking like a teacher: a study of the development of professional identity in initial teacher education. *J. Educ. Teach.* 46, 145–158. https://doi.org/10.1080/02607476.2020.1724659

117. Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7. https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2025-07-04-1442

118. Freedom of speech. University of Oxford (2025) Відновлено з https://compliance.web.ox.ac.uk/freedom-of-speech

119. Furlong, J., Menter, I., Munn, P., Whitty, G., Hallgarten, J., Johnson, N., et al. (2014). "Research and the teaching profession: Building the capacity for a self-improving education system," in *Final report of the BERA-RSA Inquiry into the role of research in teacher education* (London: British Educational Research Association).

120. Galston, W. (2005). Civic education in the liberal state. In Philosophers on education (pp. 479-490). Routledge. Retrieved from https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203981610-40/civic-education-liberal-state-william-galston

121. Galston, W. A. (2007). Civic knowledge, civic education, and civic engagement: A summary of recent research. International Journal of Public Administration, 30(6-7), 623-642. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01900690701215888

122. Giddens, Anthony (1998) The Third Way. Renewal of Social Democracy. Cambridge: Polity Press.

123. Gollob, R., Krapf, P. & Weidinger, W. (Ed.) (2010). Educating for democracy: background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/EDC_HRE_Volume_I_Educationg_for_democracy.pdf

124. Grunnskolelærer 1.–7. trinn – master. Universitetet i Stavanger https://www.uis.no/nb/studier/grunnskolelaerer-1-7-trinn-master

125. Grunnskolelærerutdanning for 1.-7. Trinn. Universitetet i Tromsø https://uit.no/utdanning/program/280330/grunnskolelaererutdanning_for_1_-7_trinn_-_master

126. Grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7. University of Oslo. https://student.oslomet.no/studier/-/studieinfo/programplan/M1GLU/2025/H%C3%98ST

127. Grunnskolelærerutdanning master 1-7 (samlingsbasert). Nord University https://www.nord.no/studier/studieplaner/grunnskolelaererutdanning-master-1-7-samlingsbasert-maglun1-7-master-host-2025

128. Hahn, C. L. (2010). Comparative civic education research: What we know and what we need to know. Citizenship Teaching & Learning, 6(1), 5-23. Retrieved from https://intellectdiscover.com/content/journals/10.1386/ctl.6.1.5_1

129. Hargreaves, A. (2019). Teacher collaboration: 30 years of research on its nature, forms, limitations and effects. *Teach. Teach.* 25, 603–621. https://doi.org/10.1080/13540602.2019.1639499

130. Heikkilä, M., Iiskala, T., and Mikkilä-Erdmann, M. (2020). Voices of student teachers' professional agency at the intersection of theory and practice. *Learn. Cult. Soc. Interact.* 25:100405. https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2020.100405

131. Hermansen, H., and Mausethagen, S. (2023). Beyond the research–practice gap: constructing epistemic relations in teacher education. *Int. J. Educ. Res.* 119:102171. https://doi.org/10.1016/j.ijer.2023.102171

132. Heydt, J. (2011). Education for democratic citizenship: words and actions. Strasbourg: CDCC.

133. Holmes-Henderson, A., Žmavc, J., & Kaldahl, A. G. (2022). Rhetoric, oracy and citizenship: curricular innovations from Scotland, Slovenia and Norway.

Literacy, 56(3), 253-263. Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/lit.12299

134. Hu, A., & Huang, L. (2019). Teachers' professional development and an open classroom climate: A comparative study of Norway, Sweden, South Korea, and Taiwan. Retrieved from https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/10642/6943

135. Innvendinger mot demokrati. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/innvendinger-mot-demokrati/index.html

136. Jakhelln, R., Eklund, G., Aspfors, J., Bjørndal, K., and Stølen, G. (2019). Newly qualified teachers' understandings of research-based teacher education practices – two cases from Finland and Norway. *Scand. J. Educ. Res.* 65, 123–139. https://doi.org/10.1080/00313831.2019.1659402

137. Jenset, I. S., Klette, K., and Hammerness, K. (2018). Grounding teacher education in practice around the world: an examination of teacher education coursework in teacher education programs in Finland, Norway, and the United States. *J. Teach. Educ.* 69, 184–197. https://doi.org/10.1177/0022487117728248

138. Kahne, J., & Middaugh, E. (2008). High quality civic education: What is it and who gets it?. Social Education, 72(1), 34. Retrieved from https://www.socialstudies.org/system/files/publications/articles/se_720134.pdf

139. Kalleberg, R. (2009). "Can normative disputes be settled rationally? On sociology as a normative discipline, in *Raymond Boudon: A Life in Sociology. Essays in Honour of Raymond Boudon*, eds. M. Cherkaoui, and P. Hamilton (Oxford: The Bardwell Press), 251–269.

140. Katongo, C., Mulenga, E., Bwanga, E., & Hamayangwe, M. (2013). Civic education: A case study for Norway and Zambia. Retrieved from https://surl.li/ahbgme

141. Kemmis, S. (2009). Action research as a practice-based practice. *Educ. Action Res.* 17, 463–474. https://doi.org/10.1080/09650790903093284

142. Kemmis, S. (2010). Research for praxis: knowing doing. *Pedagog. Cult. Soc.* 18, 9–27. https://doi.org/10.1080/14681360903556756

143. KI-demokrati. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/ki-demokrati/index.html

144. Kompetanser i fremtidens skole. (2025) https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-8/id2417001/?ch=3

145. Koval T., Hryhorenko V., Sebalo L., Sevastiuk M., Teletska L., Yankovska I. (2022) Training Future Primary School Teachers for Purposes of the New Ukrainian School in the Postmodern Era. *Postmodern Openings*, 13(3), 41-55. https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/5275

146. Kvale, S., and Brinkmann, S. (2018). *Doing Interviews*. London: SAGE, 1–208. https://doi.org/10.4135/9781529716665

147. Larsen, E. (2015). Globalization and Citizenship Education–A Case Study on Recent Education Reforms in Norway (Master's thesis). Retrieved from https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/50203/7/Master-Thesis-Eivind-Larsen.pdf

148. Levinson, M. L. (2014). Citizenship and civic education. Encyclopedia of educational theory and philosophy. Retrieved from https://surl.lu/rapbdg

149. LMU-Studiengangsfinder (2025) Відновлено з https://surl.lu/lpyotz

150. Lov om grunnskoleopplæringa og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2023-06-09-30/KAPITTEL_4-8#%C2%A717-3

151. Lundahl, L. (2016). Equality, inclusion and marketization of Nordic education: introductory notes. *Res. Comp. Int. Educ.* 11, 3–12. https://doi.org/10.1177/1745499916631059

152. Magerøy, S. M. (2023) Rethinking education for democracy: A study of co-determination in a Norwegian school. Frontiers in Education, 8, Article 1321034. https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1321034

153. Magna Carta (1297). Legislation.gov.uk. Відновлено з https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9

154. Martens, A. M., & Gainous, J. (2013). Civic education and democratic capacity: How do teachers teach and what works?. Social science quarterly, 94(4), 956-976. Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-6237.2012.00864.x

155. Master i grunnskolelærerutdanning 1.–7. Trinn. NTNU Norwegian University of Science and Technology. https://www.ntnu.no/studier/mglu17

156. Medisinsk kunnskap og demokratiske rettigheter i debatten om abort. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/medisinsk-kunnskap-og-demokratiske-rettigheter-i-debatten-om-abort/index.html

157. Mega-filantropi og demokratisk styresett. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/mega-filantropi-og-demokratisk-styresett/index.html

158. Mertler, C. A. (2017). *Action Research Communities: Professional Learning, Empowerment, and Improvement through Collaborative Action Research*, 1st Edn. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315164564

159. Michał Federowicz, Serhii Terepyshchyi (2023). DemocraticValuesin Education: A Theoretical ExaminationofUkrainian Childrenand YouthinPolish Schools Post-February 2022. *Studia Warmińskie*, 60, 45-60. https://doi.org/10.31648/sw.9562

160. Mills, M., Mockler, N., Stacey, M., and Taylor, B. (2021). 'The village and the world': research with, for and by teachers in an age of data. *Teach. Educ*. 32, 1–6. https://doi.org/10.1080/10476210.2020.1868141

161. Ming Cheung, W., and Yee Wong, W. (2014). Does lesson study work? *Int. J. Lesson Learn. Stud.* 3, 137–149. https://doi.org/10.1108/IJLLS-05-2013-0024

162. Morris, P., & Cogan, J. (2001). A comparative overview: civic education across six societies. International Journal of Educational Research, 35(1), 109-123. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S088303550100009X

163. Møter med amerikansk demokrati. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/moter-med-amerikansk-demokrati/index.html

164. Muleya, G. (2017). Civic education and Civics: Where do we draw the line? Retrieved from http://dspace.unza.zm/handle/123456789/6951

165. Muleya, G. (2017). The conceptual challenges in the conceptualisation of civic education. Retrieved from http://dspace.unza.zm/handle/123456789/6964

166. Muleya, G. (2018). Re-examining the concept of Civic Education. Retrieved from http://dspace.unza.zm/handle/123456789/6936

167. Neufeld, B., & Davis, G. (2010). Civic respect, civic education, and the family. Educational Philosophy and Theory, 42(1), 94-111. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1111/j.1469-5812.2008.00506.x

168. Niemi, R. and J. Junn (1998) Civic education: What makes students learn. New Haven, CT: Yale University Press [cited by Torney-Purta 2002].

169. Norwegian Civic Education – Beyond Formalism? Retrieved from https://d-nb.info/1175695041/34

170. Olsen, K.-R., Wedde, E., Antonsen, Y., Bjerkholt, E., Brokke, T. H., Gallavara, G. Stenseth, A.-M., et al. (2022). *Lærerstudenters forventninger til arbeidet som profesjonelle lærere i skolen. Resultater fra en spørreundersøkelse i regi av NFR-prosjektet STEP: Partnerskap for bærekraftig overgang fra lærerutdanning til yrke. Skriftsserien.* Available online at: https://hdl.handle.net/11250/3028158 (accessed June 30, 2024).

171. Osler, A. (2017). Citizenship education, inclusion and belonging in Europe: Rhetoric and reality in England and Norway. Citizenship education and global migration: Implications for theory, research, and teaching, 133-160. Retrieved from https://www.torrossa.com/en/resources/an/5328006#page=178

172. Ovcharuk, O., Ivaniuk, I., Soroko, N., Gritsenchuk, O., & Kravchyna, O. (2020). The use of digital learning tools in the teachers' professional activities to ensure sustainable development and democratization of education in European countries. Retrieved from http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3773

173. Payne, K. A., Adair, J. K., Colegrove, K. S. S., Lee, S., Falkner, A., McManus, M., & Sachdeva, S. (2020). Reconceptualizing civic education for young children: Recognizing embodied civic action. Education, Citizenship and Social Justice, 15(1), 35-46. Retrieved from https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1746197919858359

174. Penlington, C. (2008). Dialogue as a catalyst for teacher change: a conceptual analysis. *Teach. Teach. Educ.* 24, 1304–1316. https://doi.org/10.1016/j.tate.2007.06.004

175. Penney, D., and Leggett, B. (2005). Connecting initial teacher education and continuing professional learning through action research and action learning. *Action Learn. Res. Pract.* 2, 153–169. https://doi.org/10.1080/14767330500206839

176. Peterson, A. (2011). Civic republicanism and civic education: The education of citizens. Springer. Retrieved from https://surl.lt/sapvvm

177. Plew, E. (2014). Citizenship education and ‘Bildung’: Learning from “the Norwegian way”: a case study of teaching and learning democracy in a Norwegian junior high school. Retrieved from https://ir.canterbury.ac.nz/handle/10092/10476

178. Ponte, P., Beijard, D., and Ax, J. (2004). Don't wait till the cows come home: action research and initial teacher education in three different countries. *Teach.* *Teach.* 10, 591–621. https://doi.org/10.1080/1354060042000304792

179. Primary Teacher Education. Alma mater studiorum - Università di Bologna (2025) Відновлено з https://www.unibo.it/en/study/first-and-single-cycle-degree/programme/2025/5711

180. Reichert, F., & Torney-Purta, J. (2019). A cross-national comparison of teachers' beliefs about the aims of civic education in 12 countries: A person-centered analysis. Teaching and Teacher Education, 77, 112-125. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0742051X18305468

181. Ryan, M., Rowan, L., Lunn Brownlee, J., Bourke, T., L'estrange, L., Walker, S., et al. (2022). Teacher education and teaching for diversity: a call to action. *Teach. Educ.* 33, 194–213. https://doi.org/10.1080/10476210.2020.1844178

182. Ryen, E., & Jøsok, E. (2023) Citizenship-as-knowledge: How perspectives from Bildung-centred Didaktik can contribute to European Citizenship Education beyond competence. *European Educational Research Journal*, 22(1),. https://doi.org/10.1177/14749041211045777

183. Sæther, K.-A., Antonsen, Y., and Drageset, O. G. (2024). “Relevance of the master's thesis for becoming a professional teacher,” in *Transforming University-based Teacher Education through Innovation. A Norwegian Response to Research Literacy, Integration and Technology*, eds. I. K. R. Hatlevik, R. Jakhelln, and D. Jorde (London: Routledge), 104–115. https://doi.org/10.4324/9781032693798-9

184. Sawyer, K. (2019). *The Creative classroom: Innovative Teaching for 21st-Century Learners*. New York, NY: Teachers College Press.

185. Smith, K. (2015). The role of research in teacher education. *Res. Teach. Educ.* 5, 43–46. doi: 10.1016/j.tate.2014.10.006

186. Smith, K. (2021). Educating teachers for the future school- the challenge of bridging between quality teaching and policy decisions: reflections from Norway. *Eur. J. Teach. Educ.* 44, 383–398. https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1901077

187. Smith, K., and Sela, O. (2007). Action research as a bridge between pre-service teacher education and in-service professional development for students and teacher educators. *Eur. J. Teach. Educ.* 28, 293–310. https://doi.org/10.1080/02619760500269418

188. Spernes, K., and Afdal, H. W. (2023). Scientific methods assignments as a basis for developing a profession-oriented inquiry-based learning approach in teacher education. *Eur. J. Teach. Educ.* 46, 241–255. https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1928628

189. Stakes of Democracy. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/stakes-of-democracy/index.html

190. Stenhouse, L. (1975). *An Introduction to Curriculum Research and Development*. London: Guilford.

191. Strong democratic competence does not automatically lead to strong engagement and participation. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0883035504000618

192. Studieplan for Grunnskolelærerutdanning for trinn 1-7, 5-årig masterprogram. University of Agder. https://www.uia.no/studier/program/grunnskolelererutdanning-for-trinn-1-7-master-5-ar/studieplaner/2025h.html

193. Tatto, M. T. (2021). Developing teachers' research capacity: the essential role of teacher education. *Teach. Educ.* 32, 27–46. https://doi.org/10.1080/10476210.2020.1860000

194. Teknologidesign for demokrati. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/design4dem/index.html

195. The Faculty of Education. University of Cambridge (2025) Retrieved from https://www.educ.cam.ac.uk/courses/undergrad/course-structure/

196. Toom, A., and Pyhältö, K. (2020). *Kestävää korkeakoulutusta ja opiskelijoiden oppimista rakentamassa: Tutkimukseen perustuva selvitys ajankohtaisesta korkeakoulupedagogiikan ja ohjauksen osaamisesta [Building Sustainable Higher Education and Student Learning: Research-Based Study on Current Expertise in Higher Education Pedagogy and Higher Education Guidance]*. Finnish Ministry of Education and Culture. Available online at: http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-696-6

197. Toom, A., Kynäslahti, H., Krokfors, L., Jyrhämä, R., Byman, R., Stenberg, K., et al. (2010). Experiences of a research-based approach to teacher education: suggestions for future policies. *Eur. J. Educ.* 45, 331–344. doi: https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2010.01432.x

198. Torney, J.; A. N. Oppenheim, R. Farnen (1975) Civic Education in Ten Countries. New York: Wiley.

199. Torney-Purta, Judith; John Schwille and Jo-Ann Amadeo (1999) Civic Education across countries. Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam: IEA.

200. UiO: Democracy awards 22 million kroner (2025). http://surl.li/jvvgb

201. Ulvik, M., and Riese, H. (2016). Action research in pre-service teacher education – a never-ending story promoting professional development. *Prof. Dev. Educ.* 42, 441–457. https://doi.org/10.1080/19415257.2014.1003089

202. Ulvik, M., and Smith, K. (2019). “Teaching about teaching: teacher educators' and student teachers' perspectives from Norway,” in *International Research, Policy and Practice in Teacher Education: Insider Perspectives*, eds. J. Murray, A. Swennen, and C. Kosnik (Cham: Springer International Publishing), 123–137. https://doi.org/10.1007/978-3-030-01612-8_9

203. Ulvik, M., Eide, L., Kvam, E. K., and Roness, D. (2023). Live remote classroom: a tool for coherent teacher education. *Educ.Sci.* 13:180. **https://doi.org/10.3390/educsci13020180**

204. Ulvik, M., Riese, H., and Roness, D. (2018). Action research – connecting practice and theory. *Educ. Action Res.* 26, 273–287. https://doi.org/10.1080/09650792.2017.1323657

205. Universitets- og høyskoleloven.(2024) https://surl.li/jcyupa

206. Utbildningskatalog. Stockholms universitet (2025). Відновлено з https://surl.li/bcjgrj

207. Vangrieken, K., and Kyndt, E. (2020). The teacher as an island? A mixed method study on the relationship between autonomy and collaboration. *Eur. J. Psychol. Educ.* 35, 177–204 https://doi.org/10.1007/s10212-019-00420-0

208. Vasiutina, T. M. (2021). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches "Natural" and "Civil and historical» in Terms of Distance Learning. Pedagogy and Education Management Review (PEMR), 4(6), 39-44. Retrieved from https://bit.ly/38gFgkm

209. Vaughan, M., and Burnaford, G. (2016). Action research in graduate teacher education: a review of the literature 2000–2015. *Educ. Action Res.* 24, 280–299. https://doi.org/10.1080/09650792.2015.1062408

210. Vitenskap og demokrati. Retrieved from https://www.uio.no/forskning/satsinger/demokrati/forskning/forskergrupper/vitenskap-og-demokrati/index.html

211. Westheimer, J. (2004). Introduction — The politics of civic education. PS: Political Science & Politics, 37(2), 231-235. Retrieved from https://surl.li/kqyabj

212. Westrick, J. M., and Morris, G. A. (2016). Teacher education pedagogy: disrupting the apprenticeship of observation. *Teach. Educ.* 27, 156–172. https://doi.org/10.1080/10476210.2015.1059413

213. Willems, I., and Van Den Bossche, P. (2019). Lesson Study effectiveness for teachers' professional learning: a best evidence synthesis. *Int. J. Lesson Learn. Stud.* 8, 257–271. https://doi.org/10.1108/IJLLS-04-2019-0031

214. Youniss, J. (2011). Civic education: What schools can do to encourage civic identity and action. Applied Developmental Science, 15(2), 98-103. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10888691.2011.560814

215. Zeichner, K. (2007). Accumulating knowledge across self-studies in teacher education. *J. Teach. Educ.* 58, 36–46. https://doi.org/10.1177/0022487106296219

216. Zuber-Skerritt, O. (2018). An educational framework for participatory action learning and action research (PALAR). *Educ. Action Res.* 26, 513–532. https://doi.org/10.1080/09650792.2018.1464939

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати дисертації

Навчально-методичне видання

1. Золотаренко, Т.О. (2025). *Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України* / (за наук. ред. Т. Васютіної). Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова.

Статті, опубліковані у виданнях, індексованих у Web of Science

1. Myroshnychenko, N., **Zolotarenko, T.,** Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024). Transformação do ensino superior na Ucrânia no contexto da globalização. *Conhecimento & Diversidade,* 16(44). p. 129-148. https://doi.org/10.18316/rcd.v16i44.12077

Статті у наукових фахових виданнях

2. Березівська, Л.Д., **Золотаренко, Т.О.,** Середа, Х.В. (2025). *Педагогічна спадщина України: використання онлайн-проєктів для збереження історичної пам'яті.* Відновлено з http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/83/part_2/3.pdf

3. Васютіна, Т.М., **Золотаренко, Т.О.** (2024). Європейський досвід фахової підготовки майбутніх педагогів до волонтерської діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький : Видавництво «Код», 10, 14 - 19. DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.10.014

4. Золотаренко, Т.О. (2023) Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Освітньо-науковий простір : науковий журнал.* Вип. 4 (1 – 2023). 53-60 DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.06

5. Золотаренко, Т.О. (2024) Індекси демократії як показники реалізації громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький: Видавництво «Код», 9, 107 - 113. DOI: 10.59694/ped_sciences.2024.09.107

6. Олефіренко, Т., Матвієнко, О., Васютіна, Т., **Золотаренко, Т.** (2023). Використання цифрових освітніх ресурсів учителем початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 50 57. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.2

7. Zolotarenko, T. (2025a). Pedagogiczne projekty biograficzne online jako środek zachowania pamięci historycznej narodu ukraińskiego.

Матеріали науково-практичних конференцій

8. Золотаренко, Т.О. (2024b). *Роль громадянської освіти у формуванні педагогічної майстерності майбутніх учителів початкових класів: порівняльний аналіз стандартів Норвегії та України.* Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. Випуск 10., Україна, 104-106. https://surl.li/ghsvya

9. Золотаренко, Т.О. (2025b) Біографічні онлайн-проєкти як ресурс розвитку неперервної освіти в умовах війни.

10. Золотаренко, Т. О. (2023a). *Європейські орієнтири реалізації громадянської освіти. Євроінтеграційні орієнтири інноваційного наукового пошуку молоді України: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя – Мелітополь, 23–24 червня 2023 р.)* Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 20–25. Відновлено з https://surl.li/ajbnco

11. Золотаренко, Т. О. (2024c). *Біографічні онлайн-проєкти: вплив на національно-патріотичне виховання. Педагогічна біографіка про національно-патріотичне виховання дітей і молоді: Ідеї, концепції, практики: Матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю Київ, 13 травня 2024 р.* Вінниця: ТВОРИ, 159–162. Відновлено з https://surl.li/abcpze

12. Золотаренко, Т. О. (2024d). *Досвід Королівства Норвегія у контексті впровадження елементів дуальної освіти у процес формування громадянської компетентності.* Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» 23 лютого 2024 року, X Міжнародної наукової-практичної конференції «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам'яті членкореспондента НАПН України Віктора Сидоренка 24 лютого 2024 року/ за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ, 98–102. Відновлено з https://bit.ly/4pvzQnW

13. Золотаренко, Т. О. (2024e). *Досвід упровадження вправи з розвитку демократії «Democracy Cake» у підготовці фахівців на базі університету Осло (Королівство Норвегія). Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 2): Матеріали XI Всеукр. наук.-практ. студентської інтернет-конференції. Київ, 29 березня 2024 р.* Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 292–298. Відновлено з https://bit.ly/4rHBYuX

14. Золотаренко, Т. О. (2024f). *Інтерактивні online-ресурси як ефективний інструмент ресурсно-орієнтованого навчання громадянської освіти. Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: Доступність, діалог, динаміка: Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Полтава, 22–23 лютого 2024 р.* Полтава: ФКУЕП ПДАУ, 213–216. Відновлено з https://bit.ly/3M5MfAz

15. Золотаренко, Т. О. (2024g). *Концептуальні засади формування громадянської компетентності в умовах цифровізації навчання у ЗВО*

Королівства Норвегія. Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку» 23 лютого 2024 року, X Міжнародної наукової-практичної конференції «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам'яті членкореспондента НАПН України Віктора Сидоренка 24 лютого 2024 року/ за заг. ред. Д. Кільдерова, В. Харламенко. Київ, 396–400. Відновлено з https://bit.ly/48ojiYa

16. Золотаренко, Т. О. (2024h). *Особливості інтеграції громадянської освіти у навчальні програми підготовки майбутніх учителів початкової школи у Королівстві Норвегія. Освіта і наука – 2024: Збірник наукових праць* Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 206–208. Відновлено з https://surl.lu/tixozh

17. Золотаренко, Т. О. (2024i). *Реалізація національно-патріотичного виховання засобом педагогічних біографічних online-проєктів. Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану: Матеріали звітної наук.-практ. конф. Київ, 17 грудня 2024 р.*. Вінниця: ТВОРИ, 51–53. Відновлено з https://surl.li/bdmray

18. Золотаренко, Т. О. (2024j). *Роль громадянської освіти у творенні національної ідентичності в умовах війни.* Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Збірник матеріалів / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичневидавництво»; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, 231–233. Відновлено з https://bit.ly/4dXLh3a

19. Золотаренко, Т., Бойко, О. (2025). *Поняття «онлайн-проєкт» на сторінках енциклопедичних словників.* Проблеми сучасного словникарства: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. семінару 5 лют. 2025 р. / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Пед. музей України, Обл. універс. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського, КЗ «Кіровоград. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. Василя Сухомлинського»;

[уклад. Жосан О. Е.]. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 61-65. Відновлено з https://surl.lu/ozbkbt

20. Золотаренко, Т.О. (2023d) *До 95-го ювілею відомого українського педагога Ярмаченка Миколи Дмитровича (1928-2010).* Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference, August 3-4, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, 238-240. Відновлено з https://surl.li/eqvutk

21. Золотаренко, Т.О. (2023b) *Можливості реалізації норвезької ініціативи UIO: DEMOCRACY на базі закладів вищої освіти України.* Збірник матеріалів XI Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Наукова молодь-2023» Київ, 21 листопада 2023 р.. / упоряд.: А. Яцишин. К.:ЦП «КОМПРИНТ», 318-319. Відновлено з https://surl.lu/egppnt

22. Золотаренко, Т.О. (2023c) *Норвезька міждисциплінарна ініціатива UIO: DEMOCRACY та її потенціал у контексті освітньої системи України.* Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи: матеріали науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. Випуск 9., Україна, 80-81. Відновлено з https://surl.lt/kguzvs

23. Золотаренко, Т.О. (2023d) *Онлайн-проєкт «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо!»: здобутки та перспективи.* Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. уч., 16 трав. 2023 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін. ; редкол.: Березівська Л. Д. (голова редкол.), Міхно О. П., Антонець Н. Б., Тарнавська С. В., Середа Х. В.]. Вінниця : ТВОРИ, 121-126. https://surl.li/vwmpaf

24. Золотаренко, Т.О. (2023f) *Особливості трактування категорії «громадянська освіта» у норвезькому науковому дискурсі.* Інноваційні

практики наукової освіти : матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6–12 грудня 2023 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 215-218. https://bit.ly/43TCXNm

25. *Золотаренко, Т.О. (2023g). Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів на базі Норвезького університету природничих та технічних наук.*

26. Золотаренко, Т.О. (2024k). *Аналіз ролі громадянської освіти у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів в Королівстві Норвегія*. Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «PROКИЇВ», 3-4 грудня 2024 року, м. Київ, 273-275. https://surl.lu/stjnmn

27. Золотаренко, Т.О. (2024l). *Громадянська освіта як складова підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища: досвід Королівства Норвегії.*

28. Золотаренко, Т.О. (2024m). *Інноваційні засоби формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти в освітній практиці Королівства Норвегія.* Традиційні та інноваційні підходи розвитку сучасної освіти в Україні. Збірник наукових праць. Одеса: КЗ «ОПФК», 76-79. https://surl.li/zvyric

29. Золотаренко, Т.О. (2024n). *Концепція лідерства крізь призму громадянської освіти у Королівстві Норвегія.* Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітняпрактика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайнконференції Київ, 14–19 лютого 2024 року. Київ: Інститут обдарованоїдитини НАПН України, 411-414. Відновлено з https://bit.ly/45Vjoqu

30. Золотаренко, Т.О. (2024p). *Особливості розвитку soft skills у структурі громадянської освіти.* Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності : теорія іпрактика : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції м. Глухів, 22 лютого 2024 року/ за

науковою редакцією д-ра пед. наук, професора Бірюк Людмили Яківни. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 38-40. Відновлено з https://surl.li/mfrtcg

31. Золотаренко, Т.О. (2024p). *Перспективи використання штучного інтелекту під час проведення демократичного волевиявлення.* Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024). Artificial intelligence in science and education: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Київ, 1-2 березня 2024 р. [Електронний ресурс] / [упоряд: А. Яцишин, В. Матусевич, В. Коваленко]. Київ : УкрІНТЕІ, 369-371. Відновлено з http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/19302

32. Золотаренко, Т.О. (2024q). *Практичні аспекти впровадження STEM-освіти крізь призму громадянського навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців початкової освіти на основі досвіду Королівства Норвегія.* Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, 7–8 листопада, 2024 р. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 209-211. Відновлено з http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/34671

33. Золотаренко, Т.О. (2025c). *Громадянська освіта як інструмент підготовки майбутніх учителів початкової школи на прикладі Королівства Норвегія.* Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 2): матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції з міжнародною участю (25 березня 2025 року): збірник тез. Київ: УДУ імені Михайла Драгоманова, 352-356. Відновлено з https://drive.google.com/file/d/14UwqsI2XHUH_tlZDz5FKrhAglVjwPQXl/view

Додаток Б

Зміст авторського навчально-методичного посібника для здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України»

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.....5
ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ.....6
ТЕМА 1. Загальна історія становлення громадянської освіти в Королівстві Норвегія.....6
ТЕМА 2. Демократія і політична система як чинники формування змісту та структура освіти у Королівстві Норвегія.....11
ТЕМА 3. Структура освітньої системи Королівства Норвегія.....16
ТЕМА 4. Підходи до реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія.....22
ТЕМА 5. Ролі викладача, вчителя та здобувачів освіти у втіленні положень громадянської освіти та формуванні активного громадянина в Королівстві Норвегія та Україні.....30
СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ.....37
ЗАНЯТТЯ 1. Загальна історія становлення громадянської освіти в Королівстві Норвегія.....37
ЗАНЯТТЯ 2. Демократія і політична система як чинники формування змісту та структура освіти у Королівстві Норвегія.....37
ЗАНЯТТЯ 3. Структура освітньої системи Королівства Норвегія.....38
ЗАНЯТТЯ 4. Підходи до реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія.....39
ЗАНЯТТЯ 5. Ролі викладача, вчителя та здобувачів освіти у втіленні положень громадянської освіти та формуванні активного громадянина в Королівстві Норвегія та Україні.....40
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....54

Додаток В

Схема Концепції розвитку ромадянської освіти в Україні

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні *базується на необхідності створити сприятливі умови для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти.*

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні загальної середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема громадянські та соціальні компетентності

До соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалах свободи, соборності та державності

⟺

Громадянська освіта також має ґрунтуватися на *цінностях* активної життєвої позиції, особистої ефективності, істини, правдивості та критичного мислення, взаємоповаги, відкритого спілкування та ефективної співпраці, прав людини та спільного захисту цих прав.

Метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності

⟺

Стратегічними напрямами громадянської освіти є: правова освіта громадян та реалізація права на участь.

відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами сім'ї, за життя територіальної громади.	

Система громадянської освіти – всі складники, рівні і ступені, стандарти освіти, заклади освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органи управління у сфері освіти, а також нормативно-правові акти, що регулюють відносини між ними.

Змістові напрями:	*Принципи реалізації:*
– права людини і громадянина; – участь громадян в управлінні державними справами; – використання судової системи для захисту громадянських прав; – використання інших механізмів захисту прав людини на національному та міжнародному рівні; – участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків; – національно-патріотичне виховання; – критичне мислення;	– «навчання через участь», що передбачає залучення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах; – наскрізний підхід, що передбачає надання на всіх рівня, видах освіти громадянської освіти державними та/або недержавними інституціями, які співпрацюють одна з одною; – поступальний підхід, що передбачає формування громадянських компетентностей на основі попередньо сформованих компетентностей.

– медіаосвіта; – волонтерська діяльність.	

Ці напрями забезпечують досягнення таких результатів, які представлено за видами освіти:

формальна освіта	*неформальна освіта*	*інформальна освіта*
– відображення змісту громадянської освіти у стандартах освіти; – створення освітнього середовища на засадах поваги до прав людини і демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності та наукової обґрунтованості; – створення законодавчих підстав та надання гарантій для забезпечення діяльності органів самоврядування в закладах освіти; – забезпечення академічного компонента громадянської освіти.	– створення освітніх програм і ресурсів, у тому числі інтернет-ресурсів; – сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти в закладах позашкільної освіти та структурах неформальної освіти; – впровадження програм громадянської освіти у співпраці із закладами культури музеями, відділами освіти, культури, туризму, громадськими об’єднаннями.	– забезпечення умов для громадянської самоосвіти через інформаційне наповнення об’єктів зовнішнього світу (експозиції в музеях; фонди бібліотек); – сприяння забезпеченню громадян доступними ресурсами для власного розвитку, включаючи книговидання, кінематограф, культурні продукти, туризм, онлайн-платформи та активне інформування про такі ресурси.

Складники освіти:

дошкільна освіта

повна загальна середня освіта, спеціалізована та позашкільна освіта

професійна (професійно-технічна) освіта, фахова передвища освіта

освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта

вища освіта

- формування здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- формування загальних компетентностей, передбачених стандартами вищої освіти для кожної спеціальності.

Вимоги до підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників:

включення до стандартів вищої освіти, зокрема спеціальностей, що передбачають присвоєння кваліфікації педагогічного працівника,

теоретичну і практичну підготовку до громадянської освіти у сфері формальної, неформальної та

розроблення нових моделей виховання та навчання, нових навчально-методичних матеріалів для проведення занять та

громадянських компетентностей;	інформальної освіти;	практичного засвоєння нових тренінгових методик з громадянської освіти;

розроблення методики оцінювання ефективності громадянської освіти;	збір, узагальнення та системний аналіз міжнародних і українських технологій, форм і методів роботи.

⇩

<u>Стан</u> громадянської освіти в Україні можна охарактеризувати так:

фрагментарність громадянської освіти;	необхідність пошуку єдиного бачення змісту громадянських компетентностей, що сприятиме їх ширшому розкриттю в стандартах освіти та в освітніх і навчальних програмах, розвитку компетентностей в освітньому процесі;	низький рівень розуміння фізичними особами, які забезпечують здобуття громадянської освіти у суб'єктах освітньої діяльності у сфері громадянської освіти суті, мети, особливостей методології громадянської освіти;	широке впровадження громадянської освіти потребує навчального і методичного забезпечення спеціальною літературою державною мовою.

<u>Ризики</u>, що можуть перешкодити реалізації Концепції:

⇩ ⇩ ⇩

Недооціненість суспільством значення громадянської освіти для формування особистості	Відсутність серед суб'єктів освітньої діяльності у сфері громадянської освіти єдиного бачення щодо сутності, змісту та основних цілей громадянської освіти	Непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві

Одним із індикаторів ефективності реалізації Концепції є включення проектних завдання з вирішення суспільно важливих проблем до освітніх і навчальних програм для сприяння набуттю власного досвіду здобувачами освіти шляхом навчання через практику (діяльнісний компонент).

Додаток Г

Відомості про апробацію результатів дисертації

Золотаренко Тетяни Олександрівни

«Вплив громадянської освіти на фахову підготовку майбутніх учителів у Королівстві Норвегія»

за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Основні результати дисертації представлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях, круглих столах різного рівня:

міжнародні –

1. IV Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри», 22-23 листопада 2022 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Реалізація європейського досвіду з підготовки фахівців початкової освіти за індивідуальною траєкторією професійного розвитку».

2. Міжнародний форум «Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу», 16 лютого 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Європейський досвід реалізації громадянської освіти та ціннісних орієнтацій в системі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи».

3. І Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодення: проблеми та перспективи вирішення», 24 березня 2023 року, м. Переяслав.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту громадянської освіти у досвіді країн ЄС».

4. Міжнародна науково-практична конференція «Виклики сучасної освіти зумовлені екстремальними умовами функціонування», м. Берегове 30–31 березня 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Досвід фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи у Норвегії».

5. Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвячена 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Запоріжжя – Мелітополь, 23–24 червня 2023 р.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Європейські орієнтири реалізації громадянської освіти».

6. Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Міжнародний досвід реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів».

7. X Міжнародна наукової-практична конференція «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвяченої пам’яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка, м. Київ, 24 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Досвід Королівства Норвегія у контексті впровадження елементів дуальної освіти у процес формування громадянської компетентності».

8. VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», м. Вінниця, 26-27 березня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Аналіз творчих підходів норвезьких учителів до формування громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти».

9. II Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодення: проблеми та перспективи вирішення», м. Переяслав, 20 березня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Способи імплементації норвезького досвіду щодо розвитку громадянської компетентності у практику ЗВО України».

10. Міжнародна наукова конференція «Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024)». Artificial intelligence in science and education, м. Київ, 1-2 березня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Перспективи використання штучного інтелекту під час проведення демократичного волевиявлення».

11. І Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна освіта в умовах глобалізованого світу: реалії, виклики, перспективи», м. Чернігів, 23-24 травня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Ціннісні орієнтири громадянської освіти у фаховій підготовці педагогів у досвіді Королівства Норвегія».

12. IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка», м. Полтава, 22–23 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Інтерактивні on-line ресурси як ефективний інструмент ресурсно-орієнтованого навчання громадянської освіти».

13. XIII Міжнародна науково-практична конференція пам’яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку», м. Київ, 23 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Концептуальні засади формування громадянської компетентності в умовах цифровізації навчання у ЗВО Королівства Норвегія».

14. Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції», м. Черкаси, 3 грудня 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Громадянська освіта як складова підготовки майбутніх учителів початкової школи до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища: досвід королівства Норвегії».

15. XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль, 7-8 листопада 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Практичні аспекти впровадження STEM-освіти крізь призму громадянського навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців початкової освіти на основі досвіду Королівства Норвегія».

16. VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій», м. Слов'янськ, 6-7 грудня 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Зміст і методика формування складників громадянської компетентності у майбутніх педагогів країн Європи у процесі фахової підготовки».

17. II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю PROКиїв, м. Київ, 3 грудня 2024.

Форма участі: очна, доповідь на тему «Аналіз ролі громадянської освіти у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів в Королівстві Норвегія».

18. VII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія

особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами», м. Вінниця, 19 грудня 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Досвід Королівства Норвегія з питань фахової підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному освітньому просторі».

19. XII Всеукраїнська науково-практична студентська конференція з міжнародною участю «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», м. Київ, 25 березня 2025.

Форма участі: очна, доповідь на тему «Громадянська освіта як інструмент підготовки майбутніх учителів початкової школи на прикладі Королівства Норвегія».

20. III Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта: виклики, інновації, перспективи», м. Переяслав, 25-26 березня 2025.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Громадянська освіта у підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія в контексті українських реалій».

21. XIV Міжнародний науково-методологічний Інтернет-семінар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Київ − Хмельницький, 15 травня 2025.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Порівняльний аналіз освітніх програм із громадянської освіти для майбутніх учителів в Україні та Королівстві Норвегія».

всеукраїнські –

22. X Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», 31 березня 2023 року, м. Київ.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Формування громадянських компетентностей у здобувачів вищої освіти у досвіді країн Європи».

23. Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Міжнародний досвід реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів».

24. XI Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція, м. Київ, 29 березня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Досвід упровадження вправи з розвитку демократії «DEMOCRACY CAKE» у підготовці фахівців на базі університету Осло (Королівство Норвегія)».

25. Всеукраїнська науково-практична онлайн конференція «Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітня практика», м. Київ, 14-19 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Концепція лідерства крізь призму громадянської освіти у Королівстві Норвегія».

26. XI Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наукова молодь-2023», м. Київ, 21 листопада 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Можливості реалізації Норвезької ініціативи UIO: DEMOCRACY на базі закладів вищої освіти України».

27. II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика», м. Глухів, 22 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Особливості розвитку SOFT SKILLS у структурі громадянської освіти».

28. Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8 листопада 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Норвезька міждисциплінарна ініціатива UIO: DEMOCRACY та її потенціал у контексті освітньої системи України».

29. ІІІ Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти», м. Київ, 6-12 грудня 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «**Особливості трактування категорії «громадянська освіта» у норвезькому науковому дискурсі».**

30. XIII «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», м. Глухів.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів на базі Норвезького університету природничих та технічних наук».

31. Всеукраїнська наукова конференція. Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепція війни, м. Київ, 21 лютого 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Роль громадянської освіти у творенні національної ідентичності в умовах війни».

32. Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиційні та інноваційні підходи розвитку сучасної освіти в Україні», м. Одеса, 14-15 березня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Інноваційні засоби формування громадянської компетентності у здобувачів вищої освіти в освітній практиці Королівства Норвегія».

33. ІІІ Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені дослідженню і впровадженню в освітню практику наукової спадщини доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Олександри Яківни Савченко., м. Київ, 9 листопада 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Формування ціннісних орієнтацій у здобувачів вищої освіти в Норвегії: досвід і перспективи для України».

34. Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Міжнародний досвід реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів».

35. Звітно-наукова конференція Драгоманівців за підсумками наукових досліджень 2023 року «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету», м. Київ, 20-24 травня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Демократія у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Норвегії: досвід провідних університетів».

36. Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльнісний підхід у початковій освіті в реаліях сьогодення: виклики та перспективи освітньої реформи», м. Черкаси, 7 травня 2024 року.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Особливості діяльнісного підходу у процесі формування громадянської компетентності здобувачів освіти різних рівнів».

37. Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8-листопада 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Роль громадянської освіти у формуванні педагогічної майстерності майбутніх учителів початкових класів: порівняльний аналіз стандартів Норвегії та України».

38. Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми української освіти», присвяченої пам’яті професора Василя Хруща, м. Івано-Франківськ, 23 жовтня 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Впровадження досвіду Королівства Норвегії у формування активної громадянської позиції майбутніх учителів в Україні».

39. І Всеукраїнські педагогічні читання пам’яті Володимира Бондаря «Контексти наукових досліджень Володимира Бондаря. Адаптивне навчання студентів в умовах воєнного стану та відновлення України».

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Перспективи впровадження в Україні досвіду Королівства Норвегія з проблем соціальної адаптації студентів до освітнього процесу університету».

40. ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Зміцнення спільних європейських цінностей через освіту», м. Запоріжжя, 25 жовтня 2024.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Зміст і методика формування складників громадянської компетентності у майбутніх педагогів країн Європи у процесі фахової підготовки».

41. Науково-методологічний інтернет-семінар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Хмельницький, 15 травня 2025.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Порівняльний аналіз освітніх програм із громадянської освіти для майбутніх учителів в Україні та Королівстві Норвегія».

42. Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2023», м. Київ, 3-7 квітня 2023 р.

Форма участі: очна, доповідь на тему «Підходи до тлумачення поняття «громадянська освіта»» у науковому дискурсі.»

43. Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2024», м. Київ, 8-12 квітня.

Форма участі: очна, доповідь на тему «Особливості інтеграції громадянської освіти у навчальні програми підготовки майбутніх учителів початкової школи у Королівстві Норвегія».

44. Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2025», м. Київ, 7-11 квітня.

Форма участі: очна, доповідь на тему «Робота НТСА у 2024-2025 році».

45. Всеукраїнська науково-практична конференція «Інновації в початковій і спеціальній освіті: досягнення та перспективи», м. Черкаси, 14 травня 2025.

Форма участі: дистанційна, доповідь на тему «Громадянська освіта в ОПП підготовки майбутніх учителів: сучасний норвезький досвід та українські перспективи».

Додаток Д

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (СИЛАБУС)

«Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів»

Освітньо-професійна програма Початкова освіта
3-й рік навчання, 1 семестр Форма навчання (*денна, заочна*)

Галузь знань
01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність
А3 Початкова освіта
Освітній рівень
Бакалавр

Кафедра та викладач

Кафедра початкової освіти та інноваційної педагогіки
Розробник : **Золотаренко Тетяна Олександрівна**
Лінк на профіль викладача на сайті у Google Scholar:
https://scholar.google.com.ua/citations?user=W9qPdqkAAAAJ&hl=uk
E-mail: t.o.zolotarenko@npu.edu.ua

I. Основна Мета дисципліни	**Метою викладання освітнього компонента «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів»** є формування у здобувачів освіти цілісного, системного розуміння сутності громадянської освіти як важливої складової професійної діяльності сучасного педагога. Курс спрямований на усвідомлення студентами ролі громадянської освіти у становленні демократичного суспільства, у формуванні громадянських компетентностей, правової культури, відповідальності та активної громадянської позиції майбутніх учителів. Особлива увага приділяється ознайомленню з особливостями норвезької освітньої моделі, її принципами, структурою, освітньою політикою та ефективними практиками впровадження громадянської освіти у процес підготовки педагогічних кадрів. Це дає можливість не лише розширити професійний кругозір студентів, а й виробити здатність критично оцінювати різні підходи до громадянської освіти у світовій педагогічній практиці.

II. Місце навчальної дисципліни в освітній програмі ***Навчальна дисципліна <u>вибіркова</u>***

III. Обсяг навчальної дисципліни

	Денна ф.н.	Заочна ф.н.
Кількість кредитів	*3*	*3*
Загальна кількість годин	*90*	*90*
Лекційні заняття	*12*	*4*
Семінарські/практичні заняття	*22*	*6*
Самостійна робота	*56*	*80*

IV. Короткий зміст навчальної дисципліни

ЛЕКЦІЙНІ ЗАННЯТТЯ

ТЕМА 1. Загальна історія становлення громадянської освіти в Королівстві Норвегія

ТЕМА 2. Демократія і політична система як чинники формування змісту та структури освіти у Королівстві Норвегія

ТЕМА 3. Структура освітньої системи Королівства Норвегія.

ТЕМА 4. Підходи до реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія

ТЕМА 5. Ролі викладача, вчителя та здобувачів освіти у втіленні положень громадянської освіти та формуванні активного громадянина в Королівстві Норвегія та Україні

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

ЗАНЯТТЯ 1. Загальна історія становлення громадянської освіти в Королівстві Норвегія.

ЗАНЯТТЯ 2. Демократія і політична система як чинники формування змісту та структури освіти у Королівстві Норвегія

ЗАНЯТТЯ 3. Структура освітньої системи Королівства Норвегія

ЗАНЯТТЯ 4. Підходи до реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія.

ЗАНЯТТЯ 5. Ролі викладача, вчителя та здобувачів освіти у втіленні положень громадянської освіти та формуванні активного громадянина в Королівстві Норвея та Україні

Дисципліна розглядає питання історії становлення громадянської освіти, етапів її розвитку від античності до сучасності, особливості політичної системи та демократичного устрою Королівства Норвегія, структуру норвезької системи освіти, підходи до реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх педагогів, роль викладача, учителя та здобувача освіти у формуванні активного громадянина.
Змістовий модуль 1. Історичні та політичні засади громадянської освіти.
Змістовий модуль 2. Система освіти Норвегії та методичні підходи до реалізації громадянської освіти.
Змістовий модуль 3. Роль педагога у формуванні активного громадянина та застосування норвезького досвіду в Україні

V. Результати навчання
Відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю А3 Початкова освіта галузі знань 01 Освіта/Педагогіка для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf)

ПР-03 Критично оцінювати достовірність та надійність інформаційних джерел, дотримуватися юридичних і етичних вимог щодо використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у перебігу педагогічної діяльності в початковій школі.

ЗК-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

VI. Порядок і критерії оцінювання

Поточний контроль: оцінювання на семінарських заняттях.
Підсумковий контроль: іспит.

VIII. Основні інформаційні ресурси

1. Biseth, H., Hoskins, B., & Huang, L. (2021). Civic and Citizenship Education: From Big Data to Transformative Education. *Northern Lights on Civic and Citizenship Education*, 12, 147. Retrieved from https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/47262/9783030667887.pdf?sequence=1#page=157
2. Biseth, H., Seland, I., & Huang, L. (2021). Strengthening connections between research, policy, and practice in Norwegian civic and citizenship education. *In Influences of the IEA Civic and Citizenship Education Studies* (pp. 147-159). Springer, Cham. Retrieved from https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/49516/9783030711023.pdf?sequence=1#page=165
3. Elkorghli, E. A. B. (2021). The impact of neoliberal globalisation on (global) citizenship teacher education in Norway. Globalisation, *Societies and Education*, 19(5), 610-624. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14767724.2021.1872369
4. Holmes-Henderson, A., Žmavc, J., & Kaldahl, A. G. (2022). Rhetoric, oracy and citizenship: curricular innovations from Scotland, Slovenia and Norway. Literacy, 56(3), 253-263. Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/lit.12299
5. Hu, A., & Huang, L. (2019). Teachers' professional development and an open classroom climate: A comparative study of Norway, Sweden, South Korea, and Taiwan. Retrieved from https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/10642/6943
6. Muleya, G. (2017). Civic education and Civics: Where do we draw the line? Retrieved from http://dspace.unza.zm/handle/123456789/6951
7. Muleya, G. (2018). Re-examining the concept of Civic Education. Retrieved from http://dspace.unza.zm/handle/123456789/6936
8. Myroshnychenko, N., Zolotarenko, T., Kolodko, T., Slabko, V., & Tkachuk, S. (2024 a). Transformação do ensino superior na Ucrânia no contexto da globalização. *Conhecimento & Diversidade,* 16(44). p. 129-148. (WOS (Web of Science)) https://doi.org/10.18316/rcd.v16i44.12077
9. Андрощук, І. (2022). Формування громадянської відповідальності у майбутніх учителів як важлива складова професійної підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, № 1 (115), 3-12. Відновлено з http://bit.ly/4k56Dgu
10. Андрущенко, В. П. (2020). *Феномен освіти.* Суми: Університетська книга.
11. Бакка, Т. В., & Мелещенко, Т. В. (2019). *Громадянська освіта та методика її навчання.* Київ: УОВЦ «Оріон». Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29454
12. Березівська, Л.Д., Золотаренко, Т.О., Середа, Х.В. (2025). Педагогічна спадщина України: використання онлайн-проєктів для збереження історичної пам'яті. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/83/part_2/3.pdf

13. Васютіна, Т. М. (2021). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. *«Освітньо-науковий простір»*, 1, 15-25. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34353

14. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ*: ДДПУ. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35734/Vasiutina.pdf?sequence=1

15. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019). Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30881

16. Васютіна, Т.М., Золотаренко, Т.О. (2024 c). Європейський досвід фахової підготовки майбутніх педагогів до волонтерської діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький : Видавництво «Код», 10, 14 - 19. DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.10.014

17. Граб, М. Я. В. (2019). Особливості професійної підготовки вчителів Данії та Норвегії. Відновлено з http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/5170

18. Живемо в демократії. (2021). Відновлено з https://doccu.in.ua/dlya-uchyteliv/

19. Затверджені стандарти вищої освіти (2021). 013 Початкова освіта. Відновлено з https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf

20. Золотаренко, Т.О. (2023 b) Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Освітньо-науковий простір : науковий журнал.* Вип. 4 (1 – 2023). 53-60 DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.06

21. Золотаренко, Т.О. (2024 b) Індекси демократії як показники реалізації громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів у Королівстві Норвегія. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки* / Ред. кол.: В.Ф. Черкасов, О.А. Біда, Н.І. Шетеля та ін. Ужгород-Кропивницький: Видавництво «Код», 9, 107 - 113. DOI: 10.59694/ped_sciences.2024.09.107

22. Колесник, Л. В., & Клюзко, К. Є. (2020). Громадянська освіта: мистецтво творити зміни. Київ: Компринт. Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/30194/Hromadianska_osvita.pdf?sequence=1&isAllowed=y

23. Колесник, Л. В., Матусевич, Т. В., & Шапошнікова, І. М. (2020). Всеукраїнське опитування «Демократія

в освіті: з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини студентів та викладачів педагогічних ЗВО спеціальність 013 «Початкова освіта»» Київ: Видавництво «НАІР». Відновлено з http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28244

24. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2022). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text

25. Максименко, О. (2021). Децентралізація в освіті європейських країн: досвід Норвегії. *Український педагогічний журнал*, (4), 77-87. Відновлено з https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/257

26. Маршицька, В. В. (2022). Особливості професійної підготовки педагогів у передових країнах світу. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/732265/

27. Матусевич, Т. (2018). Громадянська освіта дигітальної доби: виклики та перспективи розвитку (огляд воркшопу «Дигітизація та громадянська освіта», 3-4 вересня, 2018, Марсель). *Філософія освіти*, (2), 265-269. Відновлено з http://bit.ly/3HSSQw1

28. Овчарук, О. (2021). Цифрові інструменти підтримки середовища школи для реалізації освіти для демократичного громадянства. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 90-98. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/727694/1/Ovcharuk%20O.%20Vinnitsa%20zbirka%202021.pdf

29. Олефіренко, Т., Матвієнко, О., Васютіна, Т., Золотаренко, Т. (2023 а). Використання цифрових освітніх ресурсів учителем початкової школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2, 50 57. DOI: https://doi.org/10.32782/apv/2023.2

30. Смолянко, Ю. М. (2022). Розвиток культури демократії у підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*/ за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Дікірх (Люксембург): ГО «ВАДНД», 204-209. Відновлено з http://perspectives.pp.ua/public/site/conferency/conf-23.pdf#page=205

Додаток Е

Довідки про впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 72-01-23
ел. пошта: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua
код ЄДРПОУ 02125102

04.09.2025 № 0324/01/2713 на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни на тему «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка

У контексті пріоритетів сучасної педагогічної освіти, орієнтованої на формування активної громадянської позиції, впровадження елементів громадянської освіти у фахову підготовку вчителя є необхідною умовою розбудови демократичного суспільства. Саме тому упродовж 2023–2024 років в освітній процес Волинського національного університету ім. Лесі Українки були втілені результати дисертаційного дослідження Золотаренко Т.О. «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія». У процес фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи було впроваджено авторські матеріали, які лягли в основу навчального посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України». Ці матеріали забезпечили висвітлення теоретичних засад громадянської освіти, моделей інтеграції у фахову підготовку педагогів при вивченні різних освітніх компонентів, особливості реалізації громадянської складової у системі вищої педагогічної освіти Королівства Норвегія, а також можливості адаптації цього досвіду в умовах реформування української освітньої системи. Результати дисертаційного дослідження отримали позитивну оцінку здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників, зважаючи на їх наукову новизну, теоретичну й практичну значущість для підготовки конкурентоспроможного фахівця, здатного до професійної рефлексії, соціальної відповідальності та свідомої громадянської активності. У подальшому матеріали дослідження будуть застосовуватись у освітньому процесі, використані під час розробки освітньо-професійних програм підготовки здобувачів освіти першого (бакалаврського) другого (магістерського) рівнів та у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Ректор Анатолій ЦЬОСЬ

Виконавець:
Раїса ПРІМА 0667008344

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

01.09.2025р. № 06/23 на №

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Золотаренко Тетяни Олександрівни на тему
«Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка

Упродовж 2023–2024 років на базі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впроваджувалися результати дисертаційного дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія».

Автором втілено експериментальні матеріали в ряд освітніх компонентів, які здійснюють фахову підготовку майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності. Запропонована автором змістова основа курсів та їхнє навчально-методичне забезпечення, розроблене на основі її посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України», забезпечила формування у студентів складників громадянської компетентності, ціннісного ставлення до фахової підготовки, набуття ними ґрунтовних знань, практичних професійних навичок і вмінь з теорії і методики початкової освіти, здатність більш ефективно та демократично організувати освітній процес у різних безпекових умовах. У межах апробації вивчались: нормативні засади реалізації громадянського компонента в освіті Норвегії; практики формування громадянських компетентностей у майбутніх педагогів; порівняльний аналіз українського і норвезького досвіду.

Здобуті результати мають практичне значення, сприяють посиленню педагогічної підготовки здобувачів вищої освіти, розвитку їх демократичного світогляду, формуванню фахових компетентностей щодо втілення ідей громадянської освіти у власну педагогічну практику. Надалі матеріали дослідження будуть використовуватись у навчальних курсах для студентів та науково-педагогічній діяльності викладачів.

Вважаємо, що результати апробації дисертаційного дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни можуть бути рекомендовані для впровадження в освітній процес закладів вищої освіти.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи Алла КОЛОМІЄЦЬ

Державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського * Міністерство освіти і науки * Вінницький * Код 02125094 *

Євген ГРОМОВ (0432) 61-80-72

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел./факс: (0472) 354463, 372142
e-mail: cic@cdu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02125622

03.09.2025 № 127/04

на № _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної праці
Золотаренко Тетяни Олександрівни
на тему «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія»
для здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка

Результати дисертаційної праці Золотаренко Тетяни Олександрівни на тему «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» пройшли апробацію та були впроваджені у освітній процес Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Для реалізації мети та завдань наукового пошуку дисертанткою було розроблено авторські матеріали, які передбачали впровадження громадянського компонента у професійну підготовку майбутніх фахівців педагогічного профілю через формування у них громадянських компетентностей та підготовку до формування цих компетентностей в учнів; удосконалення змісту методичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи на основі інтегративного підходу та інструментарію міжнародних практик; залучення студентів до осмислення європейських цінностей освіти засобами інтерактивних методів навчання; переосмисленні ролі викладача, вчителя та здобувачів освіти у втіленні положень громадянської освіти та формуванні активного громадянина в Королівстві Норвегія та Україні.

Запропоновані дисертанткою матеріали стали суттєвим доповненням до реалізації компетентнісного та інтегративного підходів до підготовки студентів спеціальності А3 Початкова освіта до професійної діяльності. Результати наукового дослідження отримали схвальну оцінку викладачів і здобувачів освіти, підтвердивши свою актуальність, наукову новизну та практичну значущість для модернізації змісту відповідних ОПП в контексті свідомого громадянства та оновленого змісту Державного стандарту початкової освіти.

Результати дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни розглянуті на засіданні кафедри початкової і спеціальної освіти (протокол від 29.08.2025 р. №1) та можуть бути рекомендовані для впровадження в освітній процес вищих закладів освіти.

Проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Олександр СПРЯГАЙЛО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон: 234-11-08
E-mail:rector@npu.edu.ua; код ЄДРПОУ 44807628

03.09.2025р. № 316

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни на тему «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка

На сучасному етапі розвитку вищої освіти виокремлюють різні тенденції, з яких найбільш важливими є модернізація змісту, форм, методів та засобів підготовки фахівців відповідно до запитів українського суспільства та потреб його повоєнного відновлення. Саме тому цінним є дослідження Золотаренко Т.О., яке передбачає удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи через призму Концепції розвитку громадянської освіти в Україні з опорою на європейський досвід.

Науково обгрунтовані положення дисертації здобувачки знайшли своє практичне втілення в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова під час вивчення студентами спеціальності А3 Початкова освіта обов'язкових освітніх компонентів, пов'язаних з педагогікою, громадянською освітою та фаховими методиками.

Для реалізації професійного спрямування освітнього процесу були використані концептуальні положення, організаційні форми та засоби навчання, які викладені авторкою у наукових статтях, навчальному посібнику «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України». Зокрема зосереджувалась увага інтеграції в освітні компоненти тем, що стосуються: демократії і політичної системи, як чинників формування змісту та структури освіти у Королівстві Норвегія та Україні, підходів до формування громадянської ідентичності студентів, розвитку соціально-педагогічної відповідальності майбутніх учителів, використання методик активного громадянського навчання.

Вплив використання розроблених дисертанткою експериментальних матеріалів на рівень фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи підтвердився поглибленням їх інтересу до виконання професійно-орієнтованих завдань, здатністю до демократичної взаємодії під час їх розв'язання, проявом більш активної громадянської позиції.

Вважаємо, що результати дослідження можуть бути рекомендовані для впровадження в освітній процес вищих педагогічних закладів освіти.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи Григорій ТОРБІН

НАПН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
(ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського)

вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060
телефон (044) 467 22 14, факс (044) 583 06 31
e-mail: dnpb@i.ua / вебсайт: dnpb.gov.ua
код ЄДРПОУ 25805035

01.09.2025 № 05-43/178[1]
На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Золотаренко Тетяни Олександрівни на тему «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка

У контексті повномасштабної війни російської федерації проти України та підвищеної уваги до питань культурної безпеки, особливого значення набули онлайн-ініціативи бібліотеки, спрямовані на популяризацію життєвого і творчого шляху видатних українських педагогів, які в різні історичні періоди виступали за рідномовну освіту, розвиток національної школи, формування національної самосвідомості, розвиток активної громадянської позиції у здобувачів освіти різних рівнів, компаративному аналізі проблем впровадження ідей громадянської освіти у практику роботи загальноосвітньої та вищої школи. У цьому зв'язку, цінним є дисертаційне дослідження Золотаренко Т.О. окремі результати якого реалізовано в практичній діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Матеріали та висновки дослідження дисертантки використовувались процесі розробки й впровадженні таких біографічних онлайн-проєктів у 2022-2025 рр.: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри» (з 2022 р.) – проєкт, орієнтований на висвітлення біографій педагогів-ювілярів з актуалізацією їхнього наукового і патріотичного внеску; «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо» (з 2022 р.) – ініціатива з вшанування пам'яті українських освітян, з розширенням міжнародного охоплення завдяки англомовній версії; «Українські педагоги про національно-патріотичне виховання» (з 2024 р.) – проєкт, що подає цитати з праць педагогів як основу для формування громадянської свідомості; «Педагоги про українську мову» (з 2025 р.) – новітня ініціатива, спрямована на захист мовної ідентичності в умовах російської агресії.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор Лариса БЕРЕЗІВСЬКА